



CANZONE DI GUERRA

nove davorije

DAŠA DRNDIĆ



SADRŽAJ

Pioniri maleni	1
Mala nedovršena priča	7
Staklenci i brabonjci	24
Hitler je volio prepelice a Djed Mraz napušta Bosnu	69
O, Dona Clara	84
Bilješke	102
O autorici	117
Impresum	119

PIONIRI MALENI

Jadranka je govorila: *Nemoj ići.*

Otac je govorio: *Dobro je što ideš.*

Nenad je govorio: *Da se meni maknut'.*

Jasna je Sari rekla: *Tvoja mama je sposobna, snaći ćete se.* Tri godine ranije (kad smo se iz Beograda doselile u Rijeku), Jasna je Sari rekla: *Tvoja mama je nesposobna, u životu uopće nije uspjela.*

Laura je pitala: *Hoćeš li mi opet pisati kako ti je loše?* (Kad sam joj pisala kako mi je dobro, Laura je prestala sa mnom govoriti.)

Nada je rekla: *Necete se nikada vratiti.* (Njoj sam iznajmila stan.)

Brat je rekao: *Ja ću u Ameriku, tamo sam se rodio.* (Nikamo nije otišao.)

Jedino je moja sestra Lena uzdahnula: *Nedostajat ćeš mi.* Ali ona je živjela u Sloveniji.

Javila sam se na jedan natječaj za jedno malo rukovodeće mjesto. Nisam prošla. Preko novina poželjeli su mi sretan put.

Čitala sam Dovlatova.

Čitala sam Krležu.

Čitala sam Brodskog.

Dovlatov je bio krupan i jak. Pio je dvije litre votke na dan. Sedamnaest godina u Petrogradu pisao je, ništa mu nisu objavili. Otišao je u Ameriku, postao poznat i nakon dvanaest godina, 1990., umro. Bilo mu je četrdeset devet. Prije toga kćerka ga je pitala *Jesi li sada sretan?* On je rekao *Nisam.*

Sara je nakon tri godine boravka u Rijeci smogla snage glasno zatražiti viršle a ne hrenovke.

Vesna mi je rekla da u banci jedna kaže kako uopće ne razumije srpski. To joj se desilo naglo, preko noći. Predsjednik je rekao da nije sretan nego da je srećan. Puno godina ranije,

kad se Vesna iz Beograda preselila u Rijeku, po trgovinama je tražila pjelene.

Ima jedna mala Lulu iz Somalije. Otac joj govori francuski, engleski i njemački, majka također. Majka joj nije iz Somalije nego je porijeklom pola iz Poljske, pola iz Mađarske, a rođena je u Americi. Ona pita Lulu iz Somalije: *Q'est que il y a dans ta soupe?* Lulu kaže: *Il y a des carottes, des pommes de terre, chicken and noodles and je veux un ice-cream maintenant.* Konobaru kaže: *Molim te jedan glass vode i šuti, šuti, šuti.* Lulu nema ni pet godina. Svi je razumiju.

Sunčan je zimski dan. Nebo je perlin plavo kako samo može biti u Parizu i na Jadranu kad puše bura. Sara se oprašta od prijateljica u pizzeriji pod kućom u kojoj živimo. Ja šetam i pjevam (u sebi).

Rijeku presijeca željeznička pruga. U Rijeci vlakovi polagano prolaze gradom. Vlakovi potpuno blokiraju pogled na more. Grad se tada smanji.

Duž Obale ima dosta klupa. Na njima sjede prostitutke i starci. Starci se odmaraju od stajanja, jer preko puta klupa nalaze se razni administrativni uredi u kojima starci dugo čekaju u redovima. Starci nose stara odijela i zgužvane cipele. Starci se teško navikavaju na novu odjeću. Starci se ne briju svaki dan. Starac do mene iz cegera vadi zemičku i ćuća je. Tako je moja nona Ana ćućala stari prepečeni kruh jer joj zubi više nisu valjali. Iz cegera viri jedna mrkva.

Nebo je perlin plavo, kaže starac.

Prostitutka nema više od devetnaest godina. Iz njene torbe viri mali blijedožuti ručnik. Prostitutka jede suhu kobasicu. Podne je.

Ovo mi je poslala mama. Moja mama živi u Čoki, kaže prostitutka.

Ja sjedim u sredini, između starca i prostitutke i ne jedem ništa.

U džepu nosim malo džepno zrcalo, jer se posljednjih dana stalno razgledavam. Dugo prije toga nisam se promatrala, jedno deset godina, sad se podsjećam.

Oblik vašeg lica uopšte nije srpski, rekla mi je u Beogradu kolegica R. V. *Treba da idete,* također je rekla.

U Rijeci su mi rekli: *Ublažite taj srpski akcent.*

Dovlatov je pisao o Spivakovu.

Spivakov je kao Židov u Sovjetskom Savezu doživljavao mnoge nezgode. Iako se zvao Spivakov a ne Spivberg ili Spivman. Nakon mnogih peripetija, vlasti mu dozvoljavaju odlazak na gostovanje u SAD. Kad je stigao pred Carnegie Hall, zatekao je bulumentu iz Američke lige za zaštitu Židova. Imali su transparente na kojima je pisalo: **KGB agenti - van!** Vikali su: **U borbu za prava sovjetskih Židova!**

Kad je počeo koncert, Spivakova su gađali limenkama napunjenim crvenom bojom. Spivakov je bio sav crven.

To je bilo davno. Nema nikakve sličnosti. Spivakov je danas svjetski slavan. Među najslavnijima.

Malo džepno zrcalo ne obuhvaća sve bore na mome licu. Obuhvaća samo dio podbratka. Zahvalna sam malom džepnom zrcalu.

Starac i prostitutka naginju se prema meni, odnosno prema malom zrcalu.

Starac veli: *Samo časak, boli me oko.*

Prostitutka veli: *Da vidim ovaj zub. Klima se.* To kaže s veoma otvorenim ustima.

Iz nosa ti vire dlake, rekla mi je Sara na autobusnoj stanici na kojoj je bilo puno ljudi. Pravila sam se da ne čujem.

Imaš prhut, dodala je. *I taj kaput ti grozno stoji i debela si.* Došao je autobus, pa je prestala.

U autobusu, rekla sam joj: *Više ti neću kupovati Kinder jaja.*

U knjižnici nisu mi dali *Lovca u žitu* da Sara pročita, jer bio je ćirilički. Knjižničarka je imala brkove i puno dlaka pod pazuhom.

Starac je mljackao svoj suhi kruh.

Prostitutka je žvakala svoju sušenu kobasicu.

Izvadila sam griottese i ponudila ih. Sve troje smo mljackali.

Rekla sam: *Odvest ću vas na kolače.*

Starac je rekao: *Osigurao sam mjesto na groblju.*

Prostitutka je rekla: *U Vojvodini ima puno samoubojstava.*

To me nije zanimalo jer imala sam namjeru još živjeti i to u Kanadi. U Rijeci ionako na groblju nisam imala nikoga.

U slastičarnici konobarica nam je rekla: *Ne držimo više baklave.*

Starac je rekao: *Ja najvećma volim krafne.*

Prostitutka je rekla: *Meni treba zubar.*

U slastičarnici pratili smo direktan prijenos dviju žučnih raspri koje su se vodile u Saboru. Jednu o istarskom govedu, drugu o lipicanerima.

U slastičarnici starac je rekao: *Doći ću vas ispratiti.*

Znala sam da neće doći jer će spavati. Starci rano liježu, a mi smo iz Rijeke kretale u tri poslije ponoći.

Prostitutka je rekla: *I ja ću doći.*

To je također bilo neizvodljivo jer prostitutke uglavnom rade noću, kad starci spavaju. Tako, nitko nas nije ispratio.

Poslije, kad smo stigle, pisala sam svima. Za božićne i novogodišnje blagdane poslala sam 47 čestitki, od toga devet u Beograd, tri u Izrael, dvije u Ameriku, dvije u Južnu Afriku, jednu u Pariz, jednu u Sloveniju, jednu u Amsterdam, ostalo u Hrvatsku. Iz Hrvatske odgovorilo ih je petero, iz Beograda troje, iz ostalih zemalja - svi, jer bili su nostalgичni. To me nije začudilo.

Za Kanadu smršavila sam deset kilograma. Izgledala sam sasvim pristojno. Poslije sam u Kanadi opet sve kilograme vratila. Ponijela sam dvije večernje toalete koje nikada nisam obukla. Ponijela sam bijeli stolnjak za dvanaest osoba, od toleda, koji nikada nisam rasprostrla. Ponijela sam veliki srebrni pladanj koji sam kasnije čistila vimom.

Fatima je napustila Hrvatsku par dana ranije. Htjela je u Australiju ali otišla je u Novi Sad. Poklonila mi je mali badge na kojem piše *Fatima*. Inače, u Hrvatskoj svima je govorila da je zovu Seka. Mali badge prikačila sam na kaput. Na Plesu ljudi su mislili da se ja zovem Fatima. U Hrvatskoj tada nije bilo zgodno zvati se Fatima. Najbolje je bilo zvati se primjerice

Grozda. Ukoliko je to bilo nemoguće, onda bar Vesna, Ivana, Maja ili Ankica. Moglo je i Ada.

Na zgradi Antituberkuloznog dispanzera pisalo je **Balije u Bosnu!** Tu su nam slikali pluća, jer kanadske vlasti zahtijevaju da samo zdrava i čista pluća uđu u njihovu zemlju. Moja su pluća zdrava, o Sarinim plućima da ne govorim. Na snimci mojih pluća danas se ne vidi da su ona nekada bila malo bolesna. Liječnica je rekla: *Dajte mi obiteljsku anamnezu.*

Sve sam priznala:

Majka: otvorene kaverne 1942. Kasnije, ca corpus uteri s metastazama na plućima. Umire 1978. Sestra, brat i ja: prošireni hilusi, početak procesa. Terapija: pàs.

Liječnica je sve zabilježila i predala mi. Onda sam to odnijela u ured koji to šalje u Kanadu.

Sutradan, vratila sam se u ured koji rezultate liječničkih pretraga šalje u Kanadu. Rekla sam: *Trebaju mi ti rezultati za jedan natječaj u Hrvatskoj. Vratit ću ih sutra.*

Službenica je bila vrlo predusretljiva. Vidjelo se da je borac protiv odljeva mozgova iz Domovine.

Bacila sam ono što je liječnica napisala. Ponovno sam otišla u Antituberkulozni dispanzer na kojem piše **Balije u Bosnu!** Ovaj put sa Sarom, da me ne prepoznaju. Rekla sam: *Izgubila sam rezultate pretraga.*

Službenica je rekla: *Morate kod iste liječnice.*

Sara se prepala jer sam joj sve ispričala.

Liječnica je pitala: *Je li netko u obitelji bolovao od tuberkuloze?*

Ja sam uskliknula: *Ne daj bože!*

Liječnica je još rekla: *Srce vam je veliko.*

To je od plivanja, odgovorila sam.

U izvješću za kanadske vlasti liječnica je napisala sve najljepše i najbolje o meni. Bile smo podobne za ulazak u tu veliku i bogatu zemlju. Pogotovo Sara. Ona je tako čista i zdrava.

Na aerodrom u Zagreb odveo nas je jedan što nudi pogrebne usluge. Njegov auto bio je najveći i jedino u njega mogla su stati naša četiri ogromna kofera kupljena u Trstu za 73.000

lira svaki. Vozač mi je dao neko veoma značajno pismo da odnesem nekom njegovom veoma dalekom rođaku koji živi u Kanadi. Rekao mi je: *Svakako ga pronađite. I ja bih u Kanadu.*

Pitala sam ga: *Imate li vi grobno mjesto?*

Rekao je: *Nemam. Ja sam iz Bosne.*

MALA NEDOVRŠENA PRIČA

UVOD

Ima puno literature o prascima. Gotovo da ne postoji oblast pisane riječi u koju se prasci nisu uvukli. Nalaze se u znanosti (veterina, biologija, medicina), u književnosti (esejistika, poezija, beletristika), da ne govorimo o filmu i slikarstvu. Što se života tiče, i u njemu, u našoj svakodnevnici, prasci su tu, svuda oko nas, i njihova sudbina s razvojem civilizacije i tehnologije sve zaumnija jest. Zaumna sudbina prasaca naša je realnost.

UKRATKO O PORIJEKLU VIJETNAMSKIH TRBUŠASTIH PRASACA

Većina sorti domaćih svinja vodi porijeklo od evropske divlje svinje za koju se, pak, smatra da potječe od kineske vrste *Sus vittatus* (ili *Sus indicus*) i indijske, *Sus cristatus*. Divlje svinje smatraju se noćnim svaštojedima. Trbušasto prase izravni je potomak divlje svinje, to jest vepra, iz reda *Artiodactyla*, podreda *Suiformes*, porodice *Suidae*, roda *Sus*, vrste *Scrofa*. Već 40.000 godina trbušasta prasad obitava u Evropi i Aziji, na područjima od Pacifika do Atlantika i od Mediterana do Sibira. Vjeruje se da su ih još prije osam tisuća godina neki kineski vladari držali kao kućne ljubimce.

Postoje brojne pasmine svinja. Današnje evropske i američke svinje nastale su mahom ukrštanjem, znači čovjek je tu umiješao prste i pored svinja uobičajene veličine, proizveo i soj onih minijaturnih. Među velikim svinjama poznate su yorkshirske, chesterske bijele, američke Landrace svinje (porijeklo Danska), hampshirske (SAD), berkshirske (Engleska), poljske-kineske (SAD), piknjaste, herefordske, tamworthske. Od malih svinja tu su: minijaturno Homel prase, poznato i kao Sinclair a proizvedeno u Homel institutu Sveučilišta u Minnesoti, 1949., prase Pittman Moore (također iz SAD-a), hanfordska minijatura (ugledala svjetlost dana u laboratoriji Hanford, SAD, 1958.), goettingenška minijatura (Njemačka, 1980.), Ohimi prase (Japan, 1945.), minijaturna svinja Lee Sung (Taiwan, 1975.), yukatanška minijatura (Mexico, 1960), yukatanško mikroprase, i tako dalje. Zanimljivo je da vijetnamska trbušasta prasad nije ukrštavana, te ne predstavlja razne pasmine jedne vrste, već je autohtona, a ima je više tipova: Mong Cai (sjeveroistočni Vijetnam), I (zapadni Vijetnam), Co (centralni Vijetnam), Heo Moi (južni Vijetnam). Tek u novije vrijeme, seobom vijetnamskih malih trbušastih prasaca na druge kontinente, oni bivaju križani s velikim

domaćim svinjama. Toliko o tome.

PRASCI U SOCIJALISTIČKOJ JUGOSLAVIJI

Na Balkanu, prasci su kult-životinja, što istočnije to više. Pretpraznične dane, pogotovo one pred Novu godinu, pamtim po pijačnim tezgama preplavljenim čistim malim ružičastim odojcima. Kad na tezgama više ne bi bilo mjesta, odojke bi seljaci, onako mrtve, ofurene, glatke, sasvim dotjerane, redali u otvorene gepeke svojih automobila, na njihove krovove čak, a pod nogama prolaznika, kupaca i promatrača škripi snijeg. Prasci bi također visjeli na debelim metalnim kukama u izlozima gotovo svih mesnica u gradu, naglavačke, ponekad ukrašeni svjetlucavim trakama koje se koriste za kićenje novogodišnjih jelki, s kuglom-dvije pride, da potpuno svečano bude. Pred veće državne ili pučke blagdane, naši socijalistički gradovi, preplavljeni odojcima, svinjama, prascima i prasićima, odisali su blaženim, neupitnim zajedništvom. Pekare su danima unaprijed bile bukirane, ljudi su zujali ulicama noseći goleme crne plehove s kapitalnim "plijenom" svojim kućama, na svoje svečano postavljene trpeze.(1)

Zapadnije, ali još uvijek na Balkanu, kult pečenih odojaka nije odisao onom autentičnošću toliko karakterističnom za istočne susjede. U pretpazničnoj novogodišnjoj groznici, primjerice, aktivnosti s prascima i njihovom kulinarskom obradom na zapadnom Balkanu (mahom o gradovima je riječ) doimale su se izvještačeno, kao prinudna ali loša imitacija, kao kakva opsesivna neuroza koja zahvaća puk općenito. Kao što je "narod" na zapadnom Balkanu prakticirao bezboštvo, kao što je prakticirao Jugoslavenstvo, bratstvo, tako je pekao i prasce. Kao što danas prakticira katoličanstvo i guši se u masnim mlincima. I potajno se pita jesu li sarme srpsko jelo; je li njihova priprema možda čin oskvrnjivanja domoljublja.

Na zapadnom Balkanu (onom predziđu koje se upinje zid preskočiti), autentično, izvorno, prirodno, baš "domaće", leže - tuke. I perad općenito.(2) Blagdani, pogotovo zimski, i tuka, ne s podvarkom nego s kiselim kupusom, to je dika katoličkog zapadno-balkanskog kulinarskog predziđa. Purica s (evo ih opet) mlincima, puran (tuka) pečen(a) s maslinama, puran (tuka) na ražnju, a u novija vremena - istarski purani na sto načina - s tartufima, u vidu odrezaka, žgvacet od purana, puran ispod čripnje, purica s cuketima i ulikama, puran na motovunski. Tuke su čiste, nisu masne (koliko svinje) na stol kad se iznesu izgledaju otmjeno, kao u američkim filmovima. Na zapadnom Balkanu, prasca ili tuku za blagdanski objed može zamijeniti i pečena šunka. Apsolutno. Da o dimljenim pršutima ne govorimo. Kao

što na istočnom Balkanu, za blagdanska slavlja, pečenu prasetinu može zamijeniti pečena ćurka. Tu se krug zatvara. S pečenkom i pršutima vraćamo se prascima, zapadnoj varijanti, s prasetinom i pečenim ćurkama u varijanti smo istočnoj, a sve to povezuju slanina (panceta), brizle, krezle i crijevca (crevca) – jestivi dijelovi ordinarne svinje.

Poslije rata, neboderi u socijalističkoj Jugoslaviji počeli su ubrzano nicati uz pjesme slobode i gradnje na usnama poletnih neimara, jer socijalistička Jugoslavija trebala je postati industrijska zemlja a nikako, nedajbože, ostati (ili postati) poljoprivredni, stočarski raj. Seljaci su hrlili u gradove i sa sobom vukli svoje kokoši, svoje ovce, svoje obitelji i – svoje prasce. Kako pri neboderima nije bilo adekvatnih vrtova, avlija, pašnjaka i obradivih površina, mahom mali stanovi i mahom male kupaonice u njima, pretvarali su se u kokošinjce i u svinjce. Kroz blage proljetne noći prolamalo se nostalgичno groktanje prasaca i kokodakanje živine kao memento na minule dane autentičnog seoskog življenja. S prigušenom sjetom, novi građani novih gradova, zamijenivši svoja polja i svoje šume, svoja vanjska i svoja unutarnja prostranstva asfaltom, živjeli su imitaciju plemenskog života; u okruženju ekstremnog individualizma, prakticirali su svoj patetično dislocirani kolektivitet.

Rakije su se pekle na električnim štednjacima i prasci su se klali u armirano-betonskim konacima. Noževi su se oštrili i krv je tekla u slivnike zidanih emajliranih kada. I pjesma se orila i splet narodnih igara vijugao je uskim stubištima, ponekad petnaest katova do ulice. A na ulici, se sve to, čežnja, pjesma, rika, groktanje, krv, kobasice, iznutrice, nutrina, stapalo se s bukom gradova u nastajanju. Rađao se novi socijalistički čovjek.

Danas je odiseja tog novog socijalističkog čovjeka okončana. U velikom bijesu, zgađen nad sobom i vlastitim pristajanjem na nametnuto mu prekrajanje njegovog genealoškog koda, on se propeo, on je riknuo, on je porušio gradove, prokrcio sebi put do svoje mentalne njive i sad je miran i blažen. Na zgarištu svoje prošlosti on čuči zblenut. Pečeni odojak, i pečena tuka čak, nešto je o čemu on danas samo sanja.

JEDNO ZNANSTVENO OTKRIĆE U VEZI S PRASCIMA

Nedavno objavljeno istraživanje britanskog endokrinologa dr. Vinoda Patela potvrđuje kako konfinirane svinje, prilikom prinudne promjene mjesta boravka, naglo umiru. Ukoliko konfinacija prasaca traje i nakon transporta, smrt je gotovo neminovna. Vjerojatno otuda krmače i krmci, poslije višegodišnjeg pokušaja da se adaptiraju na novo okruženje, nestaju iz gradova jugoslavenske zajednice naroda i narodnosti. Istraživanje dr. Patela također

potvrđuje da mnogi osuđenici umiru u pritvoru prije nego što stignu do zatvorske ćelije. Smatra se da smrt, kako kod prasaca, tako i kod ljudi, nastupa uslijed poremećaja u endokrinim sistemima obje vrste, pri čemu dolazi do prekomjernog lučenja određenog hormona. Suvremena bolest dobila je suvremeno ime: svinjski sindrom stresa.

ŠTO RADE (NEKI) EMIGRANTI U KANADI NAKON RASPADA SOCIJALISTIČKE JUGOSLAVIJE?

Sarina pjesma: Sara pod tušem, kad misli da je ne čujem, pjeva: *Ča se more da bi bilo bolje, ča se, ča se more da bi bilo bolje. Ni-na ne-ena, si travo ze-le-ena, ni-na srce moje, ni-na nina na, haj!* Sve na tanko i debelo, po istarsku.

Borisova priča: *Da, izbio je rat i mi smo, na neki način, bili prisiljeni otići, ali u krajnoj liniji, u krajnjoj liniji, to je naša odluka.*

Boris priča novinaru Kanadskog državnog radija na platformi podzemne željeznice. U fonu violinist svira mađarski čardaš, prolaznici žure, scena je gotovo filmski sveobuhvatna i kompletna. Picikato.

U Kanadi ima toliko vrsnih muzičara. Mislim da nisam dovoljno dobar da bih svirao u podzemnoj. Doista. Oni prolaze kroz audiciju, jeste li to znali?

U svom stanu Boris iznosi violinu i priča novinaru Kanadske državne televizije. Dok priča, prebire po žicama, prebire po žicama i priča kako je njegova petnaest tisuća maraka vrijedna violina izgorjela u Sarajevu. Boris uopće ne djeluje tužno. Boris se često čak i smije.

Ušao sam u trgovinu s muzičkim instrumentima, onako. Za pultom je stajao Kinez. Pitao sam ga iznajmljuje li violine. Rekao je, zapravo ne, ali dat ću vam violinu, ne morate ništa platiti, rekao je. Zadržite je tri mjeseca; ako vam se sviđa, platit ćete, ako vam se ne sviđa, vratit ćete je. Bila je to prva osoba u Kanadi koja mi je, ne postavljajući mnoga pitanja, nešto ponudila. Ni legitimaciju mi nije tražio. Samo me je pitao znam li što je s bosanskim drvetom. Jer, bosansko drvo bilo je vrlo poznato. Negdje sam pročitao da je čak Stradivari pravio violine od bosanskog drveta. Ono se iz Bosne izvozilo u Italiju. Danas ne znam ima li u Bosni još drveća.

Brankova priča: *Prve zime najviše su umirali starci. Nisu se mogli zgrijati. Gledao sam stare gospođe, savršeno obučene, u bundama, bile su u bundama, i gledao sam ih kako*

skupljaju grančice po parkovima, tanke, vlažne grančice, zapravo ostatke onoga što su drugi već posjekli. A vidjelo se da su nekada bile dame, gospođe, prave gospođe. Osamdeset posto parkova sasječeno je u Sarajevu.(3)

Davidova priča: *Došli smo u Kanadu da bismo započeli novi život i mislili smo, s vremenom, postat ćemo dio srednje klase. Ha! Ali to je zastarjeli koncept. Jer, srednja klasa odumire. A to je vrlo, vrlo loše za suvremeno društvo. Vraćamo se u stara vremena u kojima je mala vladajuća klasa držala gotovo sve u svojim rukama; danas je samo tehnologija uznapredovala, pa vas ta mala vladajuća klasa lakše kontrolira, lakše kanalizira vaše ponašanje, vaš način života. Bez zdrave srednje klase društvo ne može napredovati.* (Novinar Kanadskog radija zblenut je i uvrijeđen. Nije mu jasno o čemu to David trabunja. Dok pije njegovu kavu, novinar Kanadskog rađa diskretno se nervira što u priči koju priprema nema dovoljno tragičnog i senzacionalističkog, nedostaje *un certo che*, koji će u nedjeljno prijepodne slušateljstvo umjetnički razbuditi.)

Almirina upadica: *Neki su mislili da dolaze u obećanu zemlju, neki su brzo shvatili da obećanih zemalja nema.*

Davidova priča: *Tamo, kad si jedva preživljavao, ipak bio si zadovoljan. Uvijek je postojao netko tko će misliti umjesto tebe. Ljudi su bili nekako skromni. I nekako zadovoljni. Nije bilo mnogo nezajajljivih ljudi, nije bilo mnogo užasno bogatih. Nije bilo razloga da se puno radi. Ljudi su shvaćali: nismo bogati ali zato imamo vremena.*

Brankova priča: *Preko noći postaneš čovjek bez ičega. Čovjek bez svojine, bez novca, bez zemlje. Ništa nemaš. Prvo je počela pucnjava, onda se čulo granatiranje u daljini. To zvuči kao vatromet, sasvim kao vatromet. Onda je taj "vatromet" dolazio sve bliže. Nakon dva tjedna detonacije su već postale prilično snažne. Znači, granate su bile tu, sasvim blizu. Pričao mi je prijatelj, zatekao se na ulici kad je čuo eksploziju. Onda je vidio psa, bilo je mnogo napuštenih pasa u Sarajevu tih dana, i taj pas trčao je ulicama noseći komad ljudskog mesa među zubima. Netko je u toj eksploziji poginuo, a meso je bilo još živo, to meso u ustima psa bilo je živo, ono je pulsiralo.*

U hodnicima podzemne toplo je. Uz to, na unajmljenim gitarama, trubama, saksofonima i električnim orguljama sviraju muzičari mahom iz istočno-evropskih zemalja, mahom sa sveučilišnim diplomama, oni koji su prošli na audiciji. Na prometnim i bučnim ulicama gore, vjetar šiba, prsti mrznu.

Markova priča:

Marko: *Kakvu želite, ljutu talijansku ili poljsku?*

Prolaznik: *Poljsku.*

Marko: *Nešto za piće?*

Prolaznik: *Coca-colu.*

Marko: *(novinaru Kanadskog radija) Nisam ni sanjao da ću prodavati hrenovke i kobasice u Torontu. Mislio sam da ću biti uspješniji u svojoj profesiji nego što sam sada. Jer, oprostite... Hi! Ljutu talijansku ili poljsku?*

Prolaznica: *Hrenovku.*

Marko: *Prvo sam predavao književnost u gimnaziji, poslije sam bio asistent na sveučilištu. Radio sam i kao urednik u jednoj izdavačkoj kući i pisao književnu kritiku. Onda, pjesnik sam. Da, imam objavljene knjige. Oprostite... Hi! Ljutu talijansku ili poljsku? Tri dolara, molim... Tri hrenovke? Odmah...Dobro ili srednje pečene?*

Prolaznik: *Srednje pečene; umotane.*

Marko: *Ne znam. Problemi Kanađana čine mi se smiješnima. U mojoj zemlji mnogi ljudi su poginuli...*

Prolaznica: *Mi smo nezahvalni. Nismo ni svjesni koliko smo sretni...*

Marko: *Dobro pečenu, rekli ste?*

Prolaznica: *Ne previše dobro-pečenu, srednje dobro-pečenu...*

Marko: *Dobit ćete. Ti problemi... Hi! Kakvu želite, ljutu talijansku ili poljsku? Majka mi je rođena u Hrvatskoj. Ja sam... Hi! Ja sam mješanac. Ja sam mješavina nacionalnosti iz bivše Jugoslavije. Iz Goražda. Jeste li čuli za Goražde? Niste? Goražde, grad s jednom od najtragičnijih sudbina u ovome ratu. Masakri... Moja majka provela je tamo dvije godine i dva mjeseca tokom rata. Onda je morala pobjeći jer legalno nije mogla napustiti grad. A tetka mi je ubijena... Oprostite. Hi! Ljutu talijansku ili poljsku?*

Brankova priča: *Večera: mladi luk s nekoliko kapi biljnog ulja i dvije kriške hljeba. Bila je*

to odlična večera.(4) Ali, najgore je bilo je što nisam ni počeo jesti kad su dvije granate grunule u susjedstvu i sva su stakla eksplodirala, tu pored mene. Do tada sam vjerovao kako se rat odvija negdje drugdje, daleko. Nisam večerao. Tanjur mi je bio pun sitnih komadića stakla. Prozorskog stakla. Ostao sam gladan. To je bilo najgore.

Enesova priča: *I ja sam iz Sarajeva. U Kanadi boravam već godinu i pol, imam izbjeglički status. Inače sam ekonomist. Radio sam u financijskoj kontroli i analizi. Ne volim biti na socijalnoj pomoći. Tražim posao, teško je. Pohađam program školovanja za izbjeglice. Tu nas uče kako se traži posao u Kanadi, kako se stvaraju veze, kako se pišu biografije, kako se mijenja profesija. Uče nas književnosti. To je, zapravo, srednja škola. Kažu nam: Upišite se u društvene klubove, ali ti upisi koštaju i članarine su visoke. Onda, kažu nam: Povežite se s klubovima vaših etničkih manjina. Onda: Idite u sportske klubove i bavite se sportom. Tako se prave kontakti. Onda: Nađite neki hobi, ima mnogo hobi-klubova.*

Marijina priča: *Kad sam išla u tu školu, bilo nas je tridesetak u razredu i, znalo se, svi su imali neku sveučilišnu diplomu. Dali su nam test iz matematike: zbrajanje i oduzimanje. Takve zadatke rješavala je moja kći u trećem osnovne. A prije nego što je sat i počeo, učiteljica nam je održala mali uvodni govor o tome kako svakog jutra trebamo prati zube i upotrebljavati deodorant i kako moramo biti čisti i kako ne smijemo zaudarati jer u Kanadi smrad, ljudski smrad, uvredljiv je za javnost a u našim zemljama može biti da nije.*

Enesova priča: *Mislim da mnogi griješe jer žele raditi u okviru svoje profesije. Mislim da moramo mijenjati struku. Moramo zarađivati radeći poslove kojih ima na tržištu. Koji su potrebni Kanadi. Kanada treba električare, pekare, vodoinstalatere, kamiondžije. Za visokostručne poslove velika je konkurencija. Moja žena je liječnica, ali u Kanadi vrlo je teško dobiti dozvolu za rad u liječničkoj struci. Treba joj pet godina. Mora položiti tri vrlo teška ispita i mora imati godinu dana kanadske prakse. Mojoj je ženi sad četrdeset i peta.*

Davidova priča: *Kod kuće bavio sam se marketingom i turizmom. Inače, povjesničar sam. Kad sam došao, radio sam u pekari, prodavao sam kruh i kolače. Onda sam radio kao tajnik u jednoj privatnoj kancelariji, otprilike šest mjeseci, onda sam dobio otkaz. Onda sam prešao na socijalnu pomoć. U mom slučaju godine su hendikep. Skoro ću pedeset. Inače, imao bih neke nade. Ovdje postoje određeni uvjeti koje došljaci moraju ispunjavati. Moraju imati kanadske preporuke i kanadsko iskustvo. Što je tako posebno u kanadskom iskustvu ako čovjek već ima dvadeset pet godina radnog iskustva? Knjigovodstvo, primjerice, svuda u svijetu je isto. Ulaz-izlaz. Smislio je to jedan talijanski fratar još krajem petnaestog stoljeća. Nije ružičasto. Prognoze su mračne.*

Ponekad se pitamo zašto smo došli, zašto su nas kanadske vlasti pustile da uđemo, zašto uvoze toliko ljudi. Zaključak zvuči gotovo marksistički: treba im jeftina radna snaga. Trebaju im školovani ljudi da rade za minimalnu dnevnicu.

Borisova priča: *(Uz neprekidno prebiranje po žicama unajmljene violine.) Prije neki dan uočio sam da mi Beethoven postaje pomalo dosadan. Posljednje što sam svirao bio je Mendelssohnov violinski concerto. Prije toga svirao sam Mozarta i radio sam devet godina kao muzički urednik u Radio-Sarajevu. Ovdje radim kao prodavač. U jednoj trgovini s muzičkim instrumentima prodajem violine, klavire, čela. Prvi posao dobio sam preko svojih sarajevskih veza, na jednom gradilištu. Tako sam započeo svoju glazbenu karijeru u Kanadi. Zakleo sam se da neću odustati, ma što da se desi. Onda su oni odustali. Izgleda, bio sam prespor. Teško je u četrdeset-osmoj bildati mišiće. Kasnije sam radio s onim jadnicima koji s ogromnim vrećama preko leđa obilaze tvrtke i nude raznoraznu robu na prodaju. Ja sam nudio igračke. Male automobile na daljinsku komandu, lutke koje pričaju i pišaju. Bio je kolovoz a ja sam kucao na vrata tih tvrtki i pitao: Zanimaju li vas možda božićni darovi za vašu djecu? Radio sam od osam do osam. Jednog dana prodavali smo na ulici, ja i moj nadzornik, s tim ogromnim vrećama na leđima, ljudi prolaze, ne gledaju, sažalijevaju, izgledali smo vrlo mali pod tim velikim vrećama, bilo je vruće, tog dana ništa nisam prodao. Onda sam rekao, neću više da nosim te vreće i gotovo.*

Svakim danom nalijećem na neki novi problem. Tako se problemi gomilaju jedan za drugim. Najnoviji problem je što sad sve više sužavam tok svojih misli. Nije bitno radiš li kao dostavljač, kao taksist ili kao građevinski radnik, jer s vremenom doista postaješ to, dostavljač, taksist ili građevinski radnik. Kako da kažem, moraš uprostiti misli. Uprošćavajući svoje misli i sam postaješ jednostavniji, jer se navikavaš uprošćavati svoje misli. U tom procesu i mozak postaje bljeđi.

Kad smo kupili auto, to je "jaguar", "jaguar", nismo ga kupili zbog brzine koju razvija, niti zbog njegove snage. Taj auto ima stila. Kad u njemu sjedi, čovjek se osjeća... građevinski radnik rekao bi, kao netko. Ne radi se samo o "jaguaru", radi se o čitavoj jednoj civilizaciji koja mi nedostaje: koraci na našoj kišama ispranoj ulici u Sarajevu. Pag ljeti. Mirisi. Miris borovih iglica i gorko-kiseli miris limunova cvijeta. Pola mene je s Paga. Na Pag ću se vratiti da umrem u kakvoj kolibi i gajit ću koze. Miris ruža u vrtovima sarajevskim. To su moji snovi.

Davidova priča: *Ljudi moraju sanjati. Zdravi ljudi sanjaju. Mnogo sanjaju.*

Almina upadica: *Nemamo o čemu sanjati. Ovdje.*

Davidova priča: *I u zatvoru ljudi sanjaju.*

Almina upadica: *Sanjaju o slobodi.*

Davidova priča: *Ali ja rijetko sanjam. A kad sanjam, to su divni snovi, uvijek na istom mjestu, na malom otoku preko puta Dubrovnika (ja sam iz Dubrovnika), na Lokrumu, i tamo ležim na suncu, sve je tiho, mirno, prelijepo. U tim snovima, svoj sam na svome, nitko me ne gnjavi. O, da, pod leđima osjećam stijene, udišem miris borovine, možda je to san o povratku.*

Almina upadica: *Ja ću se vratiti.*

Brankova priča: *Sad će godina dana kako sam izašao iz Sarajeva. Izašao sam u zimu 1994. Kroz tunel. Novinar Kanadskog državnog radija pita: Ima li taj tunel lift? Branko kaže: Nema lift. To je rupa. Obična rupa. To je kao da idete kroz pakao. Usko je, nisko je, na pojedinim mjestima ni metar i pol. Padala je kiša a unutra tlo je od gline a glina je skliska. Na nogama sam imao stare cipele, posve iznošene. I one su bile vrlo skliske. Padao sam u blato često. Bojao sam se da ne slomim nogu. Nije bilo vremena za paniku. Samo sam mislio kako da izvučem živu glavu. Nosio sam dvije torbe. Bila je to je sva moja imovina. Nešto fotografija i neke dokumente. Diplome. Krenuo sam u četiri sata poslijepodne i sutradan oko osam navečer, izašao sam iz Bosne.*

Vesnina priča: *Znamo da nam Kanada ne može pružiti sve ono što smo imali prije. Ali malo dostojanstva bar. I mi smo ljudi. Ja moram raditi za svoju djecu. U redu, ja želim raditi, ali gdje? I moj muž želi raditi, ali gdje? Neke poslove ne možemo obavljati jer treba usavršiti engleski, druge jer treba usavršiti nešto drugo, stalno nešto treba usavršavati. Nikada dosta. Ja sam ekonomistica. Radila sam kao socijalna radnica i dijelila socijalnu pomoć. Sad meni daju socijalnu pomoć. Znam da u Kanadi nikada neću raditi kao ekonomistica. Imam četrdeset dvije godine, imam malu djecu i nemam snage. Budućnost? Budućnost ovisi o tome koliko ću snage imati za teške poslove. Ja radim kao životinja. Osam sati na dan u velikim kućama. To su kuće na dva kata, sa po dva i više stepeništa, sa po četiri spavaće sobe, sa sobama za odmor, sa sobama za rekreaciju, sa sobama za sunčanje. Ovdje nema mnogo sunca. Prvo što me je gazdarica te jedne kuće pitala bilo je, imam li kanadskog iskustva. Ja sam je pitala u čemu to trebam imati kanadskog iskustva, u čišćenju ili u življenju?*

Brankova priča: *Uvjeran sam da ću naći posao. Ja sam elektroinženjer, bavim se elektronikom, mikroprocesorima, kompjuterima. Naći ću posao. Kad sam došao, možda sam malo bio deprimiran, ali sada više nisam. Kako da budem deprimiran ako nam je Kanada, nama izbjeglicama, ponudila dom i dala materijalnu potporu za godinu dana, za stan, za odjeću. To je velika stvar kad ništa nemaš. Ja sam joj zahvalan. Uvjeran sam da ću naći posao.*

Almina upadica: *Ja joj ništa nisam zahvalna. To je zamazivanje očiju. Daju nam milostinju a posla nema.(5)*

Vesnina priča: *Kad sam ljuta, u glavi mi je vrlo bistro. Ali to nije dobro za obitelj. I djeca osjećaju napetost. Stalno se nekamo žuri, žuri. Nema mira. Sve je kao loš san. Nikad ni u snu nisam pomislila da bi se moglo ovako nešto dogoditi. Nikad. Ovo je egzodus. Iz jedne zemlje u drugu, a male su razlike. Ovdje spavamo s mirom, nema bombardiranja, ali vodimo drugi rat. Rat u duši, rat u glavi. Zašto smo došli? Mislili smo da je Kanada zemlja velikih mogućnosti. Ne znam zašto nam nitko nije rekao istinu.*

Sarina pjesma: *Sara stalno pjeva. I nakon dvije godine, ona pjeva: Ča se more da bi bilo bolje, ča se, ča se more da bi bilo bolje. Ni-na ne-ena, si travo ze-le-ena, ni-na srce moje, ni-na nina na, haj! Sve na tanko i debelo, po istarsku. Meni to već ide na živce jer odgovoriti joj ne znam a ona i dalje pjeva i pita i u mene gleda.*

Milan je otvorio kafić. U njemu se ponekad nađu Boris, Branko, David, Alma i Vesna. I drugi dođu. Svi su u Kanadi između jedne i četiri godine. Boris je svog "jaguara" kupio tako što mu je Hrvatska kreditna zadruga posudila novac, ali zato nema da uplati za kanadsko državljanstvo. Boris od gazde dobiva stare audio kazete klasične glazbe na kojima se hvata prašina, jer nema ih kada slušati. Boris, nakon četiri godine boravka u Kanadi nikamo nije išao na odmor, kupio je aparat za pravljenje kruha (mnogi iz bivše Jugoslavije ovdje kupuju aparate za pravljenje kruha), odijelo na njemu kao da se skupilo. Boris sve više sličí prodavaču i to onom domovinskom. Na njemu ničeg prepoznatljivo kanadskog nema.

Branku je upalilo. Branko je dobio dobro plaćeni posao u struci pa je otvorio poseban račun štednje za sinovljevo školovanje. Sinu je pet godina. Popravio je zube. Kupio je psa koji se zove Haris. Djeca s njim sve više govore engleski.

David se treći put u životu upisao na fakultet. Uskoro će postati ovlašten računovođa pa će na kraju godine Kanadanima obračunavati porez. Za to se čak ne mora imati ni kancelarija.

U trgovinskim centrima i marketima može se unajmiti mali prostor, 2×2 metra, ograđen visokim panel pločama. Njemački je zaboravio. Povijest je zaboravio. Turizam je zaboravio. Jedino se nije odrekao svoje dugogodišnje strasti – skupih cipela.

Darko liči tuđe stanove. Darko je akademski slikar.

Saša u nekoj marketinškoj firmi puni kuverte raznim reklamama za raznu robu i svakim danom u tom poslu sve više napreduje.

Hrvoje je pušten s psihijatrije kad su ga uvjerali da baš ne mora biti internist. Kupio je polovni auto i raznosi pizze.

Boško visi na debelim špagama i pere prozore nebodera, poslije pije brufene.

Marko je otišao, jer prodavajući kobasice nije mogao doktorirati. Sada je lektor u Budimpešti.

Ja pišem, jer u stanu je toplo a vani nije i jer nemam kaput i nemam cipele za zimu nego samo jedne svečane lakirane iz Trsta od prije šest godina.

Novinara Kanadskog radija sve ovo, naravno, ne zanima baš mnogo. On obavlja zadatak. Njegov zadatak je predstaviti slušateljstvu novu kategoriju njihovih sugrađana. Slušateljstvo potom ima malih nevolja jer tu novu kategoriju svojih sugrađana u svakodnevnom životu ne prepoznaje lako, jer ta nova kategorija njihovih sugrađana nije ni žuta ni crna ni kosooka, ni zabrađena, niti nosi sarije, niti nosi turbane, niti vuče noge, niti miriše na curry, niti kupuje na vreće riže, nego ti novi, tek prispjeli njihovi sugrađani izgledaju baš kao oni, te im se starosjedoci ne mogu svaki čas smiješiti, ne mogu im pružati moralnu potporu u kojoj je kršćanska poruka: dobro nam došli.

U ovim bilješkama nisam spomenula Gorana (magistra filozofije i bivšeg ministra u Vladi jedne od bivših jugoslavenskih republika, zbog svojih nenacionalističkih stavova, od strane jedne nacionalističke vladajuće stranke, smijenjenog s položaja), koji sada samo kuha za svoju veliku obitelj. Goran (50) pravi odlične pite sa sirom a i engleski govori tečno. Nisam spomenula jednog pjesnika iz Sarajeva koji radi u magazinu čuvene modne kuće na istovaru odijela čije cijene, tih odijela, idu i do dvadeset tisuća dolara. To nisam ni znala. Da postoje odijela od dvadeset tisuća dolara. Ima i jedan kipar ovdje, koji u nekakvoj tvornici pravi gipsane ukrasne odljevke za stropove bogataških kuća. Asji se nešto razbucala štitna žlijezda, vrat joj je skroz nabubrio, vele od ratnog stresa. Onda se potpuno ošišala, pa sad

sliči na tifusara. Ta štitna žlijezda dogodila joj se baš kad je našla posao u jednoj knjižari, za tezgom. Sad na engleski prevodi poznate sarajevske pisce koje nitko ne želi objaviti jer mnoge izdavačke kuće više vole laku književnost. (Asja je, inače, sveučilišni profesor, anglist.) Nisam spomenula lijepog zelenookog pilota Faruka, koji u bolnici, odjel gerijatrije, gura invalidska kolica. Nisam spomenula arhitekticu Sanju koja čuva jedno hendikepirano dijete. Tu je čitava mala kolonija tužnih ljudi koji slave Prvi maj. Onda pjevaju svakakve pjesme iz davnih šezdesetih i smiju se. I pričaju kako ih to podsjeća na najteže ratne sarajevske noći, jer tako su pjevali dok su po njima pucali s Pala.

Na platformi podzemne željeznice sreća sam Crnkinju koja mi je podrobno opisala svoje minijature. Ta Crnkinja, naime, skuplja minijature. Ona skuplja male violine, male gitare, male novine, male knjige, male ljude, male čajnike, male trube, male kuće, male željeznice, mali namještaj, malo suđe, male glasovire. Ako treba, svoje male stvari (i ljude) naručuje iz Evrope ili po njih odlazi u Ameriku, kad ono što traži u Kanadi nema. Ona pravi čitav jedan novi mali svijet a da ni sama ne zna zbog čega. Taj mali svijet koji ta Crnkinja pravi prepun je sitnih, jedva vidljivih detalja, nalik na one prave velike. Ja sam onda zamišljala kako bi bilo lijepo sve nas okupiti i smanjiti i smjestiti na policu u sobu te Crnkinje. No, kako su mnogi već takve stvari zamišljali, odustala sam od daljnje kontemplacije na tu temu.

ŠTO RADE (NEKI DRUGI) EMIGRANTI U KANADI NAKON RASPADA SOCIJALISTIČKE JUGOSLAVIJE?

1. Kad stignu, devize od prodanih stanova drže kod prijatelja i prijave se na socijalnu pomoć. (Jer, uredi za socijalnu pomoć imaju pravo uvida u bankovne račune i tako dalje.)
2. Svakog petka skupljaju se u jednom irskom pubu koji, taj irski pub, ima terasu na krovu s mnogo zelenila, i tu piju irsko pivo.
3. Kad nešto slave, pozovu puno ljudi i onda ih dobro nahrane. Tu bude svega iz bivše Jugoslavije. Kad je hrana u pitanju, predrasuda nema, nacionalno pitanje ne postoji.
4. Žene mnogo nose bluze pastelnih boja od čiste svile i male kostime i cipele tankih potplata, naravno kožnih.
5. Zimi odlaze na skijanje, ljeti na kanadska jezera. Kanada ima puno savršeno uređenih kanadskih jezera.

6. Odlaze kući u posjet bar jednom godišnje pa kažu kako je tamo sjajno.
7. Kažu kako su došli (o muškarcima je, naravno, riječ) da bi izbjegli mobilizaciju, a imaju mahom preko četrdeset godina. (Oni od dvadeset koji nisu došli, ti su mahom izginuli.)
8. Kažu kako su sve strane u ovome ratu podjednako krive, a kad im se kaže da jesu krive ali nikako podjednako, više te ne pozdravljaju.
9. Odlaze na koncert "Riblje čorbe" kad "Riblja čorba" gostuje u Torontu jer to im je veza s domovinom.
10. Među sobom govore srpski a kad su s tobom kažu da govore srpsko-hrvatski, da se ne uvrijediš. Kad kažeš da govoriš hrvatski ili bosanski, vele, ti jezici ne postoje.
11. Oduševljeni su Handkeom.
12. Oni koji nisu došli, poslali su svoju djecu u Kanadu na studije.
13. Kad dobiju kanadsko državljanstvo, namjeravaju se vratiti i nastaviti tamo gdje su stali.
14. Uvrijede se kad im Bosanac ili Hrvat veli da je napustio Srbiju. Pitaju, pobogu, a što?
15. Uvrijede se kad Bosanac ili Hrvat ne čita Slobodana Selenića, kad ne voli Dobricu Ćosića i ne gleda "Lepa sela lepo gore".
16. Stalno hoće da se ljube triput, a kad ti nećeš kažu "Boli me k....".
17. Svojataju Sarajevo i Jadransko more. Kažu, mi smo tamo kod kuće, sve to naša je zemlja.
18. Sretni su što je Mira Marković dobro primljena u Ljubljani, iako, ruku na srce, svaki put naglase kako je ona zapravo grozna, grozna.
19. Ako govoriš ijekavicom pitaju te odakle si da se znaju postaviti.
20. Ako netko od njih napravi kakvu kazališnu predstavu, a uz to je tvoj bivši kolega, njegova ti žena javi telefon na koji se naručuju karte.
21. Kad kažeš da se vraćaš kući, pitaju: "Je l' u Beograd?"
22. Za njih, ovaj rat kao da nije ni bio.

I,

23. Među njima ima izuzetaka.

IZUZECI

- a) Ti izuzeci vrlo su drukčiji.
- b) Te izuzetke oni su od sebe udaljili jer im se ne uklapaju.
- c) Takav izuzetak, primjerice, moj je bivši kolega, ton-majstor, koji prodaje televizore, baterije i žarulje u jednoj robnoj kući.
- d) Takav izuzetak je i jedan tridesetogodišnji Dragan koji već peto ljetu pokušava nastaviti postdiplomske studije ali ne može, jer sve što zaradi pošalje svojim kako bi kupili bojler ili drva za zimu.
- e) Ti izuzeci nisu u lobiju.
- f) Žene u tim izuzecima putuju sat-dva do posla, vraćaju se u osam i onda kuhaju. Ne libe se ni noćnih smjena.
- g) S tim izuzecima lokalne etničke novine ne prave intervjue.
- h) David je takav izuzetak iako su ga (neki) Hrvati otjerali iz Dubrovnika.
- i) Ti izuzeci, kad zarade koji dolar, to proslave u kakvom malom, običnom, kineskom ili libanonskom restoranu.
- j) Ti izuzeci imaju sarajevske i ine prijatelje.
- k) Ti izuzeci, kao što je Marko, prodaju kobasice na ulici pa onda skoro polude.
- l) To su vrlo lijepi izuzeci.

VIJETNAMSKI (TRBUŠASTI, PUPASTI ILI KULJASTI) I MINIJATURNI PRASCI U AMERICI

Godine 1985. Kanađanin Keith Connell, inače zaposlen u jednom zoološkom vrtu, u Sjedinjene Države direktno iz Vijetnama uvozi osamnaest trbušastih svinja, četiri krmka i

četrnaest krmača. U odnosu na odomaćenu predodžbu o izgledu prasaca, vijetnamske svinje doimaju se egzotično - izrazito su crne dlake, sedlastih leđa i ravnog repa. Imaju zgužvano lice i veliki, viseći trbuh. Iz prvotnog jezgra, za desetak godina u Sjedinjenim Državama nastaje populacija prasaca koja se prema raznim procjenama kreće između dvjesto do petsto tisuća komada, s tendencijom sad već sporijeg rasta.

Ubrzo nakon dolaska na američki kontinent, prasci iz Connellovog krda pojavljuju se na raznoraznim aukcijama egzotičnih životinja gdje ih se reklamira kao novu vrstu kućnih ljubimaca. Uzgajivači i promotori vijetnamskih trbušastih svinja opsjedaju medije pričama o neobičnim "mezimcima" i, val je krenuo. Prasci su napravili boom.

Uzgajivači plaćaju i do trideset tisuća američkih dolara za par rasplodnih vijetnamskih svinja. Rasplod jedva uspijeva zadovoljiti potražnju. Novi potencijalni kupci stavljaju se na liste čekanja koje, to čekanje, zna potrajati i do godinu i pol dana. Da bi se povećala legla, neki uzgajivači križaju vijetnamske prasce s domaćim sortama, proizvodeći "mješance" koje kupcima onda podmeću kao "čiste", "izvorne", trbušaste pajceke.

Tržište bješe preplavljeno novim profiterima. Zahvaljujući prascima, uzgajivači svinja kupovali su kuće, automobile i odlazili su na turistička putovanja. Jedna žena, primjerice, na krmači koju je platila četiri tisuće dolara, odnosno na prvom okotu, zaradila je šest puta toliko. Koliko se zna, najviša cijena za jedno prase iznosila je trideset i sedam tisuća dolara.

Potom, čudi tržišta učiniše svoje. Prasci obaviše posao, na njima se više nije moglo zarađivati, a kao kućni ljubimci postali su nezanimljivi prije svega zbog toga što se pokazalo da nisu baš adaptabilni. Ulicama gradova šetale su odbačene male i velike vijetnamske trbušaste svinje. Bilo ih je u parkovima, dospijevale su do predgrađa, do smetlišta i do - mesnica.

Kako obično biva, mediji jednoga dana objavljuju tragičnu storiju maloga Rufusa, a u vezi s njim inicijativu zasnovanu na apsolutnoj dobrovoljnosti i sveopćoj humanosti: OTVOREN DOM ZA NAPUŠTENE I ODBAČENE VIJETNAMSKE PRASCE. PREPOROD MALOGA RUFUSA.

Rufus je bio kućni ljubimac sedmorice studenata koji poslije izvjesnog vremena ustanoviše kako im je on zapravo veći teret nego što im je zabava. Bio je prebučan, prezahťjevan, ponekad čak i agresivan. Zatvorili su ga u podrum i pozvali medijski glorificirane osnivače prvog pravog doma za napuštene prasce, Jima Browna i Davida Ronsona, da dođu po njega.

Zanimanje za dom za napuštene prasce raste. Organizirane grupe posjetilaca iz Japana, Australije, Njemačke, Engleske i Belgije dolaze vidjeti kako on (dom) funkcionira, ne bi li u svojim sredinama osnovali slične. Novi domovi niču širom Sjedinjenih Država. Mnogi prasci u njima samo su u tranzitu, jer uspostavlja se mreža savjetodavnih službi koje se bave smještanjem napuštenih i zlorabljenih prasaca u usvojiteljske obitelji.

U obiteljima, međutim, vijetnamski (trbušasti) i minijturni prasci imaju poteškoća u prilagođavanju. Dolazi do promjena u njihovom ponašanju, mahom uslijed toga što žive izolirani od ostalih svinja. Najizrazitiji simptomi takvog neprihvatljivog prasećeg ponašanja su: depresija i povlačenje u sebe, nesigurnost, bijes, strah i - agresivnost.

Oni s iskustvom u liječenju trauma u prasaca - kućnih ljubimaca, vele da se susreću s prascima koji uopće nisu svjesni činjenice da su prasci; asocijalni su i teško prihvaćaju kolektiv (odnosno, ostale napuštene prasce koji se u prihvatilištima međusobno već druže - ne umiju s njima komunicirati, jer njihov praseći jezik, kao sastavni dio njihovog prasećeg identiteta, biva raslojen, čak razoren). Ukratko, njihova socijalizacija spor je i težak proces.

Prasci su teritorijalne životinje i unutar svoje skupine uspostavljaju sasvim određen hijerarhijski red, a u njemu svaka svinja zna gdje joj je mjesto.

U kućnih svinja takav se red remeti, jer ugrožavaju ga ukućani. Ako ukućani zakorače u njegovu, praseću, domenu (pogotovo tamo gdje mu je ležaj), kućni prasac počinje gristi, čak i lajati.

Kućne prasce poželjno je kastrirati, jer spolno rano sazrijevaju pa znaju stvarati probleme. S obzirom na to da broj prasaca-beskućnika raste, aktivisti za zaštitu neželjenih, zapostavljenih i zlorabljenih prasaca u Americi, organiziraju predavanja i tiskaju brošure s uputama o tome kako svinjama osigurati miran i sretan život u novom okruženju. Pritom, upozoravaju da treba već jednom prestati s uvozom tih životinja jer se teško prilagođavaju na sredinu nimalo sukladnu njihovoj prirodi.

Oni, ti dobrovoljni pregaoci nevladinih i neprofitabilnih organizacija, na osnovu osobnog iskustva, otkrili su što sve čini prasca sretnim:

1. Svježa trava, posebno djetelina
2. Rijanje, pogotovo poslije kiše
3. Poslastice kao što su jabuke, dinje, lubenice i svježe povrće

4. Sunčanje
5. Kad ih netko češe i grebe po trbuhu i slabinama
6. Kad se sami češu o drveće, stijene, o ograde ili jedni o druge
7. Druženje s ostalim svinjama
8. Umotavanje u deke ili ukopavanje u slamu ili sijeno kad je hladno
9. Valjanje po kaljužama ili po barama kad je vruće
10. Istraživanje okolnih šuma

Entuzijasti Brown i Ronson uspjeli su svojim štíćenicima osigurati sve gore navedeno, pa i više od toga. Na svojoj farmi u Zapadnoj Virginiji, neželjenim, odbačenim, zlorabljenim vijetnamskim prasićima oni pružaju i stručnu veterinarsku njegu i sve uvjete za zdravu socijalizaciju. *Mi svaku životinju promatramo osobno, kao posebnu jedinku, jer nijedna dva prasca nisu ista, vele Brown i Ronson za tisak. Neki se lakše i brže uklapaju u novu sredinu, drugima treba više vremena. Mi ih nikamo ne požurujemo. Hoćemo da naša prasad shvati da je željena, da boravi na sigurnom mjestu, gdje joj ni ljudska ni životinjska toplina neće manjkati.*

Brown i Ronson obilaze i sveučilišta u Americi na kojima studentima veterine i njihovim profesorima drže predavanja o ponašanju prasaca i o psihološkim problemima kojima se prasci odgajani kao kućni ljubimci suočavaju.

Zajednica prasećih skrbnika raste. Ujedinjeni oko istog cilja, članovi te zajednice tiskaju novine, dopisuju se, razmjenjuju iskustva, jedni drugima daju savjete, organiziraju praseće manifestacije, sve za dobrobit uvezenih a potom zapostavljenih vijetnamskih trbušastih svinja.(6)

Iz čitave ove priče, međutim, najviše se doima upozorenje koje Amerikanci Brown i Ronson preko svih raspoloživih im medija upućuju svojim sunarodnjacima i šire: *Uvoz kućnih ljubimaca destruktivan je čin. Uvezene životinje prisiljene su živjeti u za njih neprirodnom okruženju koje ih često košta kako fizičkog, tako i psihičkog zdravlja.*(7)

STAKLENCI I BRABONJCI

I.

Moj djed pisao je pisma Titu.

Druže Predsjedniče,

oproстите mi što sam tako slobodan da Vam se obraćam ovim pismom. Ali, činim to zato što smatram da je potrebno i korisno da sa njegovim sadržajem budete i Vi upoznati.

Kada je 15. XI. 1953., na predizbornom skupu u Poreču nastupio drug Karlo Mrazović, na tom istom zboru, kao najavljeni govornik, trebao je nastupiti i moj sin, Boris Radan, da, kao poslanički kandidat grupe građana koji ga poznaju još od 1941. kao prvoborca, održi svoj predizborni govor.

Pišući pisma Titu, mislio je da može ispraviti neke nepravde, političke nepravde, koje su se događale njegovom sinu, mome ocu, pa i njemu samom. Moj djed imao je dva sina. I drugom djedovom sinu događale su se političke nepravde ali one su bile malo manje od političkih nepravdi koje su se događale prvome sinu, mome ocu, jer drugi sin bio je mudriji i tiši i odmah poslije rata radio je za UDBU, dok je prvi sin bio novinar a to je 1945. bila razlika od značaja.

Međutim, čim je moj sin Boris ustao da govori, digla se paklena larva među jednim dijelom organizirane publike, iz koje su kao kiša padali povici protiv moga sina: "Dolje fašista! Dolje bandit! Dolje nametnik! Dolje izdajica! Ne dajte izdajici da govori!" i slično, tako da se od te paklene dernjave i od zviždanja dugo nije mogla čuti niti jedna riječ moga sina.

Sumnjam da danas itko pametan piše pisma Predsjedniku. Predsjednik nije Tito, a i vremena su nešto drukčija, mada među današnjim političkim nepravdama i "monadama" ima

zapanjujućih sličnosti s onima iz doba takozvane komunističke Jugoslavije.(8)

Možete pretpostaviti, družo Predsjedniče, kako mi je bilo pri duši kad sam na svoje oči gledao i slušao kakav se izborni teror vrši nad mojim sinom i kako ga vrijeđa razularena masa, zavedena i predvođena od raznih partijskih funkcionara u Poreču; kako sam se osjećao kad sam se osobno uvjerio kakove se laži i klevete siju među neupućen narod u kotaru porečko-buzetskom, a protiv moga sina i mene; te kako su u tom cilju spomenuti funkcionari zloupotrijebili ne samo dnevnu štampu, nego i riječki Radio, preko kojega je moj sin Boris pozvan da se kandidira za mjesto predsjednika talijanske vlade, Pellea.

I moja baka pisala je pisma Titu. Ta baka nije bila supruga djeda koji je pisao pisma Titu, i njena pisma (pisana starim perom "Pelikan", a nikako uredno istipkana kao ona djedova, uz to s obiljem gramatičkih grešaka, jer moja nona Ana talijanske je škole učila i ni u jednom njenom iskazu slova "h" uopće nije bilo, pa je umjesto "kuhinja", govorila "kukinja", umjesto "kruh" - "kruk", umjesto "hotel" - "kotel", umjesto "hvala" - "kuala"), njena pisma u Maršalat putovala su spakirana u ružne plave omotnice.

Ne branim čast svoga sina ni svoje obitelji, nego branim istinu, a preko istine demokraciju i slobodu. Osjećam svojom građanskom dužnošću da povodom ovog nečuvenog terora i skandala navedem sljedeće:

Ta baka nije bila majka moga oca, nego majka moje majke. O njoj znam mnoge stvari, dok o svom istarskom djedu znam malo, uglavnom onoliko koliko je u njegovu pisma stalo:

1. Sa svoja dva sina, Borisom i Nikšom, i s bolesnom ženom, pobjegao sam iz Istre u staru Jugoslaviju pred fašističkim terorom, još 1921. godine.

2. Od malih nogu svoja dva sina odgajao sam u slobodarskom, demokratskom i naprednom duhu, tako da su obojica u staroj Jugoslaviji bili skojevci.

3. Za vrijeme njihova školovanja na Univerzitetu u Beogradu, oba sina bila su gonjena i tučena od policije, kao komunisti.(9)

4. Obojica su još 1941. pošli u borbu i obojica su nosioci Spomenice.

5. Obojica su bili članovi Oblasnog komiteta KPH za Istru i od samog početka (1941.) rukovodili pokretom otpora u Istri, a ja sam im se pridružio u šumi, kad sam 1943. pušten iz fašističkog zatvora.

6. Poslije oslobođenja, moj sin Nikša postao je ..., a moj sin Boris... (nebitno)

7. Najzad, ja sam odmah po oslobođenju, 1945. bio predsjednik Oblasnog narodnog odbora za Istru (na kom položaju sam imao čast upoznati se s Vama, družu Predsjedniče, prilikom prijema poljskih rukovodilaca u Opatiji, 1946.), i na toj dužnosti ostao sam sve do mog umirovljenja u srpnju 1947. Tada sam odlikovan Ordenom II. reda za zasluge za narod.

Moja splitska baka bila je konvertirani ateist, jer u vrijeme njezine mladosti, od početka do sredine stoljeća, u Splitu je bilo zgodnije živjeti kao vjernik. Moja bučna nona Ana predomislila se poslije rata: prestala je biti vjernica, prestala je ići u crkvu, premda nikada nije postala komunist(ica). Djeda Vjekoslava tada više nije bilo jer je umro čim su se iz Splita preselili u Zagreb kad su moju mamu, tada studenticu medicine, izgladnjelu i s otvorenim kavernama na plućima (pojavljivanje kojih, tih kaverni, sam ja uvijek povezivala s njenim skojevskim radom), kad su, dakle, moju mamu ustaše odvele u zatvor. Imala je dvadeset godina.

Zagreb, 23. lipnja 1943.

S Lalom se više nisam viđala... Ostali su samo Britva i Joža. Jednoga dana, umjesto Jože dočekao me je Britva. Ispričao mi je da je na moslavačkom kanalu došlo do provale. Bilo je pucnjave, uhvaćen je kurir, a pali su i neki od onih koji su odlazili u partizane...

Oko četiri sata ujutro, 18. svibnja 1943., zazvonilo je zvono i nekoliko ustaških agenata, lupajući nogama o vrata, ušlo je u stan. Dospjela sam karakteristike ugurati u pidžamu dok su ih majka i dva brata uvodili. Ustaški agenti razmiljeli su se po sobama a jedan od njih krenuo je prema meni tražeći da mu odmah predam registar "partizanskih bandita".

Shvatila sam da je došlo do provale. Agent koji je pretraživao moju sobu nije se naročito trudio; izgledao je već umoran od vjerojatno sličnih premetačina te noći. Dopustili su mi da odem u kupaonicu. Tu sam listove s karakteristikama gurnula u zahodsku školjku...

Odveli su me na prvo saslušanje. Čekala sam do osam ujutro u praznoj kancelariji. Tek tada je došao isljednik Kamber. Uz kraće prekide čitav dan i čitavu noć ispitivao me je, uz prijetnje, batine i maltretiranje. Nudili su me čokoladom, a odmah poslije toga tukli... Onda su me uveli u neku drugu sobu u kojoj je bilo mnogo oružja, bombi i dosta partizanske odjeće. Rekli su mi da je Joža sve priznao i da je bolje da to učinim i ja. Onda su iza mojih leđa uveli bosonogog Jožu. Bio je potpuno iznakažen. Rekla sam da ga ne poznajem. Onda su uveli kurira za Moslavinu. Rekla sam da ni njega ne poznajem.

Joža, načisto izbezumljen, više nije bio onaj Joža iz Španjolskog rata. Nalik na automat, rekao je: Deklica, kaj ne buš rekla, tak i tak nas buju svu trojicu strijeljali. Nastavili su me tući i duže sam vrijeme bila u nesvijesti... U ćeliju su često svraćali ustaški agenti, psovali su i prijetili. Tražili su da potpišem da ću biti "lojalni građanin NDH" i da ću "raditi za njihovu službu"... Spasio me je jedan od ustaških agenata koji je radio za nas...

Djed Vjekoslav već je dvadesetih godina počeo pričati o socijalnim i političkim nepravdama, pogotovo kad bi se vraćao iz Beča gdje se družio s komunistima.

Zapravo ovako:

Odrasla sam poznavajući jednu baku i jednog djeda; majčinu majku i očevog oca. Naravno oboje su umrli, a umrla je i moja mama. Moja mama umrla je prilično mlada, vjerojatno zbog onih skojevskih kaverni na plućima od kojih je, premda su bile zaliječene, kasnije nastao rak koji ju je ugušio. A možda su njenoj smrti doprinijele i batine u onom zagrebačkom ustaškom zatvoru, a možda i to što je dobila upalu uha kad je '48. trčala po liječničku pomoć jer sam ja bila bolesna. To se nikada neće saznati.

Imam dvije grane svoje obitelji: splitsku, s majčine strane i istarsku, s očeve. Obje su hrvatske, pa kad je izbio ovaj novi rat, 1990., kad se raspala socijalistička Jugoslavija i kad su se počela brojati krvna zrnca, ja nisam imala problema. Neki su me mogli čak i zavoljeti zbog čistote moje hrvatske krvi. Čistota moje hrvatske krvi neke je smirivala a mene pokrivala pri traženju zaposlenja. S druge strane, moje dugogodišnje izbjivanje iz tada Socijalističke Republike Hrvatske, moje bezboštvo, zatim neke lijepe riječi turskog i uopće

orijentalnog porijekla, posebnog mirisa, kao što su "kaldrma", "bakalin" - "bakalisati" - "bakaluk", "provodadžija" - "provodadžisati", "tufahije", "darmar" koje bi iskrsavale u mom govoru i pisanju, znale su zbunjivati one na položaju i one koji su imali moć da mi pomognu.

Imala sam četrnaest godina kad sam u nona Aninom malom nekomfornom stanu u Medvedgradskoj našla Schillera i Goethea na gotici koje je čitao moj splitski djed Vjekoslav, tad već pokojni. Našla sam i jednog Hamsuna u bijelom kožnom povezu na kojem je u zlatotisku pisalo GLAD. Danas se opet o Hamsunu piše, ovako ili onako, kao što se o Mili Budaku piše ovako ili onako. Tog Hamsuna odmah sam pročitala i tog Hamsuna dobro sam upamtila, premda se to od mene sa četrnaest godina nije očekivalo. Danas neki, kad pišu o Hamsunu, spominju one njegove cipele i Dubrovnik, kao da su te cipele važne. (O detaljima iz intimnog života Mila Budaka ne znam ništa, premda vjerujem da će se i o njima u dogledno vrijeme također pisati. Znam, međutim, da kad Artuković i Pavelić pobjegli su iz Hrvatske, pobjegao je i Budak, a Hamsun iz svoje Norveške nikuda nije otišao. Znam da Budak kao književnik spram Hamsuna, vrlo je mali, o usporedbi s Ezrom Poundom da ne govorimo.)

Nemam kopije pisama koje je moja splitska a kasnije zagrebačka baka pisala Titu. Nisam čak ni sigurna s čim u vezi su ta pisma slana u Maršalat, na Dedinje, u Beograd. Neko maglovito sjećanje izranja, nešto u vezi s platnima izvjesnog Paška Vučetića, slikara i kipara, inače strica moje bake Ane, inače oženjenog izvjesnom Marijom, Srpkinjom, inače Hrvata. Slike tog Paška Vučetića izložene su u Narodnom muzeju grada Beograda, neki njegovi kipovi dječaka sa Čukur česme i danas krasi ulice beogradske, a jedan je na grobu u kojem leže Marija i Paško i moja mama, jer moja mama umrla je u Beogradu, jer u Beogradu smo tada živjeli. Paško i Marija leže u velikim drvenim sanducima od orahovog drveta, vidjela sam kad su raku otvorili, a moju mamu položili su pored njih u maloj, crnoj, u jeftinoj urni od late, što je bilo neprijatno za gledanje: to, kako moju mamu, tako naprasno smanjenu, tako rastresitu (ostadoše li bar njene zlatne plombe i, gore li zubi? gore li zubi?), kako moju mamu spuštaju u veliku betoniranu grobnicu u kojoj je vrlo hladno. Mislim da je nona Ana zapravo htjela Paškovu ostavštinu prenijeti u Split i da je zato pisala pisma Maršalu.

Nikada nisam čula svoju nona Anu da govori strasno o Hrvatstvu, ali danas, kad se sjetim Paškovih slika i njenih pisama, vjerujem da je u tim naizgled smiješnim i u krajnju ruku bespredmetnim naporima da Paška makar i mrtvog, kroz njegova ulja, vrati tamo odakle je rodod, bilo prigušene, zatomljene, nagonске potrebe za definiranjem vlastite pripadnosti. Tek danas, desetljećima kasnije, našla sam đaćku knjižicu svoje majke (a nje nema, pa

detalje ne znam), knjižicu malu platnenu plavu, izbljedjelu, iz osnovne škole u Splitu. Bilo je to 1937., kad je moja mama imala četrnaest godina, pletenice oko glave i savršeno skrojenu haljinu od cvjetnog pamuka. Te njene savršeno skrojene haljine na svim fotografijama koje mi je ostavila, bile su modni unikatni, rijetki u garderobama obrtničkih obitelji u Splitu tridesetih. Na fotografijama to se ne vidi, ali pričala mi je nona Ana, jer ona bješe švelja i držala je četrnaest radnica i uvijek se time hvalila i šila je za splitsku gospodu čija su djeca imala glasovire u tinelima u koje je, te tinele, moja mama odlazila vježbati, jer moja mama imala je stopostotno čisti sluh i da nije postala psihijatar, postala bi slavnija od Zinke Kunz. Unikatne modele koje je nosila moja majka, kreirala je nona Ana od restlova materijala koje su donosile dame splitskog jet-seta za svoje kostime, bluze, haljine i suknje od svile, žoržeta, ripsa, vune ili tila. Zato je moja mama na svim fotografijama iz mladosti elegantna i nasmijana ali odjevena u dvobojne, čak i višebojne kombinacije raznih tkanina. Kasnije, kad je postala psihijatar, kad je i otac pristojno zarađivao, nona Ana šila je majci i meni i to opet sve u kombinacijama, vrteći tkaninu lijevo-desno, okrećući je bezbroj puta prije nego što bi je skrojila, kako bi iz nje što više izvukla. Odlazila je nona Ana između dva rata vlakom iz Splita u Beograd, jer u Beogradu je tada bilo modnih žurnala iz Pariza a u Splitu valjda nije, u Splitu je bio fašizam. Da je živjela u drugim okolnostima, u drugom vremenu, moja nona Ana, u to sam uvjeren, postala bi neka naša Coco Chanel, možda čak poznatija, možda čak i bolja. No, bilo je kako je bilo, nepravedno i tužno.

Moja mama zvala se Timea a po nekakvom katoličkom kalendaru trebala je biti krštena Katicom.

U SKOJ sam primljena u lipnju 1941. godine u splitskoj organizaciji. U Zagrebu sam imala konspirativno ime Katica. U cipelarskom dućanu na malom trgu ispod Pantovčaka, dobila sam polugojzerice "kako bih lakše obilazila Zagreb"... U dalmatinskoj torbici preko mog ramena, šetale su sa mnom karakteristike ljudi koji su odlazili u partizane i završavale u Medvedgradskoj 24, gdje sam ih upisivala u teku-registar. Morala sam izgledati elegantno i neupadljivo, pa sam polugojzerice zamijenila bijelim salonkama. Frizuru sam promijenila i splela pletenice oko glave...

U dvorani za sekciju Anatomskeg instituta naoružani studenti ustaše, koji su prividno studirali, pratili su naša kretanja...

Nona Ani Katica se nikako nije svidjelo, pa je bog te pitaj otkuda iskopala Timea. Ja sam godinama mislila da Timea dolazi od latinskog timeo, timere i da bi se moglo prevesti s Bojana. Onda sam u jednom mađarskom selu, na nekakvom sajmu, na bukaletama za vino našla to ime ispisano. Zaključila sam, stoga, da bi ono moglo biti mađarsko, da bi zapravo moglo biti jedno obično seljačko mađarsko ime, a ne ime tajnovitog latinskog porijekla, premda moja obitelj s Mađarskom ama baš nikakve veze nema.

Kad izgubiš mamu a još nisi baš jako velik, godinama poslije čeprkaš po onome što ta mama za sobom ostavi, po onome što se pri selidbama, udajama, razvodima, rađanjima razvuče i zagubi, jer tako to biva, stvari se razvlače, gube i bacaju. Tražiš odgovore na pitanja koja uvijek iskrsavaju prekasno. Prekasno. Tako i ta đaćka knjižica iz '37. Izronila je dvadeset godina poslije smrti moje majke. Rat je još trajao (ovaj novi), Sara i ja već smo napustile Beograd, a knjižica je s nama došla u Rijeku. Tek tada sam vidjela da u njoj napomene i pravila tiskana su ćirilčki, a sve ostalo, kao, trojezično. Svuda je pisalo "hemija" i "istorija", pečat je bio pola latinički, pola ćirilčki, a jezik koji se učio zvao se srpskohrvatskoslovenski. Ocjene su, naravno, bile ispisane latiničkim krasopisom, perom, na tanke i debele crte kako su i nas učili pisati u socijalizmu odmah poslije rata, samo što je tada krasopis na tanko i debelo bio teško izvodljiv jer smo pisali kredom na malim crnim pločama jer teka nije bilo. Nije bilo ni šarenih, lakiranih lopti nego samo krpenjača, ni staklenaca, onih divnih špekula od kojih svaka slični najljepšem mogućem umjetnom oku. Bilo je samo glinenih franja, neobrađenih, nezaobljenih, nekako uglatih, a ja sam bila majstor, najbolji klikeraš u susjedstvu jer sam gađala bez greške stojećke, s visine.

Sad bih ja nekoga pitala: je li to bio prekršaj, ispisivati ocjene latinicom ako je knjižica tiskana ćirilicom? Knjižica moje majke nalazi se u Rijeci a ja sam u Torontu, pa opet ne mogu detalje iz nje provjeriti: grb, pečat, popis predmeta, ocjene. Kad sam otkrila knjižicu, tokom i poslije ovog rata, s tavana mojih prijatelja počele su na svjetlost dana izlaziti svjedodžbe i sveučilišne diplome njihovih roditelja, pojavljivali su se rodni i vjenčani listovi, neki iz Zagreba, neki iz Splita, a sve iz vremena Kraljevine SHS i, sve na ćirilici. Tad sam se zamislila. Uopće, sve vrijeme trajanja ovog posljednjeg rata, ja sam zamišljena. Kako sam mogla takve stvari ranije znati, ja rođena i odgojena u novoj Jugoslaviji, kad se o njima nije govorilo, kad je bilo važnijeg posla: trebalo je postati pionir, pa omladinac, pa ići na radne akcije, pa čitati prvo Maksima Gorkog, onda Dobricu Ćosića (kao pisac nije nas oduševljavao, ali tad se to nije smjelo ni pomisliti, a kamoli reći), trebalo je učiti marksizam, onda nabaviti šušakavac i baletanke i set od vunenog buklea i plisiranu suknju koja se ne gužva i, trebalo se zaljubljevati. Otac je također bio zauzet, gradio je zemlju i socijalizam

(često na svoj način, što se Partiji i Rankoviću znalo ne dopadati do te mjere da je otac s vremena na vrijeme ostajao bez članstva, bez posla i bez plaće). Majka je dovršavala svoju medicinu sa specijalizacijama, ličila je sobe, lakirala parkete, šila zavjese, plela je džempere i išla na roditeljske sastanke. Nije bilo vremena za gledanje unatrag. Doba je bilo prožeto kolektivnim optimizmom, svi smo gledali u bolje sutra tamo na obzorju.

Glavna ulica u Rovinju dugo se zvala "Beogradska" i jedino malo kino u Rovinju dugo se zvalo "Kino Beograd", a ja se nisam uzbuđivala jer mnogo toga u Jugoslaviji izvan Beograda zvalo se "Beograd". Tek kasnije (bilo je to prije rata, Tito jos bješe živ), kad su glavnoj rovinjskoj ulici vratili njezino staro ime, "Carera", i kad su se neki vikendaši zbog toga glasno pobunili, tek kada sam čula kako službenik na šalteru u pošti stranci umjesto "hvala" kaže "grazie", a stranka se uskopistila: *Nemoj ti meni grazie, ovo nije Italija, ovo je Jugoslavija!* tek tada sam počela misliti. Svakojake naizgled male stvari primjećivati.(10)

Između '45. i '75. nije bilo neobično da takozvani mali ljudi pišu pisma Titu, vjerujući kako će im on osobno odgovoriti. Kao da Tito nije imao važnija posla. Mali ljudi zovu se građani. U ono poslijeratno doba građani su još i vjerovali u svoja građanska prava. Zato su pisali pisma Titu.

Eto, to sam smatrao svojom dužnošću navesti istinu za volju, pa ocijenite, družo Predsjedniče, do koje su mjere zaglibili oni partijski rukovodioci u kotaru Poreč-Buzet, koji su u nedavnoj izbornoj borbi bacili ljagu izdajnika i fašista na mene i moja dva sina, samo zato što se moj sin Boris odazvao želji i traženju izvjesnog broja svojih starih znanaca i prijatelja da se, pored službenog kandidata za poslanika Savezne skupštine, Josipa Šestana, i on kandidira.

Zbog blaćenja i gonjenja ispravnih građana od strane raznih partijskih rukovodilaca, u periodu od oslobođenja do 1948. godine, mnogi ispravni Istrani bili su raspoloženi da optiraju za Italiju, zbog čega je Centralni komitet KPH bio primoran intervenirati. Ja ne tvrdim da su Istrani danas raspoloženi za Italiju, ali tvrdim da postupak spomenutih partijskih funkcionara u Poreču i Buzetu, tu, na granici, zabrinjava i da neće donijeti ničega dobrog ni Savezu komunista ni demokraciji, pa bi trebalo o njihovom postupku povesti računa, za što Vas, družo Predsjedniče, iskreno molim.

Danas građani na području bivše Jugoslavije slabo vjeruju u snagu građanskih prava a ipak svojim predsjednicima pisma pišu. Što manje vjeruju u snagu svojih građanskih prava, građani na području bivše Jugoslavije sve više vjeruju u Boga. Građanstvo nam se u proteklih pedeset godina skupljalo i stiskalo i na koncu se skvrčilo. Danas imamo isprdak od građanstva.

U protekle četiri godine, Sara i ja pretrpjele smo tri migracije. O migracijama, o iseljeništvu, o egzilu, mnoge su knjige napisane, neke vrlo glupe i propagandne, neke vrlo pametne. No, u svim tim knjigama jasno se kaže da je migracija i umiranje i rađanje, da je ona pojava vrlo složena, teško shvatljiva onome tko kroz nju ne prođe. Naš dolazak u Rijeku iz Beograda, u kojem sam provela četrdeset godina života, a Sara gotovo svih svojih devet, u suštini nije se razlikovao od našeg dolaska u Toronto. U neku ruku, dolazak u Toronto bio je bezbolniji bar što se jezika tiče. Sara je naučila da se smeće kaže *garbage* a ne smjeće, da se meso kaže *meat*, a ne mijeso. Ja sam oдавно već znala da se kaže *one's own* ili vlastiti, a nikako sopstveni, da se kaže *week* ili tjedan, a ne sedmica, da se kaže *to print* ili tiskati, a ne štampati, zatim *football*, a ne fudbal nego nogomet. I tako redom. U Torontu, moj akcent bio je šarmantan, jer moj engleski akcent nije onaj prepoznatljivo tvrdi, balkanski, pa su me pitali nisam li možda Francuskinja ili, nedajbože, Njujorčanka. U Rijeci, bila sam sumnjiva čim bih usta otvorila. U početku bar. Dok su drugi ćaskali, ja sam upijala intonaciju, izraze, nove riječi, stare riječi, kod kuće sve to na glas ponavljala i tako učila jezik koji će moje prisustvo u vlastitoj zemlji učiniti legitimnim. Jednom sam od silne napetosti izlanula *hvalja*, umjesto hvala.

Ali zato sad znam hrvatski odlično, kao što sam odlično naučila srpski, dok sam živjela tamo, u Beogradu. Znam pisati i korijenski ako treba. Znam dijalekte, znam čakavski, a to ne znaju ni mnogi veliki Hrvati. Sara je nakon nepune godine dana boravka u Rijeci postala najbolja iz hrvatskog jezika u razredu. Mi smo adaptabilne, nas dvije.

Svakim ponovnim dolaskom u Hrvatsku, vidim da to nije Hrvatska koju sam ostavila, da to nisam ja koja je otišla. Danas, svaki dulji odlazak iz Hrvatske nagovješćuje sve teži povratak, postojanje sve manje mogućnosti za uspostavljanje čvrstog, iole sigurnog životnog uporišta. Danas, kad odem, više ne znam koga ću zateći živog kada se vratim.

Primjerice otac. Otac se posljednjih godina smekšao. Očeva pitomost zatekla me je nesprenom, jer sad, kad bih neke važne stvari iz prošlosti mogla s njim razriješiti, on se smanjio. Tu očevu mekoću, taj očevo strah pred konačni oproštaj, shvaćam kao izdaju. Kao zajeb.

Otac pred svaki naš rastanak na prostrani kuhinjski stol iznosi stara pisma, fotografije, isječke iz novina, političke traktate. Iznosi i pokazuje ono što sam bezbroj puta vidjela, ono što dobro pamtim, jer to što otac preda me iznosi zapravo memento je jednog prohujalog života koji je cijelu našu obitelj obilježio. Iznosi, gegajući se tamo-amo od stare škrinje, u kojoj sve to drži gotovo zaključano, kroz polumračan hodnik, do kuhinjskog stola. Vadi i daje mi. Daje mi fotografije moje majke. Daje mi moja pisma njemu. Daje mi tiskane članke, kritike, priče s njegovim ili mojim potpisom na dnu. Zatečena sam, zbunjena i ljuta. Otac bješe jedan politički jako angažiran čovjek, s relativno malo vremena za brata, sestru i mene. Zamišljam ga kako u nekim samo njemu znanim samoćama, izrezuje i lijepi moje članke i možda tako biva sa mnom. Sad sve to vraća.

Nekad je u starim škrinjama otac držao čokolade, privjeske za ključeve, značke, bilježnice, male ukrasne figure od bjelokosti, minijature znanih slikara, po koju zlatnu narukvicu ili prsten, nojeva jaja, svoju kolekciju maraka. Nema više ničega. Sve je darovano. Marke, u pristojno određenim vremenskim razmacima, poklanja Sari. Sara se trudi ući u svijet sakupljača. Otac se oprašta. Za sobom čisti.

Dana 31. kolovoza 1996., još jedno "čišćenje", još jedan korak k nestajanju. Otac donosi pismo moga djeda Titu. Pismo završava:

Smrt fašizmu - sloboda narodu

Edo Radan

Drugu Josipu Brozu Titu,

Maršalu Jugoslavije i Predsjedniku Republike,

Beograd

Opatija, 5. XII. 1953.

Ulica maršala Tita 95.

Naravno da mom djedu Tito nije odgovorio. Odgovorila je Partija mome ocu tako što ga je kaznila.

Četrdeset godina kasnije, stojim u Ulici maršala Tita u Opatiji i čudim se da ulica još postoji. Stojim pred kućom broj 95; i ona postoji. Ruševna je velika crvena vila a pod njom vrt u

kojem sam '53. brala zrele pomidore i krišom ih trpala u usta jer su ih čuvali za salsu. Vrt je zarastao u korov. Pod vrtom je bilo more, ne mogu otići provjeriti, tu žive neki nepoznati ljudi. Pokazujem Sari i pričam, njoj je sve to daleko i nezanimljivo. Ja zapravo svodim račune, ona svoje još nije ni napravila. Stan u toj vili mome djedu ni Partija ni naša borba nisu dali, nego prodana imovina moje pokojne bake. U tu kupljenu imovinu od prodane imovine moje pokojne bake, a majke moga oca, Borisa Radana, djed je doveo jednu novu, od njega mnogo mlađu ženu i njezino dvoje djece. Sin je bio dobar i umro je, kćerka nije bila dobra. Nova žena moga djeda poslije je zamijenila taj stan za jedan drugi koji je dala svojoj zločestoj kćeri a mog djeda poslala je na drugu, seosku imovinu njegove pokojne žene a koja, ta imovina, nije imala ni vode ni zahoda. Tu je djed živio mahom sam i u vrtu zakopavao zagorjele padele u kojima je kuhao svoje male obroke, jer se bojao da se nova mlada žena ne ljuti kad mu dođe u kratak posjet. Na toj imovini moj djed gajio je pčele (poslije su i one nestale), jagode i grožđe (ni toga više nema), grožđe za litricu malvazije koju je svakodnevno miješao s medom i pio. Brat, sestra i ja dolazili smo ljeti gledati kako se taj med vrca i kako djed čuva pršute za svoje sinove a nama ne da ni blizu (pršutima). Kad je djed umro, otac i njegov brat tu kuću su prodali. I u njoj, toj seoskoj istarskoj kući, sada žive nepoznati ljudi. Bila je još jedna kuća u Pazinu. U noj su rođeni moj otac i moj stric. Danas je tu administrativna zgrada "Pazinke". Mi više ništa nemamo. Nikakvih kuća. Nama ništa nije oduzeto, nama ništa nije nacionalizirano. Nama nitko nema što vratiti. Moja obitelj prodavala je svoju imovinu za smiješne novce jer se sramila imati imovinu. Imati imovinu nije bilo socijalistički. Nije bilo u duhu Partije. Trebalo je biti jednak. Trebalo je biti siromašan, jer to je značilo biti pošten. Brat, sestra i ja rasli smo kao pravi proleter. Na petama, sokne su nam bile pune rupa a guma oko gležnjeva istopljena, pa su se čarape zavlčile pod tabane. To zna vrlo ići na živce a stvara i žuljeve. Kao pravi proleter, dobili smo i male procese na plućima, moj brat, moja sestra i ja. Kasnije se od nas očekivalo da time budemo ponosni. "Pas", lijek protiv tuberkuloze, prodavao se u golemim tamnosmeđim staklenkama. Nismo se smjeli družiti s djecom Amerikanaca koji su živjeli preko puta i koji su u vrtu imali pravi mali bazen, a vrućine su bile velike i mi smo već tada znali engleski i mnoge američke dječje pjesmice i razbrajalice napamet. Njihova djeca bila su kapitalisti (a mi proleter), njihov bazen i njihove čokolade, kapitalistička propaganda, i naš odlazak tamo izazvao bi tešku sumnju kapetana I. klase koji je živio iznad nas i smrdio na kiseli kupus. Petnaest godina kasnije, krajem šezdesetih, to pravilo još je važno: ne ići u Američku čitaonicu, ne odlaziti u British Council, oni vrbuju našu omladinu za svoj kapitalistički Zapad. Ovo spominjem tek toliko da se ne zaboravi. Danas su mnogi postali zaboravni. Ovo su samo pabirci, ima još dosta toga.

U stvari, moj otac nije bio pogodan za Partiju. Stalno se s njom, tom partijom svađao, kao što se stalno svađao sa mnom, samo što sam ja bila mala i nisam imala moć, a Partija je bila velika i stroga i opasno jaka. Zatim, ta partija mog oca više puta je izdala, a ja (nadam se) nisam nikada. Ta partija mog oca je kažnjavala, izbacivala ga iz svojih redova, poslije čega je on pisao žalbe Kontrolnim komisijama CK SK Hrvatske i Jugoslavije, Verifikacionim komisijama Savezne Narodne skupštine(11), komitetima, pa i Titu (otac se, kao i djed, u zamku dao uhvatiti!), a mi se hranili od prodanog obiteljskog nakita, ponekad konjetinom, no to bi već bila fešta. Nosili smo rabljenu staru odjeću koju su nam emigranti slali iz Amerike(12), svu umazanu marmeladom kako je carinici ne bi zaplijenili. Danas u Torontu, moja kći i ja opet nosimo polovnu odjeću koju za dolar-dva kupujemo u prodavaonicama Armije spasa. Krug je apsolutno zatvoren. Za pedeset godina, moja obitelj nije naročito uznapredovala.

Mi smo jedna pismena porodica. I moja mama pisala je ali ne pisma, nego sjećanja i dnevnike.

Split, 11. travnja 1941.

Strogo je zabranjeno slušanje neprijateljskih radiostanica. Donesena je odredba o zamračanju prozora. Podvornik Mate je klerikalac i veliki pristaša borbe protiv komunizma.

Split, 12. travnja 1941.

Boris(13) iz Zagreba piše da tramvaji ne rade. Na uglu Ljubljanske i Ilice naletio je na njemačke tenkove. Gledao je kako iz Jurišićeve na Jelačićev trg dolazi stari "ford" krcat frankovcima. Kaže, Savska je puna. Kaže, gledao je kako na Trg dolaze i Nijemci, kako im neke dobro odjevene djevojke bacaju cvijeće i naranče oko kola.

Split, 13. travnja 1941.

Večeras smo slušali Moskvu. Cijelu emisiju na hrvatskom jeziku ispunila je priča o djevojci Mariji Demčenko koja je uzgojila repu veličine lubenice.

Split, 15. travnja 1941.

Boris piše: "Na telefonskoj centrali u tiskari, osvanuo je Nijemac, student kemije. Obožava slastičarnice u Zagrebu i o njima stalno govori. Kaže, za male novce mogu se kupiti brda

kolača. On najviše voli kremšnite sa šlagom.

Objavljeno je naređenje da se svi koji su nosili odore moraju javiti u sabirni logor za zarobljenike. Došli smo na ideju da odemo do Nijemaca i da garantiramo, mi koji smo u to vrijeme imali sreću biti 'čistokrvnim' Hrvatima, za kolege u uniformama.

Antun mi je rekao: 'Trebaju sve Srbe potući, a ne spašavati'. Vijeko je bio još ljući. Kolegama na rastanku nije htio pružiti ruku. Rekao je da 'serbische Untermensch' treba da crkne. Vidio sam ga kako u tramvaju diže stare Židove vičući da dok i jedan Arijevac stoji, židovsko đubre mora mu prepustiti mjesto.'

Split, 26. lipnja 1941.

Boris piše kako se nisu dugo kupali na Jarunu jer su se oko njih muvali agenti. U Karlovcu, gradsko redarstvo 22. lipnja donijelo odluku po kojoj je Židovima ograničeno kretanje po gradu i po kojoj im je određeno gdje mogu stanovati. Prema toj odluci najkasnije do 1. srpnja imaju se Židovi iseliti iz središta grada. Spremam se za Zagreb. Upisi na Sveučilište počinju.

Moja majka ipak nije se dala zavarati. Imala je trbuh do zuba (ja sam bila unutra) kad joj je Partija rekla da bi trebala graditi prugu Šamac-Sarajevo. Ona je Partiji rekla da njoj Partija može biti (eventualno) tek na četvrtom a nikako na prvom mjestu, poslije njezine djece, njezinog muža, njezine domovine. Moja mama danas ne može vidjeti kako je pametna bila što nije išla graditi prugu Šamac-Sarajevo, jer ni nje ni pruge više nema a ja ne mogu odavde utvrditi tko ju je u ovome novome ratu razbucio, tko će se njome u budućnosti voziti i na čijem je teritoriju.

Danas su mnogi iz onog vremena mrtvi ali njihova djeca su još živa. Danas zajedno sjede potomci ustaša i potomci partizana i razgovaraju. I to je u redu. I prepiru se. I pravdaju se u ime svojih očeva. Netko ovako, netko onako. Nezgodno je što su ranije iz Hrvatske odlazili potomci ustaša (i ustaše) a danas odlaze potomci partizana. (Samih partizana gotovo da više i nema; oni preostali, stari su da bi bilo kuda išli, pa sjede između četiri zida ili ih kao mečke na vašaru vodaju po godišnjicama kojima se obilježavaju pobjede nad fašizmom, ili ih imenuju u "Odbore za obilježavanje 50. obljetnice pobjede antifašističke koalicije u Europi i u svijetu", u kojima, tim odborima, sjede i neki koji se nisu uopće borili protiv fašizma, naprotiv.)

II.

“Ellipsis” café. Odličan espresso. Za stolom do mog sjedi gospodin s umjetnim zubalom. Svi zubi u tom umjetnom zubalu jednako su zaobljeni. Izgledaju drveno, izgledaju mrtvo. Mrtvi zubi. Blijede desni. Dok priča, umjetni zubi gospodina koji sjedi za stolom do mog, pretjerano se vide. Gospodin izgleda kao da reži. Taj gospodin sijed je i ima slušni aparat. Ima i štap, premda ne šepa. Gospodin s umjetnim zubalom, sa slušnim aparatom i sa štapom (štap je skup i sjajan), odjeven je u beige odijelo savršenog kroja. Preko ramena prebacio je kaput od kamelhaara. Gospodin govori (reži) glasno. Gospodin govori hrvatski i akcentira slogove vrlo pogrešno. Budući da prisluškujem, shvaćam da je gospodin uspješan businessman u Torontu. Svom sugovorniku veli:

Osudjujem svakog tko je poslije '91. napustio Hrvatsku.

Osjetim se osobno pogođenom.

Kada ste vi napustili Hrvatsku? pita sugovornik u trapericama i tenisicama.

Ima tomu trideset godina.

Zašto se niste vratili, gospodine? Zašto se '91. niste vratili?

Sugovornik ima lijepo lice. Volim lijepa lica. Sugovornik ima kovrčavu crnu kosu. Volim kovrčaste crne kose.

Vas ovdje neće prihvatiti hrvatska zajednica, to morate shvatiti, škljocnu gospodin.

Ja ovdje nisam došao zbog hrvatske zajednice, kaže sugovornik.

Morate shvatiti, naši ljudi ovdje vrlo su osjetljivi.

I ljudi u Hrvatskoj vrlo su osjetljivi.

A vi imate srpski akcent.

A vi govorite sasvim neknjiževno.

Businessman je doista govorio neknjiževno, nekim bastardnim hrvatskim jezikom, nekom karikaturalnom mješavinom kajkavskog, štokavskog i engleskog, prilično zastarjelom(14).

Sugovornik, pak, uopće nije imao srpski naglasak, to bih ja valjda odlično morala znati, sugovornik je govorio tečno i živo, sasvim suvremeno, sasvim, akcentirajući riječi pravilno. Jedino, pjevušio je kao kakav Španjolac ili Talijan. Moje uho, po tom jezičnom pitanju, nepogrešivo jest.

Još nešto, nastavi "Španjolac". Oduvijek sam bio opozicija. I onom režimu i ovome.

Eto! odobrovolji se gospodin s vrlo diskretnim, gotovo prozirnim slušnim aparatom u uhu. Po tomu se vidi da ste pravi Hrvat.

Ja sam Konrad Koše.

Onda su se rastali. Kanadski Hrvat s kamelhaar kaputom ležerno prebačenim preko ramena pokazao je Konradu Košu dva reda svojih skupih zuba, a Konrad Koše njemu ništa.

U Torontu nije teško naletjeti na takvu emigraciju: zločestu, zatucanu, krutu. Na emigraciju koja se ne zna smijati ako nije među svojim kloniranim kopijama, na paranoičnu emigraciju, na policijsku, na opasnu emigraciju. Ta emigracija svakog došljaka iz Hrvatske provjerava, ta emigracija ima mrežu konspirativnih kanala, ta emigracija gora je od pokojne UDBE.(15)

Konrad Koše rođen je u Zagrebu, u istoj bolnici u kojoj sam rođena i ja sedam godina kasnije. Konrad Koše rođen je 1939., pred rat. Otac Konrada Košea bio je odličan šahist i osrednji ustaša, a Konrad Koše bio je osrednji košarkaš i dobar je slikar. Moja obitelj imala je šahiste također. Nakon pedeset i kusur godina, možda više nije bitno to da je otac Konrada Košea, Albert Koše, kao šahist i tajnik, bio podređen izvjesnom Mirku Magdiću, ustaškom povjereniku "za cjelokupno šahovsko ustrojstvo" u NDH. Pored toga što su proganjali, ubijali i klali Židove, Srbe, Cigane, antifašiste i komuniste, ustaše su (kao, uostalom, i ostali građani) igrali šah i, uopće, vodili raznovrstan društveni i kulturni život.(16) Pretpostavljam da ima znanstveno utemeljenih tipologija ljudskih karaktera u kojima je bar malo mjesta posvećeno "tipu šahista", i u kojima se, bar površno, analiziraju psihofizička svojstva tih "sportaša" koji niti trče, niti skaču, koji ne plivaju, koji ne lete, koji ne koriste nikakvu rekvizitu, ni loptu, ni motku, ni reket, koji samo sjede i bulje preda se, savršeno koncentrirani na smišljanje taktika napada i obrane, koji zapravo ratuju a to se izvana ne vidi. Mogla bih u sveučilišnoj knjižnici Robarts pronaći najmanje pedeset knjiga na tu temu, ali nemam vremena. Moj otac, na primjer, bio je odličan šahist. Danas, kad više nema nikakav društveni status, nikakvu političku moć, on igra znatno rjeđe a mnogo češće rješava križaljke. Moj djed (onaj koji je pisao pisma Titu), također je igrao šah. I moj stric je

igrao šah. I moj brat. I moj bratić. I jedan (samo jedan) moj ljubavnik . Mene su svi oni, i otac i brat i djed i stric i bratić i ljubavnik, pokušavali uvući u tu konspirativnu igru, u tu igru bez zamaha, bez radosti, bez glasnosti, ali nije išlo.

Kad se Mirko Magdić, ustaški povjerenik "za cjelokupno šahovsko ustrojstvo" u NDH (po sjećanjima nekih, veoma ambiciozan čovjek koji je težio za karijerom bez ikakvih skrupula), kad se dakle Mirko Magdić popišmanio, pa natjerao sve šahiste u Zagrebu da biraju: ili će nastupati na natjecanjima ili će biti otpremljeni u koncentracione logore, u Albertu Košeu nešto se pobunilo. Na međunarodnom takmičenju u Slovačkoj, sredinom 1941., otkazao je poslušnost svome nadređenome Mirku Magdiću i, uz pomoć jednog slovačkog oficira (osrednjeg šahiste), uspio se prebaciti preko Francuske u Englesku, a odatle, 1945. u Brazil.

Zagreb, 7. srpnja 1941.

U Crvenom križu spremili su doček Slovenaca koje iseljavaju Nijemci. Došao je prvi transport. U njemu je i staro i mlado, i muško i žensko. Dijelili smo čaj i cigarete. Ljudi iz vagona izlaze pod bajunetama Nijemaca.

U Vončinoj sam sreća stolara Čelavog. Vodili su ga agenti, okrvavljenog. Namignuo mi je.

U Zagrebu je ostala gospođa Koše, rođena Weiss, s dvoje malodobne djece, Irmom (5) i Konradom (2). Gospođa Koše, rođena Weiss, nije bila ni u kakvom rodu s Denešom Vajsom, u čijem su se stanu u Solovljevoj 10 održavali ilegalni sastanci KP Hrvatske, a čije dvije kćeri već više od dvadeset godina žive u SAD.(17) Jer, da je imala bilo kakve veze s Denešom Vajsom, gospođa Koše možda ne bi bila prisiljena učiniti ono što je učinila, jer možda bi joj Deneš Vajs pomogao.

Zagreb, 10. srpnja 1941.

Desetorica. Odmazda za ubijenog Tiljka(18). Plakati posvuda:

Dr. Božidar Adžija

Prof. Ognjen Prica

Dr. Ivo Kuhn
Ing. prof. Zvonimir Richtman
Alfred Bergman, apsolvent agronomije
Sigismund Kraus, bankovni činovnik
Otokar Keršovani, novinar
Ing. Ivan Korski
Crnogorac, radnik(19)

Domar iz Crvenog križa nabavlja nam deke, plahte, ručnike. Hapšenja su svakodnevna.

Irmu i Konrada čuvala je baka, a Zlata Koše odlazila je svakog jutra u Državnu hipotekarsku banku, 1941. prekrštenu u Državni vjeresijski zavod, gdje je kao šalterska službenica radila na uplati i isplati novca.

Zagreb, 13. srpnja 1941.

Izmjena novca u kune. Na šalterima mnogo blagajni.

Zabrana isplate novca Židovima, Srbima i bivšim ministrima. Daju samo 500 kuna na tjedan.

Sestre Rosenberger pretipkavaju historiju SKPB. Imaju pisaći stroj marke "Underwood".
Nose žute trake.

Agenti u banci uhapsili Miciku Glasenhard.

Zubobolja. U ordinaciji doktora Hiršla zatekla sam zubaricu ustaškog povjerenstva.

Kad su počele provale poslije kojih je uhićena, a potom ubijena njezina kolegica Nada Hajligštajn(20), gospođa Koše se, onako sama i nezaštićena, jednog sunčanog srpanjskog jutra godine 1941. prošetala do Zvonimirove ulice broj 4 u kojoj se tada nalazila Ustaška nadzorna služba, takozvani UNS. Pošto je potpisala lojalnost Nezavisnoj državi Hrvatskoj, izrazila je želju da se zaposli kao obična mala tajnica u toj istoj nadzornoj službi ili, možda, u kakvom uredu pri policiji u Petrinjskoj ili Đorđićevoj ili, ako ni tu ne bude mjesta, možda u zatvoru u Ulici Račkoga 9, možda pri bolnici na Svetom Duhu, možda pri Ratnom sudu u

Novoj vesi, bilo gdje, samo da napusti banku.

Konrad Koše nikada neće saznati je li se njegova majka na taj očajnički korak odlučila postupajući prema vlastitom nahođenju ili, pak, prema savjetima koje joj je tada još iz Pariza, preko pisama upućivao suprug Albert. Nikada neće saznati je li njegova majka, Zlata Koše, rođena Weiss, bila odani službenik ustaške policije (u kojoj su joj, ipak, našli mjesto u Odjelu pismohrane), pa je, denunciranjem svojih poznanika i prijatelja još iz školskih klupa, uspjela (zahvaljujući malim nagradama u čokoladi, narančama, te povremenim povišicama) tokom četiri teške ratne godine prehraniti njega, njegovu sestru i njihovu baku Ilzu. Pitat će se Konrad Koše nije li njegova majka, možda, radila za komuniste tako što im je tajnim kanalima, iz te naizgled beznačajne podrumske pismohrane, dostavljala povjerljive podatke. Nikada Konrad Koše neće saznati zbog čega su se njegovi roditelji zapravo razišli, je li kod Alberta u pitanju doista bio šah, je li kod Zlate bilo možda presudno njezino djevojačko prezime Weiss. Što je najgore, neće saznati ni ja. Nikada neće znati je li Zlata Koše umiješala prste pri hapšenju moje majke, Timee-Katice, tada studentice medicine; je li imala ikakve veze s ustaškom agenticom Marijom Osek, činovnicom ZET-a, zahvaljujući kojoj četrnaest omladinaca biva uhićeno, od kojih je dvanaest mučeno i ubijeno, jer ni Marije Osek već odavno nema – likvidirali su je komunisti nakon oslobođenja. Neću znati je li Zlata Koše u “svoju” kartoteku u policiji u Petrinjskoj kao *ad acta* odložila predmet sestara Baković.

Zagreb, 3. listopada 1941.

Svratila u trafiku Zdenke i Rajke Baković u Nikolićevoj ulici. (Javka za kurire.)

Zagreb, 7. prosinca 1941.

Sestre Rosenberger otpuštene s posla. Neće u partizane. Ne mogu ostaviti mamu.

Zagreb, 21. prosinca 1941.

Bila u kinu: “Bagdadski lopov”. Stari film iz 1924., s Douglasom Fairbanksom u glavnoj ulozi. Svratila u trafiku. Nešto se desilo. Pored Zdenke, za pultom je stajao muškarac s crnim brčićima. Umjesto “zdravo”, rekla sam “dobra večer”. Zdenka je rekla “moj naklon”. Imala je natečene ruke. Na ulici sam srela Hupertu. On je već znao da je u trafici agent. Znači, provala.

Zagreb, 1. siječnja 1942.

U novinama notica o smrti Zdenke i Rajke Baković. Ana mi priča da su ih noću tukli a danju vodili u trafikku ne bi li nekoga izdale. Zdenka se bacila s trećeg kata ustaškog redarstva. Uhapšeni Hupert i Cincipinka "govore".

Zagreb, 9. siječnja 1942.

Dugo sam zvonila kod sestara Rosenberger. Nitko nije otvarao. Poslužila sam se ključem koji su mi dale. Stan je bio prazan. Kreveti nenamješteni. Kao da su pokupljene usred noći.

Zagreb, 13. siječnja 1942.

Uhapšene sve četiri sestre Filipović.

Zagreb, 15. siječnja 1942.

Prozori zamrznuti. Mama kuha prežganu juhu. S kartama za kruh, otišla sam u mljekarstvo.

Neću, dakle, nikada saznati je li Zlata Koše u "svoju" kartoteku u policiji u Petrinjskoj kao ad acta odložila predmet sestara Baković, predmet sestara Rosenberger, predmet moje majke. A pitat ću se, to ću se pitati i još mnogo toga pitat ću se dok mi Konrad Koše, njezin sin, u Torontu, gotovo pedeset godina kasnije, bude pričao o Modiglianiju, o Lautrecu, o Parizu nekad i danas, dok mi njezin sin, Konrad Koše, u hladnim kanadskim noćima bude pravio male pjenaste palačinke prelivene "amarettom di saron".

Zagreb, 27. kolovoza 1942.

Za postolarom Ivom raspisana tjeratica po cijelom Zagrebu.(21)

U vlaku sreća grupu zagrebačkih studenata koji idu svojim kućama u Osijek. Židovi su.

Zagreb, 3. rujna 1942.

Vojo(22) nije došao na vezu. Navečer sam saznala da su ga uhvatili pred Sveučilišnom knjižnicom i da je već mrtav. Kažu, zabijali su mu čavle u zglobove.

Zagreb, 21. rujna 1942.

Na vezu je došao Vlado - Nos. Trebaju mu cipele a ima veliku nogu. Odvela ga postolaru Mlacoviću (Istranin i antifašist) koji mu je popravio stare onoliko koliko se moglo. Uslugu nije naplatio.

Zagreb, 30. listopada 1942.

“Plug - Sveučilištarac za hrvatsko tlo i čovjeka”, sve agresivniji.(23) U posljednjem broju, uvodničar piše: “Hrvati smiju biti samo hrvatofili. Svako drugo filstvo, koje prelazi granice interesnog opredjeljenja, nije samo podpuni bezsmisao nego i apsolutno štetno. Sve dakle suprotnosti mogu se kretati samo unutar granica naših narodnih i državnih probitaka. Te granice kretanja bolje da budu uske nego široke, bolje da u postavljanju tih granica budemo uzkogrudni, nego da si dopuštamo prevelike slobode.”

Zlatu Koše poslije oslobođenja nitko nije dirao. Vratila se na mjesto bankarske šalterske službenice, radila je na Trešnjevci a živjela u Dubravi i pola dana provodila po tramvajima tegleći najlon vrećice u kojima su uvijek bile male veze celera, mrkve i peršina za juhu. Njena kći Irma, diplomirala je kemiju, udala se i, eno je, još uvijek u Zagrebu, u Heinzelovoj, čuva unuke. Konrad je, po završetku likovne akademije, sredinom šezdesetih otišao posjetiti oca u Rio. Godine 1990., vratio se u Hrvatsku, pokopao majku Zlatu te u njezinom stanu osnovao nekakav ogranak HDZ-a i napravio tri samostalne izložbe. Onda je, shvativši svoju pogrešnu procjenu političke situacije, valjda, pomalo posramljen doputovao u Toronto, otprilike kada i ja. U café-u “Ellipsis”, poslije razgovora s gospodinom businessmanom, pogledi nam se sretoše, kao u hertz romanima jedno drugom se nasmiješismo i naša ljubavna veza, opterećena ideološko-političkim, psihološko-filozofskim, intelektualno i fizički sadomazohističkim disputima i obračunima, obračunima samovoljno nametnutim i pokatkad besmislenim, opterećena preprekama u mnoštvu varijacija - mogla je započeti.

Naporne su nove ljubavne veze u kasnim srednjim godinama života. Partneri žele jedan o drugome svašta saznati, što se sve zbilo prije nego su se sreli. A toga obično bude mnogo. Partneri pitaju, stalno pitaju, pričaju o prošlosti, oslikavaju, klasificiraju, uspoređuju, u povijesne, osobne, profesionalne, emotivne pretince slažu svoj i život svog novog suputnika. Kako to zamara, kako to malo čemu vodi.

Uhvatila sam se u klopku. Mene je prošlost Konrada Košea i njegove obitelji do te mjere počela opsjedati da sam zaboravila na Konrada. A on je pravio divne slike, pričao je Sari

bajke, smijao se glasno, on nas je vodio na jezera. Pitala sam se, doduše, kako to da smo se baš nas dvoje sreli na meridijanima tako udaljenim od jezgre naših obaju života. Kako to da se život Konrada Košea, u pojedinim epizodama, pretvorio u repliku života njegovog oca, Alberta Košea, s kojim se on tako davno rastao, za kojim je trideset godina čeznuo, kojemu je otišao, da bi ga zbog zova krvi i tla nakon dvadeset godina napustio. U Brazilu, Konrad Koše ostavio je vjenčanu ženu i dvoje već odrasle djece, vjerujući da, kad oslika svoju novu i samostalnu Hrvatsku, onako kako ju je sanjao, da će oni za njim doći. Oni su Brazilci, što će oni u Hrvatskoj? Ali, tražila sam i odgovore na pitanja koje mi nitko nije mogao dati. Je li njegova majka imala udjela u hapšenju moje? Što je, zapravo, bila njegova majka? Zašto je Albert Koše pobjegao 1941? Moja opsesija vodila me je u drugo vrijeme, među druge ljude, s druge strane razuma. Proučila sam sve što Roberts ima na temu NDH, SKOJ-a, Komunističke partije, ilegale u Zagrebu od 1941. do 1945. U mašti, pitajući se je li to sad samo mašta, koračala sam ulicama svog rodnog grada u vremenu u kome mene u njemu uopće nije bilo. Upoznala sam obavještajce, domobranske satnike, policijske "stručnjake" Šopreka i Šapinca, ustaškog policijskog pristava Ivana Škuncu, onda Ivana Sertića, koji je pripremao hapšenja omladinaca i komunista. Pratila sam kretanje Lojzike Praviček koja je radila u tvornici "Gaon", da bih saznala kako je postala denuncijant. Išla sam za kurirom i činovnikom na željeznici, Matom Rendulićem, kojeg ustaše hapse i koji svoje prijatelje "provaljuje", kojemu se poslije rata gubi trag. Zamišljam Uvanovića, šefa obavještajne službe NDH, kako izdaje naredbe Cividiniju, koji batina još u vrijeme Bedekovića, pa nastavlja u Jasenovcu. Gledam ustaškog koljača Škelina u krevetu s ljubavnicom i kako poslije u naručju drži neko dijete i pjeva mu. Kakve mu pjesmice pjeva? Gledam agenta i policajca Kamberra kako tuče moju majku, a njoj se pletenice rasule; kako je po glavi i licu udara, a nju uho boli i poslije u životu strahuje da će dobiti parezu facijalisa i da će se ugušiti i na koncu to joj se i događa, i pareza, koja je njeno lijepo lice nepopravljivo iskrivila i gušenje, koje ju je usmrtilo.

Proučila sam i u mašti posjetila stanove u kojima su se krili ilegalci, neki od njih još djeca, obilazila skladišta za sortiranje propagandnog, antifašističkog materijala (radnička pekara u Maksimirskoj 69, Higijenski zavod, Tvornica tjestenine u Preradovićevoj 34, dječji vrtić u Krajiškoj...), saznala sve što se oдавde saznati dalo o organizacijama postolara, brijača (Pavišić iz Mesničke, Muharem Grozdanić, Ivan Mesner, Ivo Bogdan), naročito brijača, jer moj djed, onaj komunist, rodом Zagorac koji je obožavao Goethea, bio je brijač i pravio je vlasulje za splitsko kazalište. Onda, tramvajci: veseli planinar i raspjevani gitarist Buterin, pa Živko Kovačević, pa Stjepan Bubanić. Onda, krojači, naročito krojači, zbog moje nona Ane, iskusne švelje: Tomo Bahun, gospodin Grah iz Krapinske 17. Obilazila sam tvornice u endehazijskom Zagrebu: tvornica čepova "Higiea"; tvornica olovaka "Hardtmuth"; tvornica

papirnatih proizvoda "Derop" (je li pravila šarene čaše i tanjure za dječja rođendanska slavlja u NDH?); tvornica čarapa "Silk"; AEG; "Singer"; "Ventilator"; "Braća Fussmann" (Ilica 11, draguljari i urari, upoznala Hildu Fussmann, udanu Krušić i gledala kako je ganja ustaški oficir Godina); tvornica ulja; krznarija "Tigar"; pletionica vesta "Zvono"; tvornica baterija "Vako"; pletionica čipaka "Zenit"; tvornice i tkaonice tekstila (njih je bilo najviše): "Grivičić", "Hahn i Nettel", "Roltex", "Ivančica"; tvornica pokućstva (vlasnik Josip Volarić); zadruga "Bor"; tvornica farmaceutskih proizvoda "Kaštel"; "Minerva" - Radio Zagreb, obratiti se Romanu Drausingeru u Petrinjskoj 28-a; "Rheinmetall" - najbolji računski strojevi, Notter i Drug, Gundilićeva 5; tvornica limenih kutija "Lim" (u njih smo, u te limene kutije, godinama poslije rata za svaki izlet slagali pite i pohanu piletinu, da se ne osuše); najveći zubni laboratorij Milana Čorka u Tkalčićevoj 4/I, za izradbu moderne zubne protetike i mostića s najmodernijim aparatima; tvornica laboratorijskih aparata "Inko" (tu je Kazimir Biloh izrađivao upaljače za dizanje Glavne pošte u zrak); Privilegirana agrarna banka PAB; kino "Luxor" (*Wasser für Canitoga* sa Hansom Albersom i *Romanze in Moll*, režija Helmut Kautner); Posmrtna zadruga, Gajeva 29 - brzoglas 84-44, nudi bezplatan pogreb, "Zašto bi svoje drage - u najtežem času - obteretili teškim brigama i troškovima. Mislite za vremena na posljednje stvari!"

Onda sam krenula u proučavanje literature o Paveliću, o Stepincu, o Vatikanu. Metri i metri papira, plahte naslova izlazile su iz kompjuteriziranog kataloga u knjižnici Robarts: Hrvoje Matković, *Povijest Nezavisne Države Hrvatske*, Zagreb, 1994; *Odmetnička zvierstva i pustošenja u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj u prvim mjesecima života Hrvatske*, Zagreb, Hrvatska demokratska stranka, 1991; Vladimir Dedijer, *The Yugoslav Auschwitz and the Vatican*, Buffalo, New York, 1992; Vladimir Žerjavić, *Opsesije i megalomanije oko Jasenovca i Bleiburga*, Zagreb, 1992; Egon Berger, *Četrdesetčetiri mjeseca u Jasenovcu*, Zagreb, 1966; Stella Alexander, *The Triple Myth: A Life of Archbishop Stepinac*, New York, 1987; Milan Bulajić, *Misija Vatikana u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj*, Beograd, 1994; Ivan Cvitković, *Ko je bio Alojzije Stepinac*, Sarajevo, 1986; Annemarie Grunfelder, *Beitrage zur Biographie von Kardinal Stepinac*, Wien, 1982; Neki Istranin, *Stepinac, un innocente condannato*, Vicenza, 1982; Otac M. Raymond, *The Man For This Moment*, New York, 1971; Ivan Mužić, *Pavelić i Stepinac*, Split, 1991; Ivo Rojnica, *Susreti i doživljaji*, München: Knjižnica hrvatske revije, 1969-1983; Stella Alexander, *Church and State in Yugoslavia Since 1945*, Cambridge University Press, 1979; Bogdan Krizman, *Ante Pavelić i ustaše*, Zagreb, 1978; Marija Kovačić, *Od Radića do Pavelića; Hrvatska u borbi za svoju samostalnost*, München, 1970; Petar Džadžić, *Nova ustaška država? Od Ante Starčevića do Pavelića i Tuđmana*, Beograd, 1991. (ubrzo nakon objavljivanja knjige Džadžić je umro); Jakov Blažević(24), *Mač a ne mir*,

Zagreb, 1980; Vinko Nikolić (umro 1997.), *Stepinac mu je ime /zbornik uspomena, svjedočanstava i dokumenata*, Zagreb, 1991; Ivan Krtalić, *Sukob s desnicom*, Zagreb, 1989; Otac Aleksa Benigar, *Alojzije Stepinac hrvatski Kardinal*, Rim, 1975; Vjekoslav Cvrnje, *Vatikan u suvremenom svijetu*, Zagreb, 1980; Vjekoslav Cvrnje, *Vatikanska diplomacija*, Zagreb, 1992. (sa zanimanjem i naivnim čuđenjem uspoređujem stavove autora u prvoj sa stavovima autora u drugoj njegovoj knjizi, pri čemu zaključujem da su oni mjestimično potpuno oprečni, što - s obzirom na to da je 1980. postojala SFRJ a 1992. Republika Hrvatska, i ne mora biti za čuđenje); *Tajni dokumenti o odnosima Vatikana i ustaške NDH*, Zagreb, 1952. Nije bilo kraja. Onda, dnevne, tjedne i dvotjedne novine, pa časopisi, pa dnevni. Vukla sam sve to kući i čitala, gledala, uspoređivala, učila i - ludila. U "Hrvatskom narodu" našla sam pjesme nadbiskupa sarajevskog Šarića, posvećene Poglavniku; čitala sam Stepinčeva pisma iz 1925. upućena zaručnici Mariji Horvat; izvode iz izvješća američke obavještajne službe (CIA) iz 1950. o svećeniku Krunoslavu Draganoviću, zatim odlomke iz njegovog dnevnika. Saznala sam kako se, unatoč tome što je proglašen za ratnog zločinca, 1967. pojavio u Sarajevu (da nije bio kidnapiran?) te počeo predavati na Teološkom fakultetu, kako je i umro u Sarajevu 1982. Što sam više čitala, to sam manje znala. Nitko nije bio posve nevin, nitko nije bio posve kriv: ni kardinali, ni biskupi, ni pape, ni crkve, ni Vatikan. Ni komunisti. Što se tiče ustaških "istina", i njih sam čitala, ali nisam im vjerovala. Svi su imali svoju verziju povijesti. Oni koji su preživjeli. CIA je imala svoju istinu također. Amerika i Velika Britanija svoju.

Našla sam puno tajni, puno kombinacija, mračnih, političkih, vjerskih, ideoloških, osobnih, šahovskih; špijunaže, dvostruki, trostruki tajni agenti iz svih tabora, tajne policije upletene u prljave poslove. Bio je fašizam, bio je komunizam, pa bauk komunizma. Sad toga više, kao, nema, a prljavština onog vremena pometena je pod tepih. Tu je, sve je tu, prikriveno, preobraćeno u demokraciju koja to nije. Jer, ovo što se danas, primjerice, prodaje kao demokracija, zapravo je uravnilovka, zapravo je restrikcija, jedna velika restrikcija koja svakome tko joj se ne povinuje, prijeti mnogim malim restrikcijama policijskoga tipa. Treba samo krenuti u nabavku obične ulične mačke u Kanadi, pa stvari postanu jasne. Treba samo pokušati oboriti besmisao kakvog, i najmanje važnog zakona, ući u raspru s knjižničarkom, recimo, (pri kojoj ona nikako ne može biti u pravu, nikako), pa navući čitav sistem sebi za vrat. Pa ući u kartoteke iz kojih se više nikada ne izlazi. Ovaj suvremeni svijet, njegova tehnologija, njegova radnička klasa, deklasirana, njeni ljudi podjednako čisti, podjednako uhranjeni, podjednako jeftino odjeveni, podjednako zdravi (nepušači i sportaši), podjednako kronično umorni i prazni, s podjednako "visokom kvalitetom življenja" (?!), podjednako (za druge zemlje i ljude) (ne)zainteresirani jer, oni su velika obitelj, globalno selo (pun mi je

kufer globalnih sela, globalnih ljudi, globala uopće), s podjednakim (lažnim) pravima, sve to veze nema s demokracijom. Teksas platno najveći je neprijatelj demokracije. Kao što su to, uostalom, bicikli u Kini. "Stambena naselja", naselja sunca, naselja mladosti, učiteljska naselja, radnička naselja, naselja za stare, neboderi, i – kibuci i, kolhozi. Dostići savršenstvo u organizaciji života. To propovijeda Bog, to propovijeda demokracija. A Veliki Brat još je tu. On se multiplicira u bezbroj Male Braće koja se kriju u nevidljivim bazama informacija odakle nadziru sve što činimo. Mala Braća svuda nas prate. Dok stojimo pred kasom u samoposluzi, čak, skeniraju naša lica i na osnovu onoga što kupujemo, zaključuju kakvi smo: jedemo li skupu ili jeftinu hranu, masnu ili nemasnu, jesmo li dijabetičari, imamo li ljubimce, koliko nas ljudi okružuje, pozivamo li goste, idemo li u goste, koliko često, kakve filmove gledamo, s kim (karte se sve češće kupuju preko kompjutera), koliki su nam prihodi, kamo nam idu rashodi. Orwell je danas naivno štivo.

Prebacila sam se, potom, na knjige o ratnim zločincima, na knjige o traganju za ratnim zločincima koje, to traganje, do danas nije okončano, a ratni zločinci ili su već poumrili, ili imaju preko osamdeset godina, bolesne prostate, sklerozu, Parkinsona i mnogo unuka. Saznala sam da Kanada, primjerice, tek 1985. počinje poduzimati konkretne korake za njihovo privođenje pred sud, a oni, ratni zločinci, u njoj već četiri desetljeća kupuju zemlju, kuće, restorane, ponekad rade za tajnu ili federalnu policiju, i pate od teške amnezije. Dnevne novine *The Globe and Mail* i *The Toronto Star* gotovo svakodnevno donose po koju "pričicu" o ratnim zločincima među nama. Deborah Lipstadt, 1993. piše knjigu *Denying the Holocaust: The Growing Assault on Truth and Memory*; James E. McKenzie, 1995. knjigu: *War Criminals in Canada*; godine 1994. objavljena je knjiga Warrena Kinselle: *Web of Hate*; Robert Brym, 1993: *Jews in Canada*. Pedeset godina je prošlo, na Zapadu nije bilo komunističke cenzure i strahovlade, a pravda o tim pitanjima još nije sasvim ostvarena. I dalje se dokazuje "istina". Kako to?

Kurt Meyer, 1945. optužen za ubojstvo četrdeset i jednog kanadskog vojnika počinjeno u njemačkom gradiću Aurichu u lipnju 1944. Siječnja 1946. osuđen na doživotnu robiju. Preko Engleske, prebačen u kanadski zatvor. Godine 1951, kako bi bio bliže obitelji, iz kanadskog, prebačen u njemački zatvor. Godine 1954. pušten na slobodu. Umro 21. prosinca 1961., na svoj pedeset i prvi rođendan.

Wilhelm Mohnke, optužen da je godine 1940. u blizini Dunkirka, naredio strijeljanje devedeset britanskih ratnih zarobljenika. Komandirao trupama koje su u njemačkoj ofenzivi u Ardenima, 1945., pobile sedamdeset i dvojicu američkih ratnih zarobljenika. Odgovoran za

ubojstvo trideset i petorice kanadskih zarobljenika u Normandiji. Zadnjih godina rata promoviran u SS Brigadeführera (generalmajora). Kanađani za njim tragaju, on deset godina sjedi u Moskvi, u Lubjanki. U Hamburg se, bez pompe, vraća 1955. Postaje prosperitetan businessman. U vrijeme proslave pedesetgodišnjice Dana D, u lipnju 1994, Mohnkeu su osamdeset i tri godine, posljednji je živi SS general, okopava vrt oko svoje kućice u predgrađu Hamburga i odlazi u male šetnje.

Jacques de Bernonville bio je ravnatelj za javni red okruga lyonskog i neposredni suradnik Klauza Barbiea. Prije pada režima u Vichyu, bježi u jedan benediktinski samostan, potom se prebacuje u SAD, a 1947, preobučen u svećenika i s lažnom putovnicom, dolazi u Quebec. Iste godine, Vrhovni sud Francuske osuđuje ga, in absentia, na smrt. U to vrijeme de Bernonville radi u tvrtki koja prodaje mlijeko u prahu; štiti ga kvebeška nacionalistička desnica. U Brazil odlazi 1951. Nakon dvadeset godina, nađen je vezanih ruku i nogu, mrtav u svom stanu u Rio de Janierou. (Pitati Košea zna li nešto više o tome.)

Početak pedesetih, oko dvije tisuće Ukrajinaca, bivših vojnika Galicijske divizije, iznimno fanatične organizacije nacističkog režima, pušteno je u Kanadu. Kanadska poljoprivredna industrija, energetika, šumarstvo, u punom su procvatu. Kanadi treba radna snaga. Haralds Puntulis napušta Latviju prije dolaska komunista na vlast. Iz izbjegličkog logora u Švedskoj, 1948. imigrira u Toronto. Suđeno mu je, in absentia, 1965. u Rigi. Optužen da je, kao šef policije Četvrtog okruga, u Rezekneu, s petoricom svojih suradnika odgovoran za smrt 5.128 Židova i 311 Cigana, te za deportaciju oko 5.000 osoba nežidovskog porijekla u njemačke logore, osuđen je na smrt strijeljanjem. Umire 1982. u Torontu prirodnom smrću, na rukama svoje žene Anne, u svojoj lijepoj kući od crvenih cigli. Imao je sedamdeset i tri godine.

Devetog svibnja 1939. iz Hamburga isplovljava brod *St. Louis*. Destinacija - Kuba. Na njemu je 937 ljudi, mahom Židova od kojih je većina prije Kristalne noći već boravila u koncentracionim logorima. *St. Louis* čeka u luci ne bi li kubanske vlasti njenim putnicima odobrile ulazak u zemlju. Kuba odbija. Brod *St. Louis* kreće za Floridu s istim ciljem. Florida ne prihvaća putnike. Zatim, destinacija Kanada. Tadašnji ministar za imigraciona pitanja, Frederic Blair(25), putnicima broda *St. Louis* mahom Židovima, također odbija molbu za ulazak u zemlju. Pet tjedana nakon isplovljavanja, *St. Louis* se vraća u Njemačku. U međuvremenu, Belgija, Nizozemska, Francuska i Engleska pružaju azil Židovima iz Njemačke. Mnogi s ukletog broda zvanog još i *Lutajući Židov*, u svoje nove domovine tad putuju vlakovima. U Engleskoj se nastanjuje 287 osoba. Od 937 izbeumljenih i izmučenih ljudi koji su krenuli na put preko oceana, vratilo ih se 907. Ostali su poumirali od dizenterije

i drugih bolesti, ili su u lukama privremenog boravka skakali s palube u nadi da će ih, kad uplivaju u novu zemlju, ta zemlja i primiti. Bilanca: tri četvrtine onih koji su 9. svibnja 1939. krenuli u bolju budućnost kasnije je nestalo u logorima.

Početak pedesetih, u Kanadu masovno pristižu i Slovaci. Među tisuću i petstotinjak tadašnjih doseljenika, nalazi se nekoliko visokih dužnosnika zloglasnog režima Jospeha Tisoa koji, taj režim, po ciljevima i metodama vlasti, po okrutnosti i ideologiji, neodoljivo podsjeća na onaj Pavelićev. Za neovisnu Slovačku, naprijed! (Suverena Slovačka proglašena je 14. ožujka 1939.) Joseph Tiso bio je katolički svećenik, a bilanca njegovog režima iznosi istrebljenje 70.000 od postojećih 90.000 slovačkih Židova. Pedesetih godina kanadske vlasti tu činjenicu naprosto smeću s uma. Pojedini Slovaci u Kanadu ulaze uz pomoć Savezničke tajne službe, drugi uz blagoslov katoličke crkve kao, primjerice, Karol Sidor.

Karol Sidor bio je osnivač i prvi zapovjednik Hlinkine garde, paravojne formacije Hlinkine partije. Andrej Hlinka umire 1938. a na njegovo mjesto dolazi Joseph Tiso. Sidor postaje jednim od Tisoovih najviših dužnosnika. Nevoljko se podčinjava nacističkim vlastima, te ga Tiso šalje u Rim kao Slovačkog veleposlanika pri Vatikanu. Tu ostaje do konca rata. Krajem četrdesetih, papa Pije XII. moli Kanadu da prihvati Sidora, a tadašnji premijer, Louis St. Laurent, njegovoj molbi udovoljava. Sidor umire 1953.

Karol Murin, Tisoov tajnik za politička pitanja, uselio se u Kanadu; Matus Cermak, slovački ambasador u nacističkoj Njemačkoj, također. Zatim, Konstantin Culen, Tisoov ministar za propagandu, te Ferdinand Durcansky, ministar vanjskih poslova. Ni protiv jednog od njih nikada nije podignuta optužnica.

Joseph Kirschbaum, kao suradnik nacističkog režima osuđen je u Čehoslovačkoj 1948., in absentia, na dvadeset godina zatvora. Rođen 1913., studira pravo u Bratislavi. Piše za fašističke novine u Slovačkoj. Žestoki slovački nacionalist. (Kasnije piše knjigu o povijesti Slovačke.) U studenom 1938. u Berlinu učestvuje u pregovorima s Goeringom tražeći nacističku potporu pri proglašenju samostalne Slovačke. Četiri mjeseca poslije, Tiso i Hitler potpisuju deklaraciju o Slovačkoj "neovisnosti". Godine 1942. Kirchbaum gubi položaj generalnog tajnika Partije. Premješten je u Švicarsku na dužnost Slovačkog otpravnika poslova. Tu ostaje do kraja rata, potom odlazi u Rim gdje predano pomaže Slovačkim egzilantima u nabavljanju viza za mirne i sigurne demokratske zemlje. Pomaže i sebi. S papirima koje mu izdaje Vatikan, kuca na vrata Sjedinjenih Država. Sjedinjene Države kažu, niste dobrodošli, ali Kanada veli, izvolite. Slijeće u Halifax 1949. Tokom godina, tu i tamo novine lansiraju priče o Kirchbaumovoj prošlosti, no sve to ne diže veliku prašinu. Krajem

1992., Kirschbaum nakon pet desetljeća odlazi u posjet svojoj domovini, svojoj novorođenoj neovisnoj Slovačkoj. Bilo mu je osamdeset.

Ne računajući "internirce", mlade njemačke Židove, njih oko 2.500, koje je Velika Britanija uputila u Kanadu a koji su u vrijeme rata držani u logorima često zajedno s nacističkim zatvorenicima, Kanada je između 1939. i 1945. preko svojih granica propustila ukupno petstotinjak Židova. Od svih zapadnih demokracija, Kanada ima najsramniju povijest kad je u pitanju pružanje utočišta onima koji su bježali pred bezumljem nacizma. Mnoge male latinoameričke zemlje prihvatile su tada na desetine tisuća Židova; Sjedinjene države, čak i sićušna Palestina, preko sto hiljada. Šangai, jedino mjesto u svijetu koje Židovima tada ne traži ulaznu vizu, prima oko 20.000 europskih Židova, mahom njemačkog porijekla. Bugarska je, primjerice, u vrijeme Drugog svjetskog rata, zaštitila svoje Židove tako što je predsjednik parlamenta, kada je saznao da se sprema deportacija Židova, otišao patrijarhu i molio ga da nešto poduzme. Patrijarh je otišao caru, a car je pozvao njemačkog veleposlanika i tako su bugarski Židovi ostali u svojoj zemlji. I Danska je spasila svoje Židove. Kad je osvanula SS naredba da svi Židovi u Danskoj moraju nositi žute trake, žutu zvijezdu na prsa prikačila je većina Danaca. I kralj, vozeći se na biciklu. Filip priča da je do sredine pedesetih u Kanadi za Židove postojala kvota za upise na sveučilišta. Tako, sada ovdje ima Židova s po dva i više fakulteta, nimalo srodnih, jer upisivali su se tamo gdje je za njih bilo mjesta a ne na znanosti koje su ih privlačile. Dr. Simson, internist u Torontu, veli da do sedamdesetih u bolnicama nije uopće bilo Židova psihijatara i kirurga. Kanada se danas pere, no čini to stidljivo i postupno. Čine to uglavnom pojedinci i udruge. S državne razine još nema službene isprike.

Tako je u subotu, 19. listopada 1996. u Torontu premijerno izvedena dječja opera *Brundibar*, kompozitora i dirigenta Hansa Krase ("plinificaran" u komorama nacističke Njemačke) i libretista Adolfa Hoffmeistera. U predstavi, osim nekolicine odraslih, učestvuju i četrdeset troje djece u dobi između osam i trinaest godina. Zbog čega baš dječja opera *Brundibar*?

Četrdesetak kilometara sjeverno od Praga nalazi se gradić s oko pet tisuća stanovnika i s tvornicom lijekova. Gradić ima i dvije kamene utvrde i zatvor. I četiri male peći, ali ne krušne, nego plinske, smještene unutar zidina nekadašnjeg intimnog, gotovo komornog krematorija koji danas, hvala bogu, služi samo za gledanje. Gradić je podigao car Jozef II. 1780. godine kako bi obranio Prag od osvajača sa sjevera i u čast svoje majke Marije Terezije, dao mu ime Terezin. Bio je to potpuno vojnički, garnizonski gradić, pa je osim dvije utvrde i zatvora, imao malo kuća a puno baraka.

Godine 1941. Hitler je odlučio Židovima pokloniti grad od kojeg bi napravio "uzoran geto". Bacio je oko na Terezín, prekrstio ga u Theresienstadt i pretvorio u nešto drukčiju utvrdu od one prethodne - u utvrdu okruženu bodljikavom žicom. Tu utvrdu nacisti su nazvali "Paradeisghetto", iliti rajski geto. U nju su smjestili židovsku intelektualnu elitu centralne Evrope. U manjoj tvrđavi, utvrdio se policijski zatvor praškog Gestapa koji je svojim novopridošlim stanovnicima osiguravao miran san i sretnu budućnost. Nacistička propaganda u vezi s naseljavanjem Theresienstadta bila je ravna današnjoj turističkoj. Tiskale su se brošure i pljuštali su pozivi u "prekrasno lječilište" na obalama Ohre i Labe s kazalištima, galerijama i čajana, a okruženo bogatim voćnjacima i pitomim brežuljcima. Na stotine Židova nasjelo i uplatilo "apartmane s lijepim pogledom". Prvi stanovnici pristižu 24. studenog 1941., a posljednji su izneseni, što mrtvi, što poluživi, u travnju 1945.

U Terezínu je bilo slikara, pa su oni slikali i izlagali, pa su tako organizirali umjetničke izložbe. Pa su i djecu u Theresienstadtu učili slikati, pa su te slike sakrili i danas 6.000 njihovih djela više u Terezínu i pričaju strahotne priče. Bilo je liječnika i filozofa pa su se održavala predavanja. Bilo je novinara, pa su se tiskale novine. Bilo je pisaca koji su djeci pričali bajke u koje ona nisu vjerovala jer da jesu, ne bi crtala one užase.

Najviše je bilo muzičara. Bilo ih je toliko da su mogli sastaviti dva kompletna simfonijska orkestra koja su bila u stanju istovremeno i svakodnevno nastupati. Bilo je glazbenika u sastavu nekoliko komornih orkestara. Izvođen je Verdijev "Requiem" kojem je, uz mnoge SS dužnosnike, prisustvovao i Eichmann. Izvođena je Smetanina "Prodana nevjesta". Mendelssohnov "Elijah" bio je, doduše, otkazan jer je čitav zbor naprasno otpremljen u plinske komore.

Bilo je uglednih dirigenata i kompozitora u Theresienstadtu. Oni su, dakako, dirigirali i komponirali. Tako je u tom "lječilištu", u tom "rajskom getu", nastala i opereta za djecu - "Brundibar". I "Mala Floramye" je opereta, iako nije nastala u nekom od ustaških logora i, za razliku od pojedinih sitnica po kojima je Theresienstadt bio "mila majka" prema Jasenovcu, pa za našu priču nisu trenutačno relevantne (te sitnice), "Mala Floramye" - jest.

U posljednje tri-četiri godine, glazba komponirana u Theresienstadtu, a s njom i "Brundibar" ("Bumbar"), kao kakav hommage žrtvama naci-fašizma, prvi put se nakon rata počinje izvoditi širom svijeta, te je izveden i u susjedstvu, u Sloveniji. (U Hrvatskoj za tako što još uvijek nema šanse - u Hrvatskoj, svira se u diple i u gusle, oživljavaju se - na državnoj i parlamentarnoj razini - "Jure i Boban", ruke podignute u fašistički pozdrav i politički i ini mrtvaci tipa Rojnice, Šakića i kompanije što ovdje, što ondje.)

Posljednja od 55 predstava, koliko ih je izvedeno u Theresienstadt, odigrana je u rujnu 1944. (prvi put postavljena je 1942. u jednom praškom sirotištu), jer čitava glumačka ekipa morala je pod hitno vlakom na istok, u Poljsku, u Auschwitz. Većina ih je tamo i umrla. Preživio je John Freund, tada trinaestogodišnjak. On se u svom torontskom stanu prisjeća:

Terezin nije bio običan grad. Terezin je bio tranzitni logor u vrijeme holokausta; za njegove žitelje, mjesto na pola puta prema konačnom odredištu – plinskoj komori. Zgrade u logoru bile su zapravo trokatne barake od kojih je svaka imala i tavan. Monstruozne građevine. Sve je bilo popunjeno i tijesno – na jednom kvadratnom kilometru živjelo je 50.000 ljudi.

Između 1941. i 1945., kroz Terezin je prošlo oko 140.000 deportiranih Židova od kojih je preko 90.000 ubijeno u drugim logorima. Neki su u Theresienstadt ostajali par tjedana, neki više mjeseci ili čak godina. Uslijed nepodnošljivo loših uvjeta života, u njemu je umrlo više od 35.000 ljudi. Theresienstadt je preživjelo oko 16.000 osoba, od toga samo sto trideset dvoje od 15.000 djece.

Predstava je izvedena na jednom od tih brojnih tavana, gotovo u mraku. Od dvjesto-tristo prisutnih, mnogi su stajali.

Prvo se 1944. u Theresienstadt krenulo u veliku obnovu. Logoraši su čistili i popravljali ulice, uklanjali smeće i smrad. Barake su ličili raznobojno, pastelno, kako bi se doimale blago i čedno. Sadili su cvijeće, okopavali neke nazovi vrtove. Nacisti su otvorili trgovine a police i izloge napunili svakojakim finim malim stvarima za gledanje. Iz pekara dopirao je miris toplog kruha, za mirisanje. Logoraši su sagradili glazbeni paviljon i nekoliko novih kavana u kojima su muzicirali do kasno u noć. Bolnice su opremljene novim kutama, novom posteljinom i novim pacijentima. Oni doista bolesni, kako u duši tako i u tijelu, smješteni su u plinske komore Auschwitza. Dopremljeni su bomboni. Onda su dopremljena svježa, nova, zdrava djeca (koja su ubrzo potom zauvijek otpremljena), a ona nikakva, prljava i potrošena, oprana su pod tuševima s Ciklonom B. I, naravno, sve to odvijalo se poletno, uz pjesmu. Stvoren je mali raj.

Onda je početkom lipnja 1944. snimljen film. Film se zvao *Führer Židovima poklanja grad* i u njemu se jasno vidjelo kako je u Theresienstadt rajski lijepo.

Onda je, 23. lipnja 1944. Hitler u Theresienstadt pripustio dužnosnike Međunarodnog Crvenog križa i odredio Eichmanna za njihovog vodiča. Dužnosnici su bili oduševljeni. U svom izvještaju napisali su kako unatoč ratnim okolnostima, Židovi u Theresienstadtu žive dobro. Kako je odnos prema njima human. I otkazali su već zakazan posjet Buchenwaldu.

Theresienstadt je bio jedini nacistički koncentracijski logor koji su dužnosnici Međunarodnog Crvenog križa ikada posjetili.

Hajmo sad malo do Jasenovca.

I Jasenovac su posjećivale neke komisije, neki dužnosnici Međunarodnog Crvenog križa i neki novinari. Njihov vodič bio je Luburić, a posjete je organizirao Pavelić. Novinari su bili povjerljivi suradnici i urednici nacističkih i ustaških redakcija. Pisali su, primjerice, za "Deutsche Zeitung in Kroatien", za ustašku "Spremnost", za časopis "Za dom", za "Hrvatski narod" i za "Hrvatskog vojnika".

Herman Pröbst, osim ljepotom samog logora, oduševljen je radom i redom u njemu, te raznim proizvodima koje logoraši prave. Pa kaže:

Pokazali su nam visoke čizme, pripasne remene, razne kožne i kovinske predmete, opeke i crijep. Jedan komunist je neprispodobivom brzinom sastavljao užarene karike jednu u drugu. U jednoj radionici za finu električnu mehaniku izrađivali su se fini predmeti. U ciglani nam je jedan Židov koji je na sebi imao zavidno lijepi, krznom postavljeni kaput, održao predavanje o svojim pećima... Tamo ima i keramički odio, u kojem neki umjetnici...

To je taj članak koji je početkom 1942. prenijela ustaška "Spremnost" pod naslovom "Jasenovac nije lječilište ni mučilište" i koji danas u Hrvatskoj citiraju neki tamo mihanovići, ne bi li održali kontinuitet fašističke, ustaške propagande. Nakon pedeset i kusur godina, dok dio svijeta (onaj koji je tada zakazao) sa sebe briše ljagu, traži oprost, priznaje svoje zablude (a u taj svijet spadaju i katolička crkva i Međunarodni Crveni križ), hrvatski mihanovići tule jedan te isti mrtav refren i od povijesti prave svoju sluškinju.

Da, već od veljače 1942. Ustaška obrana, baš kao i Wehrmacht, organizira izložbe o životu u logorima. U NDH se, baš kao i u Trećem Reichu, na specijalnim, zatvorenim projekcijama, prikazuju filmovi o logorskoj idili fašističke Hrvatske. Blizu je pameti tvrdnja mihanovića i

vjerovanje Co. da su u tim endehaškim logorima zatočenici doista uvježbavali i izvodili raspjevanu operetu "Malu Floramy", kao što su u Terezinu djeca izvodila "Brundibara".
Barka Antić se sjeća:

U prvom velikom transportu iz Stare Gradiške u Lepoglavu bilo je 450-500 logoraša. Zapjevale smo "Pjesmom sad kroz život kreni" zbog čega smo od upravitelja Ljube Miloša bile kažnjene s tri dana bez jela.

Za vjerovati je mihanovićima kad tvrde da su se logoraši u NDH kulturno uzidali, da su pjevali i bavili se glumom. Jer to su radili logoraši u svim logorima svijeta, oduvijek. Zasljepljeni, u svom primordijalnom snu, u transu, mihanovići jedino "zaboravljaju" napomenuti što bi nakon tih logoraških operetnih i inih izvedbi gotovo po pravilu uslijedilo.

Uostalom, nacisti su logorašima i naređivali: "Lied!" ("Pjesma!") i "Singen!" ("Pjevaj!"), a onima koji su pri pokušaju bijega bivali uhvaćeni, oko vrata bi objesili ploču s natpisom "Hurra, hurra, ich bin wieder da!" ("Hura, hura, opet sam se vratio!") Nema razloga za sumnju da je u logorima NDH bilo drugačije.

Zvali su je Kobila iz Majdaneka. Nosila je visoke ulaštene čizme. Bila je poznata po šutu koji je, uz fijuke biča, prakticirala na izglednjelim logorašicama Ravensbrücka. Znala je s djecom. Prije nego što bi ih odvela u smrt, nudila ih je slatkišima. Kad bi je djeca naljutila, pucala im je pravo u glavu. Hermine Braunsteiner rođena je u Beču 1919. i odgojena u strogoj katoličkoj obitelji. Esesovcima se priključuje 1939; otada radi kao stražarka u koncentracionim logorima u Poljskoj. Istražni sud za ratne zločine u Austriji osuđuje Herminu Braunsteiner 1948. na tri godine zatvora. Oslobođena je devet mjeseci kasnije. Do 1957. radi kao prodavačica po turističkim gradićima Austrije, onda upoznaje svog budućeg muža, Amerikanca Russella Ryana i s njim odlazi u Halifax, Kanada. Odatle se oboje ubrzo sele za Sjedinjene Države. Hermine Braunsteiner-Ryan mirna je do 1968. Pod pritiskom vlasti i javnog mnjenja, svojevolumeno se odriče američkog državljanstva. Ekstradicija u Zapadnu Njemačku izvršena je 1973. S još šesnaest optuženih, suđeno joj je za ubojstvo "najmanje 1.181 logoraša" te za suučestvo u ubojstvu još 705 osoba. Presuda je donesena 1981., kad je Hermine imala 61 godinu. Dobila je doživotnu robiju. Ako je živa, još je u Düsseldorfskom zatvoru.

Joseph Kiselaitis bio je krojač u nacističkom policijskom bataljunu koji je, vjeruje se, taj bataljun, u smrt poslao 130.000 Židova, Cigana i "ostalnih" iz istočne Evrope. U litvanskom gradu Kaunasu, taj isti bataljun znao je strijeljati i do 9.200 ljudi u jednome danu. Po završetku rata Kiselaitis se obreo u logoru za raseljena i prognana lica. U taj logor jednoga dana stiže sindikalna delegacija kanadskih krojača tražeći radnu snagu za svoju zemlju. Kiselaitis udovoljava kriterijima. Deset godina živi u Kanadi, potom dvadeset i jednu u Sjedinjenim Državama, potom opet u Kanadi. I u ovom slučaju, tokom godina dižu se male prašine vezane za ratnu prošlost Josepha Kiselaitisa, no on i njegova obitelj stoički i šutke podnose svaku medijsku halabuku, svaku intervenciju suda. Ukoliko je živ, pretpostavlja se da je u Montrealu.

Alexander Laak, pedesetogodišnjak porijeklom iz Estonije, objesio se u svojoj garaži u Winnipegu, Kanada, sedam dana nakon što su ga Sovjeti proglasili ratnim zločincem. Tass je optužio Kanadu da štiti bivšeg upravitelja koncentracionog logora odgovornog za smrt više od tri tisuće ljudi samo tokom 1942. i 1943.

Čitava ova priča veoma je duga. Kroz Kanadu protrčavaju ili u njoj u relativnom miru žive i Albert Helmut Rauca(26) i Imre Finta(27). Zatim, Michael Pawlowski, Jacob Luitjens, Stephen Reistetter, Radisav Grujičić, "Felix", Arthur Rudolph, Erichs Tobias, Joseph Nemsila. Nijedan u Kanadi nije osuđen. Oni koji su izručeni i kojima je u Evropi suđeno, ili su oslobođeni ili su svoje kazne odležali simbolično. (Nije, stoga, za očekivati da će nekadašnji zapovjednik jasenovačkog logora, Dinko Šakić, po izručenju iz Argentine, u Hrvatskoj nešto lošije proći.)

Zašto nisam krenula u istraživanje životnih priča ratnih zločinaca iz vremena NDH? Zato što je to rukavica ista. *Ante Pavelić, endehaški "Poglavnik", bio je svjestan svoje povijesne uloge. Znao je dobro da je vođa jednog ekstremističkog pokreta i državne tvorevine koja je nastala voljom Ducea i Fuehrera, a ne "ustaškom revolucijom". Naravno, trubilo se i dokazivalo suprotno, ali je teško povjerovati da je ovaj sposobni politički lisac (krvnik u svom kokošinju) vjerovao u ono što je javno govorio, slaveći, primjerice, uskrsnuće "hrvatske kraljevine" (1941.) a bubnjajući zatim o "himbenom savezniku" (1943.). ... Često mi se nameće misao da je Pavelić zapravo imao samo jednu jedinu fiksnu ideju. S ovom se idejom može mjeriti tek ono Hitlerovo "konačno rješenje". Ta ideja, naravno, nije bila likvidacija Cigana i Židova. Prvi su bili "quantite negligeeable" za čistoću nacionalnog sastava NDH. Drugi su bili najuže povezani s ustaškom sadašnjošću i prošlošću: Josip Frank bio je Židov, Pavelićeva žena Mara imala je židovske krvi, majka Dida Kvaternika trebala je, po propisima*

svog vlastitog sina, nositi žutu značku pa je više voljela otići na Mirogoj itd. Osim toga, veliki broj Židova postali su Hrvati i smatrali se Hrvatima. Pavelićeva židovska (jasenovačka) politika bila je koncesija nacizmu, a ne dio ustaške strategije.(28)

Pavelić je svoju misiju vidio samo u jednom: očistiti od Srba hrvatski etnički i povijesni prostor odnosno NDH onako kako je ona izgledala nakon rujna 1943., dodavši joj Istru i Međimurje (koje Pavelić nije nikada mogao pripojiti svojoj državi). ... /Pavelić/ je svoju veličinu i poziv vidio u tome što će Hrvate zauvijek osloboditi hrvatske "rak rane" ili "srpskog pitanja", jer će poslije njega Hrvatska ostati nacionalno "čista" na cijelom svom "državno-pravnom" teritoriju: budući hrvatski režimi (padne li moj) imat će raznih briga, ali više nikada neće imati brigu o Srbima!(29) Nisam istraživala dalje jer, sav taj fašizam, taj nacionalizam, ta ksenofobija, sve te desnice, jučer i danas, sve to ista je kaca govana. Bila i ostat će.

III.

S balkona vidim omanju stambenu zgradu. U njoj živi mlada žena koja povremeno izlazi na svoju terasu i viče: *Ja sam Bog! Bože, čuješ li me? Ja sam Bog!* Ponekad premaže lice smeđom bojom i veže kožnu traku preko čela, pa sliči Indijancu, pa opet viče: *Ja sam Bog!* Ima dana kad je vrlo ljuta. Tada na ulicu baca stvari: knjige, smeće, odjeću. Ima dana kad se često presvlači, svakih pola sata: iz večernje toalete s rukavicama do lakata uskače u kratke hlače i ljetne majice bez rukava, onda obuče zimski kaput i sandale a ispod je gola, onda elegantni kostim i cipele s vrlo visokim potpeticama ali bez čarapa. Ima dana kad odlazi do raskrižja u blizini i pod vrlo pravim kutovima tim raskrižjem kruži, koracima iscrivajući ogromne imaginarne pravokutnike. U ustima tad često drži dugački usnik s upaljenom cigaretom i zabačene glave rukama maše, pri svakom koraku savija koljena i poskakuje, kao da radi gimnastiku ili kao da namjerava poletjeti.

Njezini prozori stalno su osvijetljeni. Ogradu terase okitila je malim raznobojnim gljivama, nekakvim kopicama s cik-cak rubovima, plavim, žutim, zelenim i ružičastim. I te gljivice svijetle. Zavjese su joj cvjetne. Kod nje sve je tako šareno i veselo.

Tu ženu ja pratim svakodnevno. Gledam u njene prozore i kad je na terasi nema, kad je na raskrižju nema, čekam. Kako vrijeme prolazi, sve manje sam sigurna je li ta žena samo jedna nepoznata susjeda s druge strane ulice, ili je ta žena možda ja.

Znam da je susret s Konradom Košeom i suočavanje s njegovom prošlošću, s prošlošću njegovih roditelja, događaj sasvim običan, pojava sasvim moguća kod mnogih iz moje generacije i to širom svijeta. Kakve li se male drame i obiteljske povijesne stranice otvaraju u, recimo, Njemačkoj? Pa, u Japanu. Pa, u Americi Južnoj, pa u Americi Sjevernoj. Predsjednik Hrvatske bi da miješa kosti žrtava fašizma i njihovih egzekutora. Predsjednik Hrvatske bi da miri, ako ne baš žrtve i njihove egzekutore, onda njihovu djecu bar. Kakva naivnost! Kakva besmislica! Kostu su već dobrano izmiješane i to širom svijeta. Ne misleći, ne znajući, ne tragajući, ne želeći tragati, djeca i jednih i drugih, i žrtava i egzekutora, zaljubljuju se, prave novu djecu, a djedovi te nove djece (žrtve i egzekutori, oni koji su još živi), na koljenima cupkaju svoje unuke s osjećajem dubokog povijesnog i osobnog poraza.

Ali za mene bilo je to previše. Postajući sve sličnija ženi s druge strane ulice, bivala sam sve manje dobra za Konrada. Ostale smo opet samo Sara i ja.

IV.

Sara je znala, kad je još bila mala i sretna, znala je pričati ujutro bez prestanka. Pamtim vlastita ustajanja, uvijek laka i vedra. I isto toliko brbljava.

Sara bi pričala, ja ne bih slušala. Moja ustajanja sada su teška, bezvoljna, a buđenja duga. Moj tlak je nizak.

Sara bi pričala, veoma brzo bi pričala, za moj ukus suviše visokim i tankim glasom (u poslijepodnevnim satima Sarin glas uopće ne bi bio cvrkutav), i povremeno bi provjeravala (činilo mi se uvijek u redovnim vremenskim razmacima) slušam li je dovoljno pažljivo, jer Sara je bistra pa svaki put primijeti kad mi misli odlutaju. I svaki put naredi, sasvim strogo:

Ponovi što sam sada rekla!

Ja se onda trgnem. Što sam starija, sve više se Sare plašim jer, što sam starija, to je starija i veća i jača moja Sara.

Sara sa satova biologije iz škole donosi kondome pa ih napuhava. Napuhavamo ih zajedno. Sara s blagim, veoma blagim uzbuđenjem, kao kad se radi o zanimljivim ali poznatim nam stvarima, priča kako na modelu penisa sačinjenog od drveta boje bjelokosti, vježbaju navlačenje prezervativa. Donald, njen vršnjak, na satu demonstrira istiskivanje viška zraka iz kurtona, kako bi se napravilo mjesta za spermu. Mene tomu nitko nije učio: kako

preparirati kondom, kako ga pripremiti za uporabu. U moje vrijeme kurtoni su se navlačili krišom, ispod plahti.

Po stanu posvuda leže ispuhani prezervativi.

Ivana i ja svojevremeno smo ih punile vodom i bacale sa šestog kata Ivaninog stana u vlasništvu. Bilo je to jako davno, kada stanovi u vlasništvu bjehu rijetkost, a nas dvije već studentice i teoretski spolno gotovo savršeno potkovane a tjelesno i mentalno zabrinjavajuće nevine. Prasak od napuhanih kondoma bio je čudesno glasan, kao kakav izrugujući smijeh; umirovljene udovice iz zgrade preko puta, oslonjene na prozore s rascvjetanim muškatlama, zgranuto i s prijekorom kimale su glavama. (Svi su prozori sijedih, umirovljenih i bezubih udovica izgledali isto, kao što su jedna drugoj slične bile same umirovljene udovice preko puta Ivaninog stana.) Tada se nije govorilo o sidi. Ivana je skupljala kondome krišom, jer joj je majka bila stroga profesorica povijesti u najstrožoj gimnaziji u gradu. Ivana je svirala na koncertima srednje muzičke i kod najskuplje švelje šila male kostime a la Chanel. Dlanovi su joj bili modrocrvni, često vlažni, što joj je stvaralo neprijatnosti pri muziciranju (prsti bi neposlušno i nepredviđeno klizili sa dirki), pa se nije upisala na Akademiju nego na pravo. Kad bi u školi odgovarala (pogotovo povijest), s dlanova joj je kapao znoj, pri susretu s kakvim momkom, također. To se kasnije sredilo kad je rodila Bojana.(30)

Kad se Sara zasitila igranja s kondomima, počela je očekivati menstruaciju. Otišle smo u nabavku finih malih tankih uložaka, kakvih u Kanadi ima napretek, onda smo čekale a menstruacije niotkuda. Onda je, jedne noći menstruacija došla, a Sara nije imala pojma da je menstruacija došla. Onda smo otišle to proslaviti princez uštipcima kupljenim u danskoj slastičarnici gdje sve miriše na Božić.

I ja imam 'straciju, operaciju

stoji dvogodišnja Sara nasred sobe, spuštenih gaćica s čitavom rolnom toalet papira među nogama. Pa,

Upomoć judi, mama se kupa a ima 'straciju, više trogodišnja Sara konsterniranim turistima na plaži.

Idemo kupiti gaćice, nema više pelena, dovikuje mala mala Sara prolaznicima, a usput izmišlja pjesme i pjeva

da se rodim kao leptir i dušu iznutra da vidim hoću ja...

Prebrzo je prošlo.

Onda je bio

Vrlo značajan tehnički pregled

u prvom razredu osnovne,

treba donijeti zdravstvene legitimacije i biti okupan i opran iza ušiju jer to je za tehničke preglede najvažnije

pa 29. novembra 1989. svečani prijem u Organizaciju malih pionira s titovkama na čelu i s uštirkanim crvenim maramama oko vrata. (U Domu armije još su se pjevale takozvane pjesme borbe i izgradnje - *podignimo uvis čela..., naša bit' će zemlja cijela... da nam živi, živi rad.*) Fotografi su to ovjekovječili za deset maraka po fotki.

Kad sam na roditeljskim sastancima predlagala da djecu toga dana, tog i budućih dvadeset devetih novembara vode na izlete, u prirodu, umjesto u domove s vojskama, izbacili su me iz roditeljskog vijeća. Prerano sam se oglasila, i nepotrebno, jer niti dvije godine poslije *pioniri maleni vi ste vojska prava, svakim danom rastete k'o zelena trava*, počeli su *je'n, dva*, padati pokošeni granatama i bombama i sve se raspalo, čitava pozornica (poroznica, govorila je mala Sara) odletjela je u zrak. Odvela sam Saru u Rim, tog 29. novembra 1989., jer tada sam još imala novaca i tri slobodna dana, a "Yugotours" primamljive i povoljne aranžmane.

Traumiraš dijete, govorili su mi najbliži. *Dan Republike pamtit će cijeloga života, oduzimaš joj uspomene*, kao da se Rim ne pamti cijeloga života, budale jedne. Dan pionira Sara nikada više nije spomenula. I fotografija se nekuda zametnula, a Rim je i dalje tamo gdje stoljećima stoji. I slike Rima u našim sjećanjima: mačke na Piazza Campo dei Fiori koje Sara želi ponijeti u hotel (vječito muke s mačkama), na Piazza Campo dei Fiori (Cvjetni trg? Ima li to svaki grad svoj Cvjetni trg?) gdje su se nekada davno odvijala javna smaknuća a gdje je danas sve šareno, čisto i vrlo pitoreskno. Sladoled koji u bijelim stazicama klizi Sari podlakticom sve do pod pazuhu u Via delle Vacche, pa Sara miriše na mlijeko kao kad je bila mala, mala, a ja i ne sanjam da ću samo tri godine poslije redovito prolaziti meni danas omiljenim, minijaturnim Mljekarskim trgom u Rijeci, da bih prizivala slike s tog veselog rimskog izleta. Želje, tajne male molitve gotovo krišom i sa stidom izgovorene u sebi, pod plaštom slapova fontana u parkovima Ville d'Este, a objema nam ruke mokre od pokušaja da te želje, te male snove uhvatimo, a oni bježe jer su obične kapljice.

Prebrzo je prošlo.

Kad su me odveli u bolnicu, imala sam tek vremena Sari dati par telefona u Rijeci, Rovinju i Zagrebu, reći joj gdje pasoši stoje i kod koga su novci za povratak. Onda sam se sedam dana gombala s jednom ružnom ženom koja mi je s kosom u ruci puhala za vratom, vičući joj, bjež'! Ja sam umorna a Sara je još mala.

Sara u snu govori engleski u Torontu, *I'm so happy, going to China Town to buy a turtle, going swimming, going to the school dance when I feed my cat*, a ja je odozgo promatram, prozori su otvoreni, tiha kanadska ljetna noć više nimalo prijeteći plazi po zidovima kao da se umiljava. Odozgo gledam Saru, Sara se u snu smiješi

sliči mojoj majci, kako strašno sliči mojoj majci, kad bih je uzela u naručje da li bi to bilo isto, moja majka nije tako mala i plava i meka i mirisna, obrazi moje majke sivi su od zračenja kobaltom, čitava koža moje majke siva je, tanka, tako je tanka koža moje majke, s onim ožiljkom od opekotine na listu desne noge kada je s trinaest godina pjevala pjesmice na francuskom a krpna lutka

za koju je moj djed

nikada nisam vidjela tog djeda vlasuljara iz Zagorja,

za koju je moj djed vlasuljar i bečki komunist

napravio pravu kosu

a krpna lutka zapalila se i gorjela u naručju moje majke od trinaest godina

Sara ima trinaest godina i krasne plave lasi

majci je kosa opala od citostatika, nije više bilo uvojaka, kosa spaljena, šaka pepela moja mama, šaka pepela u limenoj urni u grobnici pod zaštitom države (Srbije) u kojoj leže Paško Vučetić iz Splita i žena mu Marija, slikar i kipar Paško Vučetić

nismo uspjeli napraviti popis njegovih djela u Muzeju grada Beograda, nona Ana toliko je gnjavila, idi u muzej, idi, ja sam pisala dnevnik o pomorcu iz Kotora,

u grobnici nad kojom stoji Paškov "Dječak sa Čukur česme" i drži nekakav razbijeni vrč, razbijeni vrč,

varijanta "B", možda varijanta "C", nije imao djece Paško iz Splita

Šapatom recitiram pjesmice koje je tog jutra Sara dovršila i nasloвила sa *Žito*, zbirka pjesama a o žitu nigdje ni riječi.

Danas je smrt bila u mom džepu,

skrivala se u mojoj sjeni,

*zatim je skliznula u moju kosu,
danas je smrt bila u meni.*

*Moje je more samo moje.
Malo,
skriveno u mom džepu,
ono priča,
vrpolji se
i šumi.
Na papiru
ono pravi sliku u sjeni.
Moje malo more
živi
pjeva
i miriše
u meni.*

Džepovi su Sari veoma bitni.

Toronto se polako urušava. Pitam se, primjećuju li to i drugi i što o tome misle. To urušavanje me veseli. Toronto se tako približava nekim tamo sad dalekim mi gradovima, a s tim približavanjem raste i nada da ću ovdje moći živjeti.

U hodnicima podzemne pojavili su se miševi. Ima ih na svim postajama. Za sada, to su mali miševi, niti pet centimetara dugi, mali i vrlo brzi. Prvo su trčkarali tračnicama, *dobro je što su brzi, neće ih pregaziti, vidi, piju vodu iz čađu zagađenih barica* onda su se okuražili i preselili se na platforme. Vrte se kao navijeni među nogama putnika. Ima ih najviše noću, tada su gužve manje i vlakovi rjeđe saobraćaju.

Na ulicama svakim je danom sve više mladeži koja za dvadeset pet centi na semaforima briše automobilska okna. Toga ranije nije bilo, nipošto toga nije bilo u vrijeme naglog procvata države Kanade.

Jednog jutra oglasili su se kamioni koji prazne kontejnere sa smećem. Ta buka ranije bješe nezamisliva, premda meni dobro poznata, jer u Rijeci bih čekala ponoć (dolazili su uvijek u ponoć, točno pod naše prozore) da buka prođe pa da legnem.

Onda sam na nekim neboderima opazila pokidane rolete. Isto onako pokidane kao u

zapuštenom nekomfortnom stanu moje nona Ane u Zagrebu, davnih šezdesetih. Toronto je postajao bliži, domaćiji.

Možda sam mogla naći kakav posao u Torontu. Kakav mali posao kao što ga je našla Zdravka u telemarketinškoj firmi gospodina Goldfarba. Trideset i sedam stanovnika zgrade broj 187 u ulici Hardy tamo radi. Dvadeset pet ih je iz bivše Jugoslavije. Gospodin Goldfarb prodaje aparate za fotokopiranje, a Zdravka je profesorica francuskog jezika pa može telefonirati bilingvalno. Gospodin Goldfarb plaća minimalnu zakonom određenu satnicu od 7,80 dolara. Boksovi su mali, prozori zatvoreni, kako buka s ulice ne bi ometala razgovore s potencijalnim kupcima, a radno vrijeme je klizno - od 9 do 22. Ankete su jako duge, s tridesetak pitanja; neki se ispitanici odmah iznerviraju pa spuste slušalicu, neki se upecaju i naruče aparat za fotokopiranje, ponekad čak i dva, onda je Goldfarb sretan. Zdravka je sve umornija, sve manje čita a sve više obilazi *garage sales* na kojima kupuje hrpe iznošene odjeće vrhunske kvalitete jer cirkulira po židovskim četvrtima. Onda to okolo poklanja (meni je dala novi šešir od sivog filca), jer nema gdje smjestiti. Inače, Zdravka je vrlo načitana. I pametna je Zdravka, samo ovdje to nema tko vidjeti. Goldfarba baš briga.

Napravila sam nekoliko dokumentarnih emisija za državni radio, ali od toga se nije dalo živjeti. Državni radio u šest mjeseci otpustio je 2.400 radnika širom zemlje. Pred državnim radiom u Torontu, na intenzivno-zelenom travnatom platou stoji grupna skulptura od bronze: stado ovaca (ili, možda janjadi?) kao da pase. Kad god tamo odem, dugo gledam u te ovce pred državnim radiom u Torontu, potpuno opčinjena. Kad god u tom državnom radiju nešto radim (a to biva sve rjeđe), dođem rano, odem u kafić, i promatram i slušam njegovu produktivnu radnu snagu (ovdje se to zove *labour force*). Ona, ta radna snaga, pred svaki početak novog radnog dana prepričava svoju intimu, dijeli svoje strahove i radosti; ona je kompaktna, ona je jedno čvrsto, homogeno tijelo.

Ja sam otišla na socijalnu pomoć.

U uredima za socijalnu skrb u Kanadi, dodjeljuju savjetnice kao i u Vladinom uredu za doseljenike. U uredima za socijalnu skrb, međutim, te savjetnice imaju brojeve umjesto imena. Dobila sam savjetnicu broj 91. 91 pismeno me je obavijestila kojeg dana i u koliko sati moram doći na prvi, informativni, razgovor.

To je lijepa nova građevina u kojoj se nalazi Općinski ured za socijalnu skrb. Pomalo strši, jer okružena je drvenim kućercima, jako oronulim, iz kojih kulja bijeda. U tom uredu još je i dječji vrtić pa prolaznici ne moraju baš znati tko ide po pomoć a tko po dijete. Kraj je

problematičan. U njemu žive uglavnom rubni građani: prostitutke, transvestiti, narkomani i alkoholičari. Mnoge žene i muškarci imaju *tatouages* na svakakvim vidljivim mjestima (na licu, na vratu, na gležnjevima, duž potkoljenica) i nose srebrene alke na probušenim usnicama, na jeziku, na nozdrvama, na obrvama (one duž ušnih školjki već su trivijalnost). Ima dugačak hodnik s puno plavih vrata, taj Ured, a iza vrata nalaze se mali, nevjerojatno mali boksovi (ovo kao da je zemlja boksova), svaki okomito presječen debelom staklenom plohom s uskim prorezom u sredini, kako bi se savjetnica i štićenik vidjeli i čuli ali nedajbože dotakli. Sa svake strane stakla nalazi se po jedna stolica presvučena bijelom plastikom. I zidovi su bijeli, sve je jako bijelo, gotovo snovito. Vodoravno, prostorijicu u visini pasa siječe ploča od iverice (plastificirana) – takve plastificirane površine lako je, prije svakog novog intervjua prebrisati kakvim dezinfekcijskim sredstvom s mirisom borovih iglica – na koju savjetnice rasprostiru tiskanice sa zakonskim regulativama, povjerljivim informacijama, vladinim ovlastima, štićenikovim obvezama i njegovim ili njezinim konačnim potpisom. Sve to cirkulira kroz onaj uski okomiti prorez u pregradnom zidu od debelog stakla.

U Rijeci, Marieta nije imala nikakav broj. Marieta je imala svoje ime na vratima. U radnom sobičku s pogledom na austrougarske zgrade boje okera a okružene starim borovima, Marieta je imala niski *Kaffeetisch* iz pedesetih, od punog drveta, naravno, i sa svake strane tog stolića po jednu glomaznu fotelju presvučenu ispucalom tamnozelenom kožom. Imala je radni stol pretrpan “predmetima”, ali kad sam prvi put kod nje došla, odmah je taj stol napustila i sjela na široku fotelju naspram mene. Iz vrećice sam izvadila tek kupljene breskve, hladne i sočne (od srama nisam znala sa sobom što bih; kasnije ti sramovi nestanu), obje smo jele i srkale i nadlanicom brisale ulijepljene brade i tako se upoznavale. Našavši rupu u zakonu, Marieta mi je dala jednokratnu pomoć, *dok se predmet ne riješi, a to zna potrajati i do mjesec dana*, tako je rekla. *Znam da su to mali novci, no više od ovoga ne mogu*, također je rekla. Onda sam ja kazala, *Hajdete s nama na kolače; od jednog davnog Rima, Sara i ja nismo jele fine kolače u vrtu kakve fine slastičarnice*. Tako smo se, zahvaljujući toj maloj privremenoj skrbi Republike Hrvatske, Marieta i njena tada sedmogodišnja Eva i ja i moja tada devetogodišnja Sara, baš u blizini Mliječnog trga, u čuvenoj riječkoj “Simoni”, gušili u slatkišima s puno kreme i šlaga a povjetarac s mora pirkao je blago. Kasnije, tijekom našeg trogodišnjeg boravka u Rijeci, Marieta i ja znale smo dugo, u večernjim satima, kad bi kamioni sa smećem već odavno otišli, razgovarati preko telefona, znale smo otići u kino ili u kazalište zajedno i jedna drugoj praviti male poklone. Ni dio svega toga, shvatila sam, nikada neće biti moguće postići s brojem 91.

Tia Rejdan (tako se u ovoj priči zovem i tako se na engleskom izgovara moje ime – Tea

Radan), vrata 11! čulo se preko razglasa.

Popunjavanje tiskanica teklo je glatko, rutinski i uljudno, dok nismo stigle do Sare:

Ime oca, pita 91 ne podižući glavu.

Nema oca.

Dijete mora imati oca, moramo popuniti rubriku.

U njezinom rodnom listu umjesto oca stoji križić.

Ne smijemo koristiti križice, odlučno će 91. Takve su upute.

Upišite, otac nepoznat.

Ne može. Mi imamo tragalačku službu koja će oca pronaći. Mi moramo znati prima li ona od oca kakvu novčanu pomoć.

Ne prima, velim. Otac ne postoji.

Osjetih kako mi srce jače tuče. Takoreći prepala sam se, jer ne volim detektivske i prislušne i ostale tajne službe koje sam upoznala u vrijeme političkog rada moga oca. Mislim, vrlo koncentrirano mislim, i ne znam što bih.

Idemo dalje, veli 91 popustljivo. Vratit ćemo se na ime kasnije. Boja očiju?

Boja očiju? Nema oči.

Slijep je?

Recimo. On ne postoji.

Visina? Težina? Mjesto stanovanja? 91 opet je nestrpljiva. Ja još mislim. Morate surađivati. Vaš dosje odlazi broju 53. Ja sam samo posrednica. Broj 53 vaša je stalna savjetnica i nju ste dužni redovno obavješćivati o detaljima i eventualnim promjenama u vašem životu, pogotovo o promjenama vezanim za oca djeteta. Boja kose?

Boja kose? Nema kose, kažem.

Mjesto stanovanja? vraća se 91 na početak.

Dvori! To su jedni dvori, uzviknuh s olakšanjem. (A ime, a ime, kako s imenom?! Opet će pitati.)

Ali nije. Ime je došlo tek na kraju.

Visina?

Metar šezdeset.

Koliko je to u stopama, mi ovdje govorimo u stopama.

Malo.

To je, znači, mali čovjek.

Mali.

Osjetih prigušenu radost, fino škakljivo veselje kako mi se iz želuca penje prema grlu. Čelavi mali gospodin, još ne sasvim jasnih obrisa, tajanstveno je izranjao preda me.

Težina? službeno nastavi 91.

Sto tri.

Sto tri čega?

Kilograma.

Koliko je to u funtama? Mi ovdje koristimo funte.

230.

Znači, težak čovjek, nezainteresirano će 91 i zapisa. Ime?

Croaticus Magnus! izvalih.

Spelujte mi to, mi ovdje sve spelujemo, slovo po slovo, uljudno ali strogo naredi Devedestjedinica.

Spelovala sam, slovo po slovo. Croaticus Magnus.

Dobro, promrmlja 91. Potom, radosna što je ipak nekako obavila posao, gotovo prijateljski

doda: *Vidite da nije bilo ni strašno ni teško. Vidite da dijete ima oca.*

Ima, složila sam se.

Još jedna sitnica: koliko je trajala vaša veza?

?!

Devedesetjedinica htjela je doista pomoći. Gotovo konspirativno predloži:

Da stavimo: kratak susret?

Stavite, oduševih se. To tako lijepo i filmski zvuči.

U znak male zahvalnosti na moralnoj potpori tokom tek obavljenog informativnog razgovora, htjedoh Devedesetjedinici pružiti ruku, ali kroz uski prosjek u debelom staklu uspjeh provući tek kažiprst, kojeg zato u znak pozdrava silovito zamigoljih. Devedestjedinica svojim mi kažiprstom odmigolji otpozdrav.

Dan bješe sunčan. Odlučila sam vratiti se pješice, što je značilo da će mi do kuće trebati dva sata brzog, ujednačenog hoda. No, dugu šetnju planirala sam prekinuti svraćanjem u magacin-trgovinu živežnih namirnica u kojoj je hrana često na rasprodaji. I u njoj, toj mamut trgovini, kupiti dvolitarsku staklenku majoneze i kantu sladoleda jer, to smiruje.

Kod kuće me je čekala Sara, kod kuće me uvijek čeka Sara, a kad Sara ode na školski ples, na košarkašku utakmicu ili kod prijateljica, imam svoj kompjuter. Moj kompjuter i ja predstavljamo kanadski *labour force*. Nas dvoje smo integrirani. Zajedno kružimo svijetom. Zajedno ulazimo u knjižnice, gledamo što u njima ima, biramo, onda ja ponekad skoknem brzo to donijeti kući. Moj kompjuter i ja dopisujemo se sa svima koji su nam dragi. Ukoliko nam treba kakva posebna informacija, javljamo se i nepoznatim ljudima ili tvrtkama. To, što moj kompjuter i ja ne možemo vidjeti kako su ljudi s kojima pričamo odjeveni, kakva im je kosa, kakvi su im zubi, kakav im je osmijeh, jesu li im glasovi duboki ili kreštavi, kako mirišu, kako se rukuju, kako hodaju, to što nikoga ne možemo dotaknuti, vrlo važno. Ima i gorih stvari. Ratovi, na primjer.

V.

Imala sam i jednog pradjeda s očeve strane o kojem nešto znam. Bio je to otac očeve majke.

Živio je u onoj seoskoj kući u kojoj je kasnije njegov zet a moj djed (onaj koji je pisao pisma Titu), ostao sam i u čijem je vrtu gajio jagode i grožđe, ne za svoje unuke (mog brata i mene) nego za svoje sinove i za prodaju. U vrtu te kuće u srcu Istre još stoji kameni zdenac s inicijalima mog pradjeda P.U. uklesanim u nekakav obiteljski grb. Znači li to da su moji preci bili seoska vlastela, ne znam, premda je pomisao na takvu mogućnost zabavna.

U kući se, tijekom rata, održavaju ilegalni sastanci istarskih antifašista a povjerljivi dokumenti i jedan stari fotoaparat (kod mene je) zakopavaju se u zidove. Poslije rata, partijske i državne vlasti na kuću postavljaju dvije mramorne ploče kao spomen na herojske dane rata. Onda, tijekom ovog novog rata i u samostalnoj Republici Hrvatskoj, te ploče čekićima smrskavaju, to jest razvaljuju. Spomenice su ukinute, mramornih ploča na kući pradjeda P. U. ionako više nije bilo, zavladao je blaženi zaborav. Kuću su prije raspada socijalističke Jugoslavije kupili neki iz Leskovca (Srbija), lozu su posjekli, pčele pobili, jagode prekopali, ali nikada nisu saznali što se iza njenih tavanskih zidova krije. Onda, 1992. otac prodaje zadnji komad obiteljske nekretnine, derutnu kuću u Rovinju, sad više ne iz idealističkih razloga, nego da bi imao što jesti jer, Jugoslavija se raspala a njegova mirovina ostala je u Beogradu.(31)

Godine 1943. fašisti raspisuju potjernicu za mojim ocem i njegovim bratom. U to vrijeme moj otac i njegov brat dižu ustanak u Istri i kriju se po istarskim šumama. Moja baka, a njihova mati, i kći pradjeda P.U., umire u strašnim bolovima od neke tada neidentificirane bolesti. Fašisti se nadaju da će braća Radan bar krišom doći majku posjetiti, a u najgorem slučaju na njezin sprovod ako umre, te kuću opkoljavaju i svuda postavljaju dobro naoružane straže. Djed (onaj koji je pisao pisma Titu) već pije ricinus u talijanskom zatvoru. Prabaka je mrtva, te ostaje stari P.U. da njeguje bolesnu kćer. Onda bolesna kći, moja baka, umire, sinovi ne dolaze, pradjed je pokopava i seli se na tavan. Tu od vlastitog izmeta pravi loptice, moglo bi se reći – špekule ili franje, a moglo bi se reći i – brabonjke. Ne bi se, međutim, nikako moglo reći da je pravio staklence. Staklenci imaju ono šareno oko izliveno u središtu, koje neslomljivo jest. Najprije bi se moglo reći da je pravio brabonjke, iako brabonjke iseravaju koze i ovce a ne ljudi. Tu, na tom tavanu, moj pradjed 1944. igra solo partiju minijaturnog boćanja vlastitim govnama. (Možda otuda moja ljubav prema franjama; možda u genetski kod mi je utisnuta.) Tu, na tom tavanu, moj pradjed i seoski vlastelin P. U. ostavlja svoju oporuku, ispisuje svoj credo od vlastitog izmeta sačinjen i u amanet ga ostavlja meni.

Onog djeda koji je pisao pisma Titu, očevog oca, htjeli su oženiti majčinom majkom, mojom nona Anom. Tako su smislili kako bi obitelj bila na okupu, bliska i kompaktna. Nije uspjelo

jer nona Ana nije htjela. Da je pristala, ne bih ja morala da lutam po Hrvatskoj, od Zagorja, Splita i Zagreba, do Karojbe i Istre općenito. Svi moji rođaci, bili bi tu. Ovako, skupljam njihova i svoja govna (i po koju špekulicu), sve to kao hrčak slažem u mala skrovišta, nek' se pod stare dane nađe. Pa ću vaditi, pa ću gledati.

Inače, pisci su (i pisice) najveće moguće tračare. Stalno traže nešto od čega bi kakvu pitu mogli složiti. Saznaju, recimo, da Danska nema rijeka, to s Hamletom povežu pa čitateljstvu serviraju. Uoče da Kanada, recimo, niti jednog kioska nema ali da zato znanstvena literatura o kioscima obilna je i ozbiljna, pa u kakvu priču to ubace. Tako i ja. Kao ona mlada žena u mom susjedstvu, ona s raznobojnim svjetlećim gljivicama na balkonu što više *Bože, čuješ li me?* što često lik svoj i govor svoj mijenja, što po prometnim kanadskim raskrižjima pleše, tako i ja, igram se.

HITLER JE VOLIO PREPELICE A DJED MRAZ NAPUŠTA BOSNU

Sikhi su jedni ljudi koji okolo hodaju s turbanom na glavi i koji imaju puno kose neošišane jer vjera im ni skidanje ni podrezivanje vlastitih vlasi ne dopušta. Kažu da njihova vjera vrlo napredna jest, daleko ispred svog vremena kad prije petsto godina rođena bješe. Kažu, tu njihovu vjeru slijedi dvadeset milijuna ljudi širom svijeta. Sikhizam propovijeda odanost Bogu, jednakost među ljudima, čestit život i još neke stvari, a predrasude i neosnovane rituale odbacuje. Što, po vjeri Sikha, čini život čestitim i koji to rituali neosnovani jesu, u mom malom priručniku ne piše jer podrazumijeva se, valjda, da to svatko zna. Sikhizam vlastite rituale ima, prakticiranje kojih vrlo strogo od svojih sljedbenika zahtijeva. Sikhizam deset Gurua štuje, a svih deset utjelovljenih u trenutačno živućem guruu koji se zove Sri Guru Grant Sahib.

Sve ovo, i još ponešto o Sikhima, saznala sam tek nakon mog susreta, oči u oči, licem u lice, s jednim pravim odanim živućim Sikhom.

Primicali su se božićni i novogodišnji blagdani. Toronto je grad s mnogo struje i s nevjerojatnim brojem žarulja svih veličina. Ogojelo drveće, mahom patuljastog rasta a posađeno duž širokih avenija u središtu grada, okićeno je sitnim bijelim bobičastim svjetlima, pa izgleda kao da stabla sniježe, prhko, pahuljasto, mehko. Neboderi šljašte pod iluminacijom impozantnije težine i veličine, što već ne djeluje toliko veselo. Trgovina ima jako mnogo, jako jako mnogo, i u vrijeme praznika tako su svečane i pune svega. Sara je u školi izgubila tenisicu.

Vjera Sikha na pet simbola počiva, na čuvenih pet "Ka" koje svaki predani (muški) Sikh, polaganjem zakletve, do smrti nosi. To su: kes (duga kosa), kanga (češalj), kačha (kratke hlače), kara (željezna narukvica) i karpan (mač). Ovako nabrojani, tih pet "kaova" izgledaju bezazleno, ali kad se ugledaju zbirno, na pravom ovozemaljskom Sikhu koji šeta u svom domu - bos - jer Siki vole ići bos, onda to, pogotovo zimi, pogotovo u nekoj pripizdini nijemoj, polegloj pod naslagama zavijanog snijega u dva ujutro i skroz izvan Toronta grada, onda to, ti "kaovi" i taj ogromni, kao od brda odvaljeni bradati Sikh, zastrašiti mogu.

S drugom Sarinom tenisicom nismo znale što bismo, Sara ipak ima dvije noge. Svejedno, preostala tenisica ostala je s nama jer bila je to nova Rebockica od finog telećeg boksa i

vrijedila je, brat bratu, pedeset dolara. Inače, tenisica ovdje ima svakojakih, to jest i jeftinih ali nigdje ne prodaju po jednu. Sari ne bi naročito smetalo nositi dva različita komada obuće jer jednom je to već učinila u petom ili šestom osnovne - to, da je obukla dvije različite cipele i, da cijela škola o tome nije pričala, ona ne bi ni saznala. Sara ima manju nogu od moje ali podjednako usku, pa njezine cipele, ako ne mogu obući, mogu bar navući.

Sikhi se mnogo mole. Tri puta na dan otvaraju svoju svetu vjersku knjigu, Grant, i iz nje čitaju i recitiraju molitve. Zaposleni Sikhi imaju to snimljeno na magnetofonskoj vrpici, te nasumce odabrane molitve, pa ne moraju čitati nego samo slušaju, prate i mrmljaju. Ako rade izvan kuće, mole se uz pomoć walkmana.

Dobar Sik treba odolijevati grijesima. Dobar Sikh tako će zaslužiti milost Božju i postati besmrtnan. Pet je smrtnih grijeha, vjeruju Sikhi: pohota, bijes, gramzivost, privrženost i sebičnost. Bog se može istinski voljeti tek kada prestanemo voljeti sebe. Vjera Sika proskribira idolatriju svake vrste, konzumiranje alkoholnih pića i ne priznaje kaste. Mahom sve vjere lijepo i pravedno zvuče, to doista fascinira.

No, osamdesetih godina u Indiji se među Sikhima oglašava nacionalistička i prilično militantna partija čiji je cilj veća autonomija za njihovu pokrajinu Punjab. Dolazi do demonstracija i oštih sukoba između Sikha i Hindusa, vlada poduzima korake - šalje pedeset tisuća vojnika na Sikhe i Punjab je stavljen pod kontrolu.(32)

U Sarajevu krajem devedesetih vodi se kampanja protiv Djeda Mraza, to jest protiv Djeda Božićnjaka. Kampanja poprima nešto veće i militantnije razmjere od kampanje koja se vodila u Hrvatskoj pet godina ranije kad je "srbokomunističkog" Mraza trebalo prekrstiti (transformirati) u hrvatsko-katoličkog Božićnjaka. Predstavnici UN-a u Sarajevu priopćavaju kako je pokrenuta kampanja već izazvala nekoliko incidenata. Portparol UN-a, Aleksandar Ivanko, izjavljuje da je urednik nezavisnog Radija ISV teško pretučen zbog toga što je njegova radio stanica "podržala Djeda Mraza". Ivanko naglašava da odnos prema Djedu Mrazu naglo postaje političko pitanje: *Djed Mraz je na samrti*, veli Ivanko. *U gradu se više ne može naći nijedna njegova slika. Aktivisti i pristalice SDA obilaze osnovne škole i agitiraju da se "ne dozvoli da Djed Mraz djeci darove donosi"*. Sve se to zbiva pred godinu novu 1997., tri-četiri ljeta pred početak novog milenija. Lokalna policija odbija sačiniti izvještaj o napadu na novinara Radija ISV iako UN zahtijeva da se otkriju počinitelji. Ured Visokog predstavnika međunarodne zajednice u Bosni, Karla Bilta, i OEBS također osuđuju napad. Predsjednik Predsjedništva BiH, Alija Izetbegović, u otvorenom pismu javnosti opisuje Božić kao "amoralnu svetkovinu", ocjenjujući da Djed Mraz nije dio kulture BiH,

nego je "nametnut izvana". *Djed Mraz jedna je od rijetkih stvari koja ujedinjuje ljude, zbližava ih, zbog čega je i izložen napadima ekstremista, smatra Ivanko.*

Ni Sikhi nemaju Djeda Mraza-Božićnjaka. Njima vjera zabranjuje "ujedinjavanje ljudi".

Sara je skromno dijete ali je dijete. Ovdje ljudi jako puno kupuju. Nije bitno što kupuju. Kupuju i ono što već imaju, pogotovo ako je na rasprodaji. Dvije riječi ovdje su vrlo česte: ušteda i rasprodaja. *Kupite tri para gaća - četvrti je besplatan! Kupite tuce kolača, trinaesti je besplatan!* Uštede su mahom sitne, pogotovo u odnosu na reklame koje su velike i bučne. Tako se ovdje živi. Kupovanje je kult. Sad se i Sara zarazila, pa joj stalno nešto treba, nešto što se kupuje.

U slastičarnici slagala sam krafne u male cvjetne kartonske kutije. Taj posao našao mi je Vlatko preko svojih veza. Dobro je mirisalo ali kratko je trajalo. Slagala sam dva dana u kuhinji odostraga i zaradila stotinjak dolara. To smo onda odmah potrošile na osnovne namirnice jer frižider je bio prazan. Blagdani su se vrlo primicali. Raznosila sam reklame po kućama, tri dana. Taj posao našao mi je Mladen, preko *svojih* veza. Neke reklame ubacivala sam u sandučiće, neke pod vrata. Smršavila sam tri kilograma jer trebalo je mnogo hodati a vani je bilo jako hladno. U Torontu šiba vjetar, prema tom vjetru bura je sprdnja. Kad taj vjetar zapuše, temperatura od minus deset odmah se spusti na minus dvadeset pet. Kad pada kiša a čovjek (ili žena) raznosi reklame, obilno kisne jer ne može nositi i reklame i kišobran istovremeno, jer trebaju mu (joj) obje ruke isključivo za reklame. Reklame traže cijelog čovjeka (ženu). Raznosila sam noću, nakon što bih sa Sarom utvrdila strukturu atoma, geografske širine i dužine glavnih gradova svuda okolo, nakon što bih ispravila ortografske greške u njezinom referatu o Goldingovom "Gospodaru muha" i za svoju dušu, apsolutno opsjednuta, deset puta odslušala Dinu Vierny kako pjeva balade o Staljinovim gulazima. Stihove tih balada pisali su zatvorenici. Ti zatvorenici danas uglavnom su mrtvi, pa što me se onda njihovi stihovi toliko tiču?

Svuda pitam znaju li za Dinu Vierny i njezine balade. Nitko ne zna. Slušala sam ih davno, dok su pripadali sovjetskom podzemlju i tajno se iznosili iz zemlje. Danas su balade Dine Vierny u širokoj prodaji, one su snimljene i na compact discove ali nisu više aktualne; malo tko ih kupuje jer i dalje malo tko za njih zna. Pogotovo ovdje, u ovoj Kanadi. Što bi ljude u ovoj Kanadi moglo biti briga za neku tamo Dinu Vierny i za balade sovjetskih zatvorenika. Kakva Kolima, kakva Vorkuta.(33) Sve to daleka je prošlost. Oni koji pamte, oni koji znaju a nalaze se ovdje, oni se ne žele sjećati. Oni se i ne mogu sjećati jer vrlo su stari. Kao primjerice gospođa Ljuba, poljska Židovka transportirana 1939. iz Varšave u Karagandu. Ne

shvaćam zašto sam se uhvatila pjesama Dine Vierny. One s mojim životom nikakve veze nemaju. Te političke balade iz vremena gospođe Ljube, čitav su svijet vrlo izvan moga. To su balade propuštenih prilika. To su mrtve balade. Recimo, ona o Staljinu:

*Tovariš Staljin, vi ste učen čovjek,
visoka znanja stekoste,
a ja običan sam sovjetski zatočenik
i moj drug je sivi šumski vuk.*

*Zbog čega sam ovdje, doista ne znam,
no tužilac sigurno bješe u pravu
jer, evo me u Taruhanskom kraju
gdje i vi bjeste deportirani u
vrijeme Carevo.*

*Evo me u Taruhanskom kraju
gdje stražari grubi su i glupi
što ja naravno shvaćam kao dio klasne borbe.*

*S partijskom kapom na glavi
vidim vas u paradi
a mi cijepamo drva i, kao u prošlosti,
staljinističko iverje na sve strane leti.*

*Unatoč snijegu,
unatoč oblacima komaraca,
mi boravimo u tajgi od jutra do sutra,
jer ovdje vaše iskre lete
I hvala, družo Staljine,
na vašoj vatri ja se grijem.*

*Jučer sahranismo dvojicu Marksista
i nismo ih crvenom zastavom prekrili.
Jedan bješe ljevičar,
a drugi je osuđen nizašto.*

*Tisuću godina živio nam, tovariš Staljin,
i ma koliko dani za me ovdje teški bili,
Statistika će pokazati da više je željeza,
više čelika po glavi stanovnika.*

Pjeva Dina Vierny a ja sjedim opčinjena i kasnim na raznošenje reklama. Raznosila sam noću i zbog toga da me slučajno netko ne bi vidio. Kad sam raznijela tri tisuće komada, mali ugovor je istekao pa sam kupila šeširić od crne kože. Sari sam kupila boje za slikanje. Kupila sam hranu i pijesak za mačku, dva tuceta jaja i kilo svježeg sira jer sam u godinama kad mi treba kalcij. Bio je 22. prosinca. Još nismo imale bor, bakalar nije dolazio u obzir, a nismo imale ni što pod taj nepostojeći bor staviti. Marina mi je dala glavicu kiselog kupusa za sarmu, mrzim sarmu. Ima jedna Lili u blizini koja prodaje glavice ukiseljenog kupusa, ali kako ja s njom ne volim pričati, kod nje ne odlazim. Onda se javio Esad:

Pune se kuverte kod jednog Sikha. Šest dolara na sat.

Važi, rekoh, iako je šest dolara na sat dva dolara manje od zakonom garantirane najniže satnice u Kanadi.

To mi je Esad šapnuo dok smo gledali priredbu za hrvatske iseljenike koja se zvala "Božić u Lonjici", a koju je sastavila jedna frizerka hrvatsko-kanadska, vrlo izblajhana(34), inače porijeklom iz Lonjice a koje, te Lonjice, na karti uopće nema. Jebe mi se za Božić u Lonjici; mislila sam sve vrijeme na bakalar i fritule s pinjolima i grappom kako ih spravlja moja teta Ljube u Splitu. Na toj priredbi, koju su u jednoj lokalnoj školi sasvim izvan Toronta patetično glasno i nezgrapno izveli članovi i članice hrvatske iseljeničke zajednice, u glumi i kazališnim vještinama uglavnom amateri, prodavali su se mali suhi kolači spravljeni u kuhinjama vrijednih hrvatskih domaćica, prodavale su se kasete spletova narodnih pjesama i plesova, svirale su tamburice, sve bješe tako narodno i veselo a kako ja nisam narodni čovjek (žena), danas se teško uklapam.

Polazeći s Esadom na ugovoreni noćni rad kod Sikha, (noćni, jer bio je ilegalni), prvi put otkako boravim u Kanadi u jednoj cvjećarnici ugledala sam mimoze. Ovdje je inače prehladno za mimoze a mimoze bjehu omiljeno cvijeće moje mrtve majke i brat joj ih je često kupovao. Prosječni Kanađanin (njih je najviše), pojma nema da su mimoze cvijeće. Prosječni Kanađanin odmah kaže da je mimoza jedno zanimljivo piće, zapravo koktel od oranžade i

šampanjca. Istog dana saznala sam da je Savjet praznika Mimoze u Herceg Novom utvrdio program manifestacije Praznika Mimoze, koja će, ta manifestacija, trajati od 17. siječnja do 1. ožujka 1997. U priopćenju se kaže kako još nije izvjesno hoće li karavana odlaziti na gostovanja izvan Herceg Novog (kamo je, inače, ta karavana namjeravala ići u priopćenju se ne kaže), jer ministar inozemnih poslova Crne Gore, Janko Jeknić, inače član Savjeta "Mimoze", preporučuje da karavana "Mimoze" ne odlazi u goste, već da gosti dolaze u Herceg Novi, kao što se to radi u svim karnevalskim gradovima svijeta. Kad bi ministar inozemnih poslova poradio na tome da Herceg Novi malo izvozi mimoze u Kanadu, prosječni Kanađanin upoznao bi taj nježni, mirisni žuti cvijetak i ne bi ga brkao s narančastim šumećim napitkom.⁽³⁵⁾ Mimoze koje sam vidjela u torontskoj cvjećarnici bile su prispjele s juga Italije i koštale su više od orhideja, jer orhideja ovdje ima svakojakih, malih i velikih, a mimoza nema. U nekim stvarima ovdje je ipak na cijeni ono čega nema u izobilju. Orhideje se u kanadskim laboratorijima križaju, pa ih ima raznih vrsta i veličina, a s mimozama to vjerojatno ide teže jer mimoze rastu na stablu.

Novine su pune oglasa o malim kućnim poslovima sumnjive rabote a koji navodno donose zaradu. Među njima spadaju čitanje knjiga i punjenje kuverti.

Na punjenje kuverti na crno u domu jednog Sikha odlazi se autobusom na sjever do posljednje stanice, do periferije grada. U autobusu je toplo a vani vije. Autobus je gotovo prazan jer sedam je sati i ljudi su se vratili s posla i baš tada jedu. Kod posljednje stanice nalazi se ogromni tržni centar. Na istočnom ulazu okuplja se emigrantska radna snaga, uglavnom bosanska, za taj podrumski posao orna, podrumski, jer obavlja se u podrumu. To sam saznala tek kad me je Esad pitao:

Jesi li ponijela papuče?

Zašto papuče?

Tamo se ostaje dugo, dok se sve kuverte za taj dan ne napune, nekada do četiri, nekada i do pet ujutro, pa noge zebu.

Zašto zebu?

Zato što se cipele skidaju.

Zašto se cipele skidaju?

Zato što tako hoće Sikhi.

Zamišljala sam da ću moći ostati dokad želim, po principu “koliko muzike, toliko para”, ali kasnije sam vidjela da je taj princip, kad je u pitanju punjenje kuverti kod Sikha, nemoguće sprovesti jer prvo, čim su nas istovarili, shvatila sam da naokolo nigdje ničega nema, ni kuća ni pasa a kamoli ljudi ili telefonskih govornica i drugo, da čak i kad bih se odlučila na tajni bijeg iz te zavijane kuće u nigdini, morala bih to učiniti u čarapama, jer čim uđeš u kuću Sikha oni ti negdje cipele maknu, valjda baš zato da ne bi pobjegao. A u čarapama ići noću po snijegu bilo bi glupo jer neće doći baš dotle da mi život bude u pitanju, valjda.

Koliko je kuverti u jednoj turi? pitala sam Esada.

Između pet i šest tisuća, reče on.

Istog časa oblio me je znoj ali sam onda, također istog časa, počela računati ne bih li se oraspoložila: od sedam navečer do pet ujutro – deset sati, puta šest (dolara), jednako šezdeset, jednako par tisuća na rasprodaji za Saru, jednako malo veselje pod ukrašenim borom. Zna li vi što je to šest tisuća kuverti? Imate li blagu predodžbu kako šest tisuća kuverti izgleda kad se razastru po stolovima?

Na zbornom mjestu (skupilo nas se četvoro) ugledala sam i Mirsadu, arhitekticu iz Sarajeva koja je dvije godine ranije u Toronto, a zajedno sa sinom, stigla istim avionom kojim smo sletjele Sara i ja. Mirsadu sam odmah zapazila na aerodromu u Zürichu gdje su sve nas koji smo pristizali iz raznih pravaca bivše Jugoslavije, nakon šest sati čekanja potrpali u jedan jedinstveni, ogromni kanadski boeing. Mirsada je lebdjela švicarskim zrakoplovnim trgovinama u raskopčanom mekanom crnom kaputu najnovijeg kroja kako bi se vidjelo da ispod tog kaputa nosi jedan vrlo šik kostim od sive teleće nape. Imala je kao zift crnu kosu, podšišanu a la Mirelle Mathieu ili, za one koji ne pamte Mirelle Mathieu – a la princ Valiant. Djelovala je samouvjereno, pomalo nervozno i za razliku od većine nas anksioznih budućih emigranata, Mirsada je na tom švicarskom aerodromu izgledala kao prava svjetska putnica, kao uspješna poslovna žena. U duty-free shopu nakupovala je razne male ekstravagantne stvari: kremu protiv bora oko očiju, jedan “toblerone” od 850 grama, sinu sat, svilenu ešarpu “Dior” i miris “L’air du temps” koji ja ne volim.

Na zbornom mjestu za fizikalce iz bivše Jugoslavije koji kod Sikha rade na crno, na istočnom ulazu u tržni centar “Fairview”, gdje odozgo, sa stropa, nekakva mašina ispuhava topli zrak pa čekanje na minus dvadeset nije tako strašno, tu sam ugledala Mirsadu, arhitekticu iz Sarajeva. Ugledala sam zapravo jednu sijedu, blijedu ženu u cipelama od smeđe plastike, kako u zgužvanom sivom baloneru drhti.

Gdje vam je onaj kaput? pitam.

Znači, ni vi se niste zaposlili, konstatira Mirsada.

Sin vam je dobro? zatim pitam ja. Tu se ona malo rasplače, pa kaže:

Sin. Sin je napustio školu. Utovaruje kutije za jednu firmu.

A muž, je li vam došao muž?

Nije, veli Mirsada.

To je ista ona tašna s aerodroma? začudim se.

Kako se sjećate? začudi se potom i Mirsada.

Izgleda manja.

Jeste li ponijeli papuče?

Tu se ja jako prepadnem. Tu meni dođe odmah da se vratim, naglo mi dođe da zagrlim moju lijepu, pametnu, moju dobru Saru kojoj stalno nešto prigovaram, na koju vičem kad izgubi jednu tenisicu, a koja noću krišom dovršava jedno veliko ulje na platnu - za mene, za pod bor.

Onda je na zbornu mjesto svojim sjajnim kombijem plave metallic boje stigao Zafir. Zafir je u Bijeljini držao kavanu, krčmu, što li. Zafir je u Torontu postao osobni, kućni prijatelj Sikha kod kojeg nas vodi na punjenje kuverti. Vrata na Zafirovom kombiju plave metallic boje ne otvaraju se na van nego klize lijevo-desno, tiho, vrlo filmski. Zafir nas je ubacio, nas četvero, na sjedala odostraga; na prednjem sjedalu, do njegovog, sjedio je njegov mobilni telefon. Onda je, ne okrenuvši se, jer upravo je počeo birati neki broj, pitao:

Jeste li ponijeli papuče?

Svi šute.

Onda opet: Vas, Tea, pitam: jeste li ponijeli papuče?

Počela sam kopati po torbi ne bih li dobila u vremenu. I ja imam veliku crnu torbu koju sam pred polazak za Kanadu kupila u Trstu za 160.000 lira. Kako imam samo nju, ona mi je za crkveno i mrtveno, pa se, kao Mirsadinu, ofucala. Kopam, tako, kopam i onda stanem. Na

dnu, pored niske japanskih bisera koje je Deneš Vajs (ili možda Dana "partizanka") negdje kasnih šezdesetih dao mojoj majci, a koje sam svuda okolo sa sobom vukla nek' se u slučaju nevolje nađu (vrijede bar stotku, računala sam), ugledala sam Sarinu preostalu tenisicu. U tenisici je bila ceduljica: *Probudi me kad se vratiš.*

Imam nešto..., rekoh.

U redu, službeno odvrati Zafir i na užasnom engleskom, na užasnom, užasnom engleskom, obavijesti svog osobnog kućnog prijatelja Sikha da ubrzo stižemo.

Kad smo stigli, baš kako sam se i bojala, svi su skinuli cipele a neke tihe žene u sarijima kao priviđenja lelujale su oko nas i onda nestale. S njima, s tim tihim, lijepim, pokornim i nježnim ženama u sarijima, nestali su i naši kaputi i - sve naše cipele.

Zafir nas je sproveo u podrum. Ostali su već bili uhodani, jedino sam ja bila nova. Ostali su odmah sjeli, svak' na "svoje" mjesto i odmah se prihvatili posla. Zafir mi je prišao i povjerljivo rekao:

Samo nekoliko osnovnih stvari kako ne bi dolazilo do grešaka.

Kratak tečaj o punjenju kuverti?

Tako nekako. Dakle, ovako, krenu Zafir, vođa smjene i osobni prijatelj Velikog Sikha, bivši ugostitelj iz Bijeljine, Bosna i Hercegovina, vlasnik velikog kombija plave metallic boje (zarađenog na punjenju kuverti), i malog mobilnog telefona.

Ovo su kuverte broj 10, dimenzija 9 11/2 sa 4 1/8 inča.

Koliko je to u centimetrima? pitam.

Nije bitno, slušaj sada, podiže Zafir malo glas jer mu prekidoh tok misli.

Prvo treba odvojiti ljepljivi dio kuverte kako se ne bi gubilo vrijeme pri punjenju. Svatko dobije po tisuću komada. Ovo su tvoje kuverte. Ljepljivi dio kuverte odvojiš drugom kuvertom tako što je umetneš u taj ljepljivi dio jednim brzim potezom - ovako. Poslije samo šibaš. Probaj.

U početku mi je išlo prilično trajavo. Onda sam u sebi rekla: Tea, ne daj se smesti. Ne mogu oni u punjenju od tebe biti bolji. Uopće, sve vrijeme mog boravka u tom podrumu Sikha na zadatku punjenja kuverti, vodila sam vrlo živi unutarnji monolog jer nitko nije govorio, a

Sikh nije htio uključiti radio. O radiju malo kasnije.

Onda ćeš, nastavi Zafir, s Esadom prijeći za drugi stol, gdje ćete ti i on napuniti ovih šest tisuća komada obavijestima koje će ova četvorka presaviti.

Zar nije bilo pet tisuća? pitam.

Ne prekidaj me. Pet tisuća – šest tisuća, na isto ti dođe kad se uhodaš.

Dobro, velim.

Obavijest položi tako da savijeni dio bude licem prema gore.

Kojim licem? Ima dva lica.

Ovako, pokaže Zafir. Pazi da sadržaj uguraš do kraja, inače kuverta se neće dobro zalijepiti. Onda, sigurnosti radi, lupni kuvertom dva-tri puta o stol, da sadržaj padne skroz na dno. Ovako.

Kasnije (nakon par sati, kad sam se uhodala), ja sam kuvertom – kako bi sadržaj u njoj pao skroz na dno – lupala samo jednom o stol, a Zafir mi je redovito prilazio opominjući me da to nije dovoljno, da treba kucnuti *najmanje* tri puta. To me je uznemirilo, jer sam već bila uhvatila vlastiti ritam u punjenju. Lupanjem triput o stol gubila bih na vremenu, a vrijeme i učinak Veliki Sikh mjerio je pomno: svi smo dobili po crno plastično korito (nalik onome za rublje), u koje bismo prije ubacivanja zgotovljenog proizvoda stavili zelenu cedulju s našim imenom i onim dijelom posla koji u lancu obavljamo – punjenje, stavljanje samoljepivih naljepnica s već otisnutim adresama ili lijepljenje maraka. Budući da kuverte zatvara, odnosno lijepi, mašina, a ta mašina elektronska jest i ima razne svjetleće crvene brojeve koji u polumračnom podrumu veselo trepere, to Sikh točno zna čije kuverte bjehu loše napunjene i na čijim kuvertama naljepnica ili marka bjehu naopako stavljene i, što je najvažnije, koliko je tko kuverata obradio. Na kraju, a taj kraj pokazat će se beskrajnim, prilikom isplate nadnice Sikh sve to, sve elemente u “lancu”, uzme u obzir i razmatranje.

Poslije pet sati punjenja, negdje oko ponoći, počelo mi se vrtjeti u glavi. Pet sati gledala sam samo dolje, u te kuverte na stolu, a moji vratni pršljeni nisu u najboljem stanju. Bol je išla prema desnom ramenu, niz kičmu, pa niz desnu nogu, a jedna grana boli zaustavila se na kažiprstu moje desne ruke koji je ispod nokta krvario. Tu se napravila ranica od oštarih rubova kuverti koje sam pri svakom punjenju morala baš tim kažiprstom podizati. Kasnije sam na jednoj polici ugledala male gumene kapice nalik na naprstke, koje se, pretpostavljala

sam, natiču na kažiprst upravo u tu svrhu - u svrhu sprečavanja malog ali neprijatnog ranjavanja. Te kapice Esadu i meni Sikh na početku večeri nije dao, zaključila sam zato što Esad ima debele kažiprste i kapica mu ne bi dobro legla. Moji kažiprsti su, pak, tanki i na njima bi kapica vjerojatno landarala. (Slične kapice s izdignutim gumenim papilama koristila je moja majka za masiranje desni, a i ja ih imam nekoliko. Da sam znala, da sam samo znala, uzdisala sam u sebi.)

Nakon pet sati punjenja pitala sam mogu li se javiti Sari. Ostali radnici rekli su mi (polušapatom) da ne postavljam glupa pitanja, rekli su mi da nikakva pitanja zapravo ne postavljam, da je to za mene i za moj posao najbolje, jer Sikhi ne vole kad se postavljaju pitanja. Ako me nešto zanima, ako nešto trebam, nek' se obratim Zafiru. Kao vođa smjene (koji za svakog od nas od Sikha dobiva proviziju, a koja se, ta provizija oduzima od naše satnice, kasnije sam saznala), on će mi, ako treba, sve još jednom objasniti. I rekli su mi još, svi odreda, da se nikako osobno ne obraćam Velikom Sikhu, jer Veliki Sikh upravo za to, za posrednika između njega i pripadnika Balkanskih plemena, uz to pripadnika ni približno Bogu odanih koliko su to oni, Sikhi, angažira Zafira.

Sve ide preko Zafira, rekoše. Sve.

To mi postade jasno kad sam u vrijeme petominutne pauze pošla popušiti cigaretu ispred kuće:

Pazi gdje treseš pepeo. Pazi da opušak baciš negdje daleko, da ga kasnije ne pronađu, opet me zborna, a šapatom, opomenu "naša" petorka. A Zafir zaključí:

Pazi! Sikhi ne vole cigarete.

Sari se nisam uspjela javiti jer je Zafirova žena potrošila vrijeme dopušteno za telefoniranje. *Javi mi se, da znam gdje si*, molila je Sara prije mog odlaska. Što bih joj rekla, gdje sam? Što bih joj rekla, kada ću se vratiti? Što bih joj rekla?

Snijeg je tako lijepo bio prekrío sve. I svjetlucaó je pod mjesečinom. Enes mi je dao svoje papuče s potplatom od plastike koja se, potplata od plastike, vrlo skliže kad se hoda po snijegu. Pušila sam s druge strane ulice gdje ne bješe ničega, samo ledina, samo veliko prostranstvo glatko i bijelo kao Sarine rođendanske torte.

Bila sam gladna. Bila sam žedna. *U Jeruzalemu nalaze mrtvog meksičkog katoličkog svećenika, oca Claudia Matea Medinu. Imao je trideset i četiri godine. Autopsijom je*

utvrđeno da se svećenik Claudio Mateo Medina naprosto prežderao, te od pretjerana ića i pića otišao bogu na ispovijed. Mog strica zvali su Mateo. Moj stric, kojeg su zvali Mateo, također je htio postati svećenik, ali ne meksički nego hrvatski i želio je nositi to ime - Mateo, a ne Nikša, kako se inače zvao. Onda se predomislio i umjesto u svećenike otišao u partizane pa je u partizanima nosio svoje omiljeno, konspirativno, ilegalno ime - Mateo. Umro je.

Prije nego što sam ušla u kuću, sagnula sam se i vrlo fino, kao u kristalnoj pepeljari, na netaknutom snijegu i na samom pragu - ugasila čik.

Dali su nam po limenku coca-cole. Vraćala sam se stolu za punjenje šest tisuća kuverti sa svojom limenkom u ruci i položila je u kut. Zafir je odmah odnekuda izronio:

To nije pametno. Makni tu coca-colu!

Excuse me, where's the wash-room? upitah Sikha.

Ogromni veliki debeli dlakavi Sikh koji svima nama čitavu večer stoji nad glavama, koji nas nadgleda, koji mjeri brzinu našeg punjenja, koji uopće ne progovara, pogleda me s užasom, s pravim užasom u očima, i reče:

I beg your pardon?!

The wash-room. Lavatory. Toilet.

Totalno zblenut, zgrožen čak nad jednim tako prozaičnim pitanjem u odnosu na posao u koji on, pored svojih molitvi, ulaže i sav svoj kreativni potencijal, Veliki Sik ispruženom rukom i, naravno, prijeteći ispruženim kažiprstom, pokaza u jednom tamo pravcu kao da veli *Marš!*

Kad sam izišla iz toaleta, rekla sam Sikhu:

I have to call my daughter.

Zafir se uzvrpoljio:

Mnogo tražiš, reče.

Esad se također uzvrpoljio, ali on mi je prijatelj, pa samo šapnu:

Nemoj biti pegla.

Nastavila sam puniti s osjećajem da sam Saru iznevjerila.

Bilo je dva poslije ponoći kad smo napunili i adresirali šest tisuća kuverti. Trebalo je još zalijepiti šest tisuća maraka. Za lijepljenje maraka Sikh je odredio Mirsadu kao voditeljicu projekta, jer Mirsada je u trenucima emigrantske samoće smislila brži i efikasniji sistem lančanog lijepljenja maraka na šest tisuća omotnica. Veliki Sikh udostojio ju je mjestom iza zavjese gdje je sjedila njegova žena i čekala, njegova žena samo je čekala da se radna noć okonča i stalno je izgedala svježe.

Da nam puste malo glazbe? pitala sam u tri i trideset, nadajući se da ću tako odagnati misli koje su sumanutim redosljedom i golemom brzinom, u tmastim, teškim smotuljcima padale na dno moje lubanje. U sljepoočnicama sam osjećala neprijatno, skoro bolno ritmično bubnjanje. *Dugo se šušalo o tome da je Hitler bio vegetarijanac, jer povremeno obuzimala bi ga nesavladiva želja za vegetarijanskim jelima. Napade vegetarijanstva dobivao je, danas se pouzdano zna, kako bi smanjio znojenje (jer Hitler se jako znojio) i napuhanost (jer često je bio napuhan i imao je neke zamršene psiho-fizičke probleme s plinovima). Izvjesni Dione Lucas, šef kuhinje u jednom hamburškom restoranu, sjeća se da je kod njega Hitler naručivao svoje omiljeno jelo – punjene prepelice i pečene golubove. Što jedu Sikhi? Je li Sara večerala? Boji li se u stanu sama? Možda spava.*

Da nam puste malo glazbe? ponovila sam. Nitko nije odgovorio.

Opet sam se obratila Sikhu osobno:

Can we turn on the radio?

Gledao me je ravno u oči ne trepnuvši, ne pomjerivši se, a radio mu je bio na dohvat ruke. *Sad će izvući jedno od svojih "kaova" koji ga štite od napasti, od đavla, onaj karpan, kamu, mač, što li, koji drži skriven pod skutima i probosti me i onda će me svi oni, Esad, Zafir, Mirsada, Halil i Zafirova žena, zakopati na onoj ledini preko puta, zatrpati će me snijegom a ja možda još neću biti sasvim mrtva i tek pred ljeto, kad okopni, pronaći će me psi lutilice a Sara će se skroz naskroz izbezumiti i s mojim trulim lešom morat će putovati sama u Rijeku.*

Can we turn on the radio? rekla sam još jednom.

Jedva primjetnim pokretom glave, a turban se i ne pomače, Sikh Zafiru dade znak i Zafir okrenu dugme. *Jedan James Christie pita dnevne novine otkuda dugmad na rukavima muških sakoa. Dnevne novine mu odgovaraju da se među povjesničarima još vode rasprave je li tu dugmad prvi uveo Napoleon, Petar Veliki ili pruski kralj Friedrich Wilhelm I., ali svi se slažu da su puceta, najčešće tri komada, uvedena kako vojnici ne bi rukavom brisali nos i*

usta i zato su prvobitno, ta dugmad, bila smještena na gornjoj strani rukava. Zafir okrenu dugme i glazba se uvuče u pukotine polumračnog podruma sa šest tisuća kao snijeg bijelih omotnica razasutih naokolo.

Nije sviralo ni pola sata. Sikh ponovno Zafiru glavom dade znak i Zafir ugasi radio. Svi su gledali u mene a Sikh reče:

You're not working fast enough. You're tired and the music is detracting you. Go take a break, i ponovno prstom pokaza na vrata kao da kaže *Marš!*

Opet sam uzela Esadove plastične papuče i izašla na snijeg. Po zakonu, radnici na traci svaka dva sata imaju pravo na petnaestominutni odmor, ali naš posao nije imao nikakve veze sa zakonom. Za deset sati Veliki Sik dao nam je onu jednu petominutnu pauzu za vrijeme koje nisam uspjela nazvati Saru i jednu limenku coca-cola. Sva sreća da obožavam coca-colu. Otvorila sam torbu da pogledam u Sarinu tenisicu. Srce mi se steglo. Otvorila sam novčanik da provjerim imam li novčić za telefon iako sam znala da imam čak dva. Uvijek imam rezervni novčić za telefon, tako učim i Saru, da ima rezervni novčić za telefon, u ovom gradu nikad se ne zna.

Prvo sam šetala gore-dolje, onda opazih da sam se udaljila. Onda opazih da hodam sve brže jer su se Esadove papuče sve više klizale. Onda sam skinula jednu papuču i natakla Sarinu tenisicu broj 38 a ja nosim 41. U šest, apsolutno pojma nemajući gdje sam, stigla sam do nekakvog raskrižja i tu je, naravno, bila govornica jer u Torontu telefonske govornice uvijek su na raskrižjima kao i banke. Banke su na uglovima raskrižja i bude ih često četiri, na svakom uglu po jedna ali naravno različita. Ovdje ima puno različitih banaka. Okrenula sam 911, to je telefon za sve vrste nevolja, kako malih tako velikih, i oni odmah dođu: hitna pomoć, policija i vatrogasci. Ćuture. Rekla sam:

Ugao Countryside i Clarkway, izgubila sam se i nemam cipele.

Bila sam šezdest kilometara od kuće. U gradiću Bramptonu, u predgrađu gradića Bramptona. Tako mi rekoše policajci.

Svitalo je kad sam otvorila vrata. Svitalo je a ja sam plakala jer napolju je bilo tako bajkovito i tiho, snijeg je padao, a ja sam plakala, a na stolici sasvim uspravno i sasvim ukočeno, s ljubičastim kolotovima oko plavih očiju, sjedila je Sara. Onda sam i ja sjela a Sara je rekla:

Bilo je grozno?

Prilično grozno.

Onda je Sara rekla:

Nemoj plakati, napiši priču.

Onda sam ja rekla:

Napravit ćemo palačinke.

A Sara je rekla:

Super. A kad pojedemo palačinke, još je rekla Sara, kad pojedemo palačinke, nađi si jednog čovjeka da nas štiti.

O, DONA CLARA

Tiskanica se uzme s hrpice na ulazu. Ispred ulaza stoji čuvar koji nad tiskanicama bdije i, da bi se do tiskanice došlo, čuvaru treba platiti dolar. Kanada je zemlja papira, odnosno zemlja gustih i bogatih šuma koje se sijeku da bi se od njih pravio papir. Kanada je i zemlja voda, pa je pored papira u njoj jeftina i struja, ali to ne spada u ovu priču. No, Kanada je i zemlja vrlo štedljivih ljudi. Iako se hrana, primjerice, naveliko baca, a baca se unatoč tome što postoje mnoge kuharice posebno osmišljene za recikliranje svega što od obroka i jela ostane, (jer Kanada u svakakvim reciklažama danas u svijetu među prvim zemljama jest), papir se čuva (da bi se reciklirao). Kuharice za recikliranje jestivih ostataka do te mjere su luksuzno opremljene da su skuplje od jednog Dostojevskog, primjerice, a to je između ostalog i stoga što je Dostojevski stari a kuharice su nove. Dostojevskog ovdje malo tko čita, pa mu je tržišna cijena niska. Kuharice uglavnom kupuje elita, premda ne baš one za pripremanje jela od ostataka, jer elita ne jede ostatke nego francusku kuhinju. Sirotinja, crna, žuta i bijela, domicilna i imigrantska, nema novaca ni za kakve kuharice pa, ako se zadesi da joj se, toj sirotinji, na stolu katkad kakvi ostaci i zateknu, ona ih baca. Puno se hrane ovdje baca. Ali papir se čuva.

S papirom u bivšim zemljama komunističkog bloka, naročito u onima koje su svoje revolucije potkraj dvadesetog stoljeća izvele nimalo baršunasto nego vrlo krvavo, pa su te krvave povijesne preokrete iskoristili neki nazovi magnati, bivši skladištari, vozači, seoski učitelji, upravnici domova kulture, oni što vrte čačalicu među zubima i nose male crne plastične češljeve u gornjem džepu sakoa (pa na sastancima čačalice ne koriste samo za čačkanje zuba nego i za čišćenje masnoće skupljene između zubaca svojih priručnih češljeva i za otklanjanje crnila ispod noktiju), a porijeklom iz blatnih ili krševitih pripizdina Like i Hercegovine, s papirom u rukama takvih magnata, vječite muke. Uvoz papira iz Kanade unosna je rabota, pa ako neki samostalni mali privrednik iz kakve samostalne male zemlje iz bivšeg evropskog komunističkog bloka u kakvu samostalnu malu poslovnu avanturu vezanu za takav uvoz (papira) želi se upustiti, ta želja može ga doći glave. U poslovima s uvozom i izvozom papira veliki novci šušte. Zato Kanađani svoj papir čuvaju. Da bi ga mogli izvoziti. Otuda na ulazima raznih ustanova stražari paze da se tiskanice ekonomično i smisleno raspačavaju.

Elem, pošto se Sarina prijateljica Anja iz Toronta preselila u Ottawu, mi smo istog dana krenule u nabavku mačke. To je bio dogovor na koji sam pristala. Da mačka Sari zamijeni

Anju. Mačka će se zvati Tina, tako je odlučila Sara.

Ustanova u kojoj čuvar nad tiskanicama bdije zove se Humano društvo Toronta, a tiskanice su masnim zelenim slovima naslovljene ovako: *Profil mačaka i ljudi* i imaju tri kopije svaka, što će reći po četiri lista. Hodnici su puni humanih ljudi koji dolaze usvojiti psa ili mačku. Duž hodnika smješteni su i mali boksovi, svaki sa stolom i dvije-tri stolice, gdje nakon što sa razglasa čuju svoj broj (jer, brojevi se dijele kao u velikim mesnicama, na primjer), potencijalni usvojitelji (mačaka ili pasa) i članovi njihovih obitelji dolaze na psihološko-emocionalno-materijalno-moralni screening, to jest na trijažu. Socijalna radnica provjerava podatke iz tiskanice, a dogodi joj se da se toliko zanese, mašti pusti na volju, pa osim što usvojitelje oštrim okom (ali i ispod oka) sve vrijeme odmjerava, ona i mimo podataka u tiskanicama navedenim ispituje, mnogo pita, o svakakvim osobnim stvarima pita, pa muškarac (ili žena) ako je iole pri zdravoj pameti, mora pomisliti *Što se to nje tiče?* i, mora pomisliti, *Pohranjuju li se sve te informacije preko neke nevidljive kamere u jedan veliki osobni dosje?* pa sve to, taj službeni interview, izgleda kao da u kakvoj policijskoj ispostavi čovjek (ili žena) sjedi, kao kad nešto zgriješi a oni ga privedu. Tiskanice su, inače, vrlo detaljne. Tiskanice žele znati:

- * Ime i prezime;
- * broj telefona - privatni, službeni;
- * živite li u kući, u stanu (na kojem katu?);
- * vlasnik ste ili sustanar (kuće, stana);
- * na sadašnjoj adresi boravite od ___ (navesti datum i godinu);
- * broj osobne iskaznice;
- * broj vozačke dozvole;
- * broj putovnice (oni nemaju domovnice);
- * ostale brojeve ostalih identifikacijskih dokumenata.

Potom, (tiskanice) pitaju:

- * Što vas je navelo da danas posjetite naš dom za napuštene mačke? (Molimo detaljan odgovor: naš renome, savjet prijatelja, prethodno posvojena mačka, oglas u *Toronto Star-u*,

u *Toronto Sun-u*, u lokalnim novinama, na kablovskoj televiziji, na Internetu, nešto drugo.)

Slijede tri stupca:

stupac a) povijest vašeg kućnog ljubimca

stupac b) vi i vaše domaćinstvo

stupac c) vi i vaš novi ljubimac - nade i očekivanja

Popunjavanje zna potrajati, ali Sara i ja neke smo rubrike preskakale a u neke upisivale sasvim neodređene odgovore. Tako, primjerice, na pitanje *Koji su vas razlozi naveli na posvajanje mačke?* stavile smo - osobni. Poslije nas je ona tamo debela i stroga žena pitala:

Koji su vam to osobni razlozi?

Ja sam rekla:

Oni su osobni.

Moj odgovor uzrujao je mačju i pseću socijalnu radnicu, pa se breknula:

Suradujte, molim.

Pomislila sam:

Ovo neće dobro završiti, a Sara mi je šapnula:

Kaži joj bilo što, zeznut će nas.

Ja sam se zainatila i ponovila sam, jer ona je čekala a izraz lica bio joj je vrlo miran, vrlo tvrd i vrlo hladan, ponovila sam:

Osobni razlozi nisu za javnost.

Sara je opet šapnula:

Pomislit će da s tom mačkom nešto seksualno i perverzno smišljamo. Oni seksualno i perverzno stalno imaju na umu. Reci nešto.

Rekla sam:

S tom mačkom ništa seksualno ni perverzno ne smišljamo.

Onda nam je dopustila da pogledamo mačke kako bismo jednu izabrale, a ona je svojoj šefici u poseban ured s debelim vratima odnijela četiri primjerka naše tiskanice gdje je bila podvrgnuta (tiskanica) detaljnoj analizi.

Dok smo razgledale mačke, pred očima su mi titrala zelena slova upitnika.(36)

Mačke u Humanom društvu Toronta borave u dvije, možda i tri velike prostorije ispunjene kavezima na više katova. Mačke u kavezima sjede ili kunjaju, jer kavezi su prilično mali. Ima raznoraznih mačaka, što kratkodlakih, što dugodlakih, ima ih sivih, crnih, žutih i kombiniranih. Uglavnom su debele i stare, ali njegovane. S prednje strane svakog kaveza visi identifikacijski karton dotične mačke. U njega se unose podaci o naravi mačke u kavezu, je li i kada dotična mačka cijepljena i/ili sterilizirana, kakvo su joj ime dali i gdje je pronađena ili tko ju je donio (vratio). I ti su kartoni (kao što su tiskanice) zeleni. Kad smo ugledale jedan vrlo iscijepan karton kako se gotovo u rezancima jedva drži za kavez, odlučile smo se za mačku u tom kavezu jer smo zaključile da je takva mačka nesumnjivo živahna, da takva mačka ne pristaje na kob koja ju je zadesila, da takva mačka želi van. Inače, ti kavezi podsjećaju na male zatvorske ćelije a ja sam se sjetila kako su u vrijeme fašističke Italije u Puli 1923. Gortanovce uveli u sudnicu u vrlo sličnim kavezima, samo velikim, za ljude, a omladinci su u električnoj centrali izvršili diverziju te je u sudnici nestalo struje a publika je počela paliti žigice (povijesno zabilježen znak građanskog otpora), pa sam čekala da se i ovdje tako što dogodi, da se sve smrači, da Sara i ja nasilno otvorimo kavez, da ukrademo mačku i da brzo pobjegnemo iz tog humanog društva na svjetlost dana, na ulicu, ali to je bilo nemoguće jer u Kanadi ima toliko struje da nikada ne nestaje.

Tina je sivo-bijela tigrasta mačka vrlo slična Lari, samo što ne priča koliko Lara. Kako socijalna radnica još nije bila izišla iz ureda svoje šefice, a proteklo je više od sata, Sara i ja otišle smo pogledati pse.

Joj, ja bih i jednoga psa! zavapila je Sara čim smo zakoračile u gigantsku štenaru. I tu su držali već odrasle životinje (pse), malih breka niotkuda.

Za razliku od mačaka koje su bile apsolutno nečujne, psi su cvilili i lajali čas energično, čas molećivo. Tada mi se sve vratilo.

Moju sestru Lenu i mene, u Nazorovoj, u domu za siročad, uvode u spavaonicu, a tridesetoro djece između jedne i šest godina gleda nas ukočeno u strašnoj tišini. Onda, kao kakva dobro

uvježbana družina, oni, tako mali, slinavi, tako sami, u istom trenutku prema nama dižu ruke i cvile:

Mama, uzmi mene.

Lena dijeli bombone i čokolade, soba zaudara na "jekoderm", na mokraću, na usrane pelene, kreveti su dječji, s rešetkama, poredani gusto jedan do drugog, soba je puna kreveta, a oko nas u obruču treperi nada i steže. *Mama, uzmi mene.*

Socijalna radnica prozvala je preko megafona Sarin i moj broj. Ušle smo u boks, ona je tamo već čekala, ne bi se moglo reći nasmijana, što bješe čudno jer ovdje se uglavnom svak svakome smiješi. Razgovor koji će odlučiti daljnju sudbinu sive mačke Tine mogao je konačno započeti. Protjecao je treći sat našeg boravka u Humanom društvu Toronta.

Napisali ste da ne želite sterilizirati ovu mačku, reče velika žena u hlačama limun žute boje. Zašto?

Nije prirodno, nesigurno i bojažljivo odgovori Sara.

Napisali ste da namjeravate mačku puštati na balkon.

Da, rekoh ja.

Može pasti, veli isljednica.

Lara nikada nije pala. Ni Ivo nije pao, opet će Sara.

Stroga žena u limun žutim hlačama i u ružičastoj majici kratkih rukava naglo ustade i naglo nestade iza onih tajanstvenih vrata. Sara i ja razmijenismo poglede pune zebnje. Onda smo se počele znojiti jer u Humanom društvu Toronta vrlo je toplo.

Lena je prošla kroz sito i rešeto dok nije došla do Nine. U pitanju je, ipak, bila mala plava Nina iz doma za napuštenu djecu u Nazorovoj a ne kanadska mačka Tina. Moja sestra Lena mogla je imati djece koliko je htjela ali izgleda da nije htjela. To ja odlično znam, jer prije svakog već ugovorenog pobačaja ona se konzultirala s čitavom našom obitelji, svi smo u tome učestvovali. Jednom sam je ja pratila do bolnice, jednom je otac otišao po nju, jednom je majka s njom provela noć na odjelu, jednom joj je brat kupio sladoled-tortu. Mi smo, inače, bili jedna kompaktna obitelj. Svoje nevolje (ali i radosti, bogme) znali smo lijepo dijeliti. Na tome se radilo, zapravo otac je na tome počeo raditi kad je uveo obiteljske

sastanke nedjeljom koji su, valjda, imali zamijeniti mise i ispovijedi. Okupili bismo se oko stola i pretresali što se kome proteklog tjedna dogodilo. Svi smo bili podložni kritici ostalih, a od svakog ponaosob očekivala se i određena doza samokritičnosti. Nisu to bili nikakvi partijski sastanci, premda su na njih podsjećali, pogotovo na one odmah poslije rata. Zapravo, više i ne znam jesu li ti naši obiteljski sastanci odisali ekumenizmom ili kolektivizmom, je li im podloga bila Biblija ili Komunistički manifest, je li nad njima lebdio oreol katoličanstva ili Internacionale. A nije ni bitno.

Majka je bila više individualni tip, ne tako kolektivni (tip) kao otac. Ona je s bratom, sa sestrom i sa mnom vodila male intimne razgovore u četiri oka, šćućurena u velikoj smeđoj fotelji koja se od '45. vukla po svijetu za nama. Njena "platforma" bila je više duhovna, tajnovita, i na nju je pripuštala jednog po jednog od svojih najdražih kako bi mu se u potpunosti mogla posvetiti, sva. Ali ona je umrla. Majka. A "plaforma" sad zvrji prazna. Sad smo sve sličniji ovim ovdje Sjevernoamerikancima, jedni prema drugima pristojni, jedni drugima daleki.

Moja sestra Lena htjela je zapravo imati djece samo s Davidom a David djecu praviti nije mogao jer su mu svi spermatozoidi bili mrtvi. Tako se ustanovilo na jednom pregledu. Onda je David umro a moja sestra Lena jedna je vrlo tvrdoglava žena. Ona je, naravno, bila užasno tužna što Davida više nema, ali bila je i vrlo ljuta. Bila je ljuta na muškarce, pa je odlučila ne gledati ih više, a mogućnost da s kojim od njih ostvari kakvu ljubavnu vezu, nije dolazila u obzir. Bila je ljuta na smrt, pa je nijedna i ničija smrt više nisu mogle rasplakati. Bila je ljuta na život, na svoj život i na moj život, na bratovljev i na očev život, pa je od nas otišla. Jedino na djecu nije bila ljuta. Otišla je u Sloveniju nešto prije nego što se Jugoslavija raspala i u Murskoj Soboti kreirala modele. U robnoj kući "Beograd" na Terazijama kupila je mašinu za pranje rublja marke "Gorenje" upola cijene jer su mnogi Srbi tada u znak protesta što nikome više nije bilo do njihove Jugoslavije masovno bojkotirali slovensku robu pa su joj (slovenskoj robi) trgovci obarali cijenu. Kupila je i jedan otmjeni crni baloner s toplom postavom perlin plave boje(37) a unutra je pisalo *Mura design*, i šetala je u njemu uvijek raskopčana ne bi li prolaznici uočili da ona nosi *Mura design* i ne bi li se nervirali. U ono doba bilo je mnogo nervoznih prolaznika koji su s tri podignuta prsta šetali ulicama Beograda. Otac je dugo već živio u Hrvatskoj, brat je imao svoju obitelj, ja sam podizala Saru i sve rjeđe pravila emisije na Radiju, a majka je kremirana ležala na Novom groblju umjesto da teče vodama jadranskim, sve okolo naokolo njezinog Splita, kako je tražila i kako je mi nismo poslušali jer nam to tada nije bilo zgodno a mislim da nas je bilo i sram.

Sara: *Tvoja je mama umrela?*

Ja: *Umrta.*

Sara: *Nema je.*

Ja: *Nema.*

Sara: *Neće više doći?*

Ja: *Neće.*

Sara: *Ne brini, kupit ću ti drugu mamu.*

Ja: *Ne može se kupiti druga mama.*

Sara: *Dobro. Onda ću ti je nacrtati.*

Tako je moja ljuta sestra Lena 1990. otišla u Sloveniju i u Sloveniji se odljutila. Njezinoj Nini bilo je već deset a mojoj Sari osam i obje smo bez muževa, bez baka i djedova, bez ikakve pomoći sa strane, najteže već prošle (tako nam se tada činilo) – operacije krajnika, šetnje po beogradskim parkovima u sva četiri godišnja doba dva puta na dan, nestašica pelena – obnavljanje veza s prijateljima u inozemstvu, preuzimanje pelena na aerodromu, nestašica struje, znači i grijanja, a one obje male i vječito usrane (Sara: *Mama, piškila sam goono*), nestašica ulja i šećera i deterdženata, upale pluća, razgovori o kakicama i papicama s mamama u tim velikim i malim beogradskim parkovima, virusni meningitisi, dječje kazališne predstave odgledane sve odreda i po više puta (Sara: *Gunci, dođite! Gunci! Gasi seko!*), samoće (Sara: *Mama, jesi sama?* Ja: *Jesam.* Sara: *Nisi sama. Tu sam ja.*), besparica, dramske sekcije, muzičke sekcije, satovi engleskog, dovezi – bazaj 45 minuta kao “gluva kučka” po gradu, sve u krug – odvezi; cikla, blitva, borovnice, teleća jetrica – zbog željeza, biftek – potplaćivanje mesara, juhice guste, juhice rijetke, domaća jaja s narančastim žumanjcima, Černobil – izolacija, strah, svaka dva mjeseca nove cipele (maloj djeci noge najbrže rastu), odlazak na more s kištrama voća, povrća, zaleđenog mesa, da bude jeftinije, s kahlicom pod miškom, s biciklama i mačkama (ja), s pticama i ribama (Lena), nestašica vitamina – vitamini stignu iz Amerike pa se flaša usput razbije, proteze za zube, ambulante ove, ambulante one i u njima beskrajno duga čekanja a Sara stalno nešto pita:

Sara: *Kakav je plan za danas?*

Što ćemo sad?

Hajde da češljamo nokte.

Helikopter ima nogavice. Zašto ima nogavice?

Što ćemo sad?

Ja: Čekati doktora.

Sara: Neće Sara čekati. Što si to tu stavila?

Ja: Nisam stavila. Izrasle su. Sike.

Sara: A meni? Meni nema. Moje su sike male.

Ja: Narast će.

Sara: Kad će narasti?

Ja: Kad budeš velika.

Sara: Hoću sada. Velike. Stavi meni.

Sara stalno nešto pita, a majke i očevi i babe i djedovi okolo slušaju i blentavo se smiješe pa moraš paziti da odgovaraš pedagoški pravilno, pedagoški strpljivo; mali ključevi za stezanje proteza koji se vječito gube, naočale, liječničke kontrole, ortopedi - ružne duboke cipele "Rudo", dnevnici (*Alergija na Pentraxil, dobro spava, loše spava, temperatura visoka, temperatura niska, pirjane tikvice voli, jabuke voli, kiselo ne voli, trešnje podnosi, naranče ne, špinat hoće, paradizet pojela, odijeva se sama, vezuje cipele, dešnjak - ljevjak, crta krugove, razlikuje boje, ne razlikuje boje, narasla 2 centimetra, dobila 300 grama, "Ivicu i Maricu" ne voli, "Priču o ružnom pačetu" - voli: "Kad narastem i ja ću postati lijepi bijeli labud", stolica tvrda, stolica meka, bris grla sterilan, novi zub, nove kovanice: "Ne mogu se mrći!": dignuti - dići, mrdnuti - mrći*). Bile su tu i ruke raširene za zagrljaj, pjevanje (Sara: *Kad si negdje sama, daleko u cvijetu...!*) smijeh, puno smijeha koji se u bujicama oslobađa, crteži dječji uokvireni, pa, u zamahu inspiracije - zidovi izravno oslikani,

Sara: Vidi, konj ima rep!

Ja: Ima.

Sara: Sara nema rep.

Ja: Nema.

Sara: *Pupit će mama.*

priče stare, priče izmišljene, kratki (i dugi) mudri razgovori,

Ja: *Nina, dobit ćeš rodicu.*

Nina: *Ne volim rodice.*

Ja: *Trebat će mi tvoja pomoć.*

Nina: *Ne volim pomagati kad su u pitanju rodice.*

Ja: *Neću moći sama.*

Nina: *Ne volim ljude koji ne mogu sami. Nađi muža.*

Ja: *Možeš se igrati s njom.*

Nina: *Ne volim se igrati s njom. Ja sam još mala i sad ću biti još manja, još manja od te rodice koja je vrlo mala kad stigne i koja, uostalom, ne zna ni govoriti. Imaju li bebe jezik? poljupci meki od kojih srce zatreperi, pa se od tih isprva blagih treptaja (srce) zagrcne pa počne da tone, mala ruka u tvojoj (i pitanje – Sara: *Zašto imamo prste?*), Sarin smijeh, Ninin smijeh, toplota dječjeg tijela (Sara: *Ti si moja mala mama, nisi decina mama.*), nezamjenjivi, bez cijene.*

Na jednoj sjedjeljci ovdje, u Torontu, saznala sam od žena iz Sarajeva da Kanada kupuje jajašca. Svako zdravo, oplodivo jajašce – dvije tisuće dolara. Kanada ima problema s natalitetom. Zapravo ne s natalitetom općenito, jer neke njezine manjine rađaju na gomile obilje djece, nego, zaključila sam, s natalitetom bijelih, anglosaksonskih žena. Kako je ravnoteža između rođene bijele anglosaksonske djece i one manjinske, žute, smeđe ili kosooke, poljuljana, postoji opasnost da ova druga, u ne tako dalekoj budućnosti, prevladaju. Ako se to desi, tko bi upravljao bankama, tko bi držao kapital, tko bi živio u palačama na imanjima oko velikih gradova? Crnci? Kinezi? Ni govora.

Utoliko me je više iznenadio oglas u novinama *The Newspaper* od 15. siječnja 1997.:

Traži se donator jajašca. Moj muž i ja posjedujemo sve što se poželjeti može, osim mogućnosti da imamo djecu. Tražimo osobu između 20 i 28 godina starosti da nam ta vrata

otvori. Ako ste bijelkinja (ipak!), talijanskog, latinoameričkog, portugalskog ili španjolskog podrijetla (?!), tjelesno i mentalno stabilna, molim vas javite se. Fotografija i osnovni podaci poželjni.

Diskrecija zajamčena.

S obzirom na to da je oglas bio tiskan u rubrici *Razno*, ispod njega je stajao još jedan oglas, sljedećeg sadržaja:

Prodaja

roštilj, air-conditioner, vrtna garnitura. Pripremite se za ljeto! Michael 573-8966

Od prodaje vlastitih jajašca, moglo bi se, zaključujem, ovdje pristojno živjeti. Jedan ovum svakih dvadeset osam dana. Dokle?

Kakve kuverte, kakvi Sikhi. Addio slastičarnice, addio instrukcije(38). Tehničar na državnom radiju nikada me više ne bi uvjeravao kako se Mostar kaže Mastar a ne Mostar. Debela Grace, koja je uz dnevnicu od petsto dolara, plus sto na dan za prevoditelja, za dva tjedna upoznala Bosnu - Sarajevo, Tuzlu, Mostar, Srebrenicu, Goražde i Banja Luku, te sad pravi male petnaestominutne "reportaže" kroz koje Kanađanima predočava mračnu povijest još mračnijeg Balkana, ne bi mi satima tumačila razliku između zapadnog i istočnog Mostara, ne bi mi sa žarom u očima pričala "o jednom piscu", tamo vrlo poznatom, za kojeg misli da se zvao Ajvo (Ivo) i koji je pisao o nekakvom mostu na rijeci Drajni (Drini) a bio je i Hrvat i Srbin istovremeno. Ne bih morala gledati zabezegnuta lica etabliranih i manje etabliranih Kanađana kada im kažem da se meni njihova velika obećana zemlja uopće ne sviđa, jer u njoj ja ne mogu niti u Operu, niti na koncerte, niti na skijanje niti na more, čak ni u kakav restoran u kojem se koriste platneni ubrusi ne mogu, jer u njoj nemam prijatelja, jer smo mi još prije dvadeset godina odgledali mahom sve Fassbinderove filmove a oni zbog cenzure nisu, pa mi sad pričaju kako je on, Fassbinder, pravio sjajne filmove, pa mi citiraju Hansa Magnusa Enzensbergera, kojeg su 1996. otkrili, pa mi donose knjige Hanne Arendt a meni dođe da se izbljujem.

Kako ne sviđa, zar je u vašoj zemlji bolje? pitaju.

Ima malo rasprodaja i hrana je skuplja, i zemlju su pokrali, ali bolje je, odgovaram.

Zar u vašoj zemlji ne ratuju? pitaju još.

“Moja zemlja samo je jedna tužna, zatucana i zaostala pokrajina civilizacije, europske, koja je ionako na izmaku”, navedem im riječi jednog našeg velikog i slavnog pisca, ali oni to, naravno, ne znaju.

Zar u vašoj zemlji nije nesigurno?

U mojoj zemlji ne čekaju na kusur od jedne lipe. U mojoj zemlji ipak je bolje.

Onda se sjetim Poljaka i Čeha na zidiću pored rovinjskoga mola koji su godinama za redom ljeti prodavali male konzerve sardina, lokote, baterijske lampe, muške čarape i košulje od sintetike, sve za sitne pare, sve da bi pod šatorima u kampovima izvan grada koji dan više mogli ostati, a ruke im bijele, njegovane, a lica im otmjena, a oči tužne. I pomislim, koliko se tek njima bljuvalo nad nama. Kako smo im bili gadni u restoranima Budimpešte, Praga i Varšave kad smo za vrećicu “vegete” i paketić guma za žvakanje ždrali njihove gulaše, slušali njihove Cigane kako nam na uho violinama tiho gude, kupovali (i još kupujemo) njihove salame, njihove sireve, bahato, na kištre.

Ništa oni ne shvaćaju ovdje u ovoj Kanadi. Koliko povijesti u jednom kratkom iskazu jednog kanadskog studenta, primjerice, jednog odrođenog Srbina iz Hrvatske, kad mi kaže:

Ako se vratite, slikajte mi moju Glinu.

Svim ovim mislima bila sam toliko našpanovana da sam jedva čekala da debela službenica iz šefičinog ureda izađe kako bih se s njom posvađala. Ali, ona je bila brža:

Ne možemo vam povjeriti našu mačku, ispalila je stojećke.

Ostala sam bez teksta. Sara je odmah zabauljala.

Ne možete dobiti Ninu, niste udati, nema potpunog posvojenja, rekli su Leni u centru za socijalni rad i u Zagrebu i u Beogradu. Iz velike torbe izvadila je tada sve zakonike o porodičnom pravu, republičke i pokrajinske (osam komada), plus savezni. Onda su odstupili.

Nego, ovako, nastavila je službenica. Pročitajte ove materijale. Podvukla sam sve što je bitno. Imate 48 sati da to naučite. Ako tada shvatite zbog čega vašu mačku treba sterilizirati, dobit ćete je.

Odmah sam zatražila razgovor s najnadležnijim (om) za posvajanje mačaka u Torontu. Čekale smo dva sata da se najnadležniji (a) za usvajanje mačaka u Torontu pojavi.

U Australiji imaju novu hit zabavu. Ubijaju kućne mačke. Razbojničke skupine, naoružane pištoljima i palicama za golf, kreću u pohode. Pored toga, mačke polijevaju benzinom i žive ih spaljuju.

U Australiji ima preko osamnaest milijuna mačaka, na svakog stanovnika po jedna. Te mačke ugrožavaju živote raznih korisnih glodara i rijetkih ptica. Pokatkad jedu i male koale.

Kampanju je 1996. godine pokrenuo izvjesni Richard Evans. Cilj mu je "totalno istrijebljenje mačaka u Australiji". Taj cilj namjerava ostvariti do godine 2020., a uz pomoć Državnog/Nacionalnog programa za sterilizaciju mačaka. No, mnogi Australci nestrpljivi su. Ne žele čekati do 2020. Zato uzimaju stvar u svoje ruke.

John Walmsley, član Državnog/Nacionalnog programa za sterilizaciju mačaka, umjesto šešira, na glavi nosi mrtvu mačku. On kaže, *Mačke su kao pušaći. Treba ih likvidirati, potpuno eliminirati. Samo mrtva mačka je dobra mačka.* (Moj sarajevski prijatelj s inovjernim imenom predlaže: *Mogli bi koristiti i Ciklon B.*)

John Walmsley ubio je prvu mačku - susjedovu - kad mu je bilo deset godina.

Društva za zaštitu životinja u Australiji nemoćna su.

A što se Mađarske tiče, u Budimpešti živi Arpad Nick, prvak svijeta u rvanju. Dok John Walmsley tamani mačke po Australiji, Arpad Nick zubima pomiče avione. Avion od sedamnaest tona vukao je jedanaest metara po pisti. Pred svako povlačenje zagrijava se najmanje jedan sat. Uskoro planira, također zubima, katamaran od 234 tone vući duž nekog tamo kanala. Odlučila sam pod hitno kontaktirati gospodina Arpada Nicka iz Budimpešte, Mađarska, i zamoliti ga za pomoć. Neke situacije ipak samo zubima (to jest, šakama) vrijedi rješavati.

Sara je plakala i mljela:

Ja ću biti veterinar i glumica. Za životinje i za dušu. Za životinje moram biti uredna i imati stalno čiste ruke, za dušu mogu biti neuredna i odijevati se u razne šarene i viseće stvari. Za veterinara moram rano ustajati i ranije lijegati, što meni uopće nije teško, a za glumicu mogu obratno, što mi također nije teško. Ako dođemo za 48 sati, te mačke više neće biti. Pitaj možemo li tu mačku rezervirati.

Pitala sam:

Možemo li tu mačku rezervirati?

Službenica se pravila da ne čuje.

Dok smo živjele u Rijeci, u hotelu "Admiral" (Opatija) odsjedali su UNPROFORci kad bi im dali par dana dopusta. U hotelu "Admiral" postoje dva bazena, unutarnji i vanjski. Nisu naročito veliki. Tu je jednom moj otac Saru vodio na kupanje. Ja sam bila vrlo sretna. Jednom su na Lungomare hranili galebove. Jednom su zajedno išli na pizzu. Kad je Sara bila mala, dva puta gledali su u globus i "putovali" oko svijeta. Dao joj je marke (serije s cvijećem i životinjama); poslije je ona to donijela u Kanadu. Kad ju je prvi put vidio poklonio joj je veliku lutku, veću od nje same, koja kao da je došla iz Rumunjske ili s *Ponte rossa*. Sara se te lutke plašila pa sam je morala sakriti. Gledala ga je kako se brije, poslije je to oponašala. To bi otprilike bilo sve za njenih četrnaest godina života.

UNPROFORci u hotelu "Admiral" (Opatija) sjede svuda naokolo. Bilo je to 1993. Foajeji opatijskog hotela "Admiral" prijatno su zamračeni. UNPROFORci imaju bakrenosmeđu boju kože, što s terena, što s bazena. UNPROFORci su jedan drugome slični. Oni nose tamne naočale i tijesno pripijene bijele pamučne majice kratkih rukava u zamračenim foajeima hotela "Admiral". Na svakoj majici nešto piše. Dvije majice naročito su privlačile pozornost. Na jednoj je stajalo: I SURVIVED SARAJEVO '92 (Preživio sam Sarajevo '92.), na drugoj: SAVE THE RHINOCERES OF ZIMBABWE (Spasite nosoroge Zimbabvea). UNPROFORci ne prave razliku između poruka. Majica je majica.

Civilizirani svijet vrlo je angažiran u borbi za spašavanje ugroženih vrsta. Ministarstva za okoliš raznih zemalja pučanstvu odašilju alarmantne poruke o ugroženosti, primjerice, male žutoglave ptice pjevačice is porodice *Sylvidae*. U šumovitim močvarama jugozapadnog Ontarija, Kanada, ostalo je manje od 13 parova takvih ptica. Samo u Kanadi ima preko 280 ugroženih vrsta. U te ugrožene vrste ne ubrajaju se samo dvonošci i četveronošci, nego i razni mekušci i svakakvo bilje. I ribe.

Kljunastih kitova na sjeveru Kanade ima svega 213 komada. Tuljani, kornjače, djetlići, medvjedi, sove, labudovi, krtice, svi su oni ugroženi. Ministar za okoliš zemlje Kanade, gospodin Sergio Marchi, primjerice, izjavio je kako u borbi za očuvanje vrsta prioriteta zadaća mora biti zaštita prirodnog habitata svake vrste. Van okoline koja im je inherentna, životinje odumiru. Ministri za okoliš ostalih naprednih zemalja svijeta s gospodinom

Marchijem u potpunoj su suglasnosti. Ugroženih vrsta svakim je danom sve više.

Broj gladne djece u zemljama razvijenog zapada također raste. Osnivaju se programi školske ishrane, jer ustanovljeno je da u tim razvijenim zemljama zapada svako četvrto dijete u školu dolazi gladno pa ne može pamtiti ono čemu ga uče, jer pada u nesvijest. Također je ustanovljeno da dramatično raste i broj siromašnih. Pukla je bruka u jednoj bogatoj zemlji kad je utvrđeno da roditelji svoju djecu nude na posvojenje jer ih više ne mogu hraniti. Ministri za okoliš i ministri za socijalnu skrb našli su se na sličnom zadatku očuvanja vrsta. Ministri oba ministarstva podjednako su zbunjeni i, reklo bi se, nemoćni.

Najnadležnija za usvajanje mačaka u Torontu imala je maksimum dvadeset pet godina. Mogla mi je biti kći.

Slušajte, rekla sam, ne treba mi nitko podvlačiti što ću čitati. Ne pada mi na pamet da dolazim još jednom. Spakujte mi tu mačku.

U ovoj zemlji postoje pravila, odgovorila je. Ništa na licu nije joj se pomaklo. Sara je i dalje ridala.

Stavit ću vas u novine, podigla sam glas.

To je vaše pravo, rekla je ledeno.

Vama su mačke važnije od djece, stavit ću vas na radio i televiziju.

Nama su mačke važne koliko i djeca. Podjednako su nam važne. Pri tom jako je naglasila ono "podjednako".

Izvukla sam radio-televizijsku propusnicu kanadske nacionalne postaje. Nadležna se jedva primjetno trgnula:

Objasnite mi još jednom zbog čega ste napisali da ovu mačku ne želite sterilizirati.

Postat će debela i troma.

To ne mora biti. Ja imam četiri mačke i sve su vrlo živahne.

Dobro, rekla sam, onda ćemo je sterilizirati.

U redu, rekla je nadležna. Donijet ću vam mačku.

Onda smo se jedna drugoj nasmiješile a Sara je naglo prestala plakati. Tako je Tina došla u naš dom.

Dolazak male plave Nine u dom moje sestre Lene također nije išao glatko. Lenu su rešetali psiholozi i psihijatri u Beogradu i psiholozi i psihijatri u Zagrebu. Lena je putovala gore-dolje s dva različita porodična prava pod miškom, diskretno našminkana i uredno počešljana. Na kraju se obratila čuvenim sveučilišnim profesorima s pravnih fakulteta u Zagrebu i Beogradu koji su joj rekli što joj je činiti. Rekli su joj kako usuglasiti dva različita porodična prava, hrvatsko i srpsko.

Mačka Tina prilagodila se za pet dana. U početku mnogo je kihala, onda je prestala. Lijevo oko joj se zatvorilo, a i suzilo je, pa sam je liječila "chloramphenicol" mašću od jedan posto. Umjesto da se umiljava i mazi, ona je grizla.

Nina je također grizla. Lena bi je držala na krilu a Nina bi je ugrizla za ruku ili za obraz. Lena nije obraćala pažnju. U početku, Nina je slabo spavala. Budila se na svaki šum i to uz strašan vrisak: *Nemoj se obući, noć! Pavaj, noć! Nina neće pava!* Lena bi je stavila na prsa i s njom legla, s Ninom na svojim prsima. Nina bi onda zaspala.

Pusti je nek' plače, zaspat će, savjetovali su je jedni koji su se pravili pametni.

Držite je uza se, rekla je dječji psihijatar i kolegica naše majke. *Neka sluša vaše srce.*

Mačka Tina bila je jako mršava kad je došla u naš dom, ali se brzo oporavila. S Ninom je išlo nešto sporije.

Ovo vam je dijete pothranjeno, rekao je Leni pedijatar. Onda je izvadio nekakva kliješta slična "papagajkama" i njima Nini stisnuo kožu. Na kliještama su bili utisnuti milimetri. *Vidite, uopće nema sala. Sramota!*

Nina je u domu bolovala od perniciozne anemije. Imala je velike modre podočnjake i jedva je hodala. Lena je pravila male bombe od jela, sve bi smiješala u kašicu: jetricu, mrkvicu, blitvu, borovnice, ciklu, breskve, i time bi hranila Ninu. Nina se oporavila. Jednog dana kašicu je izbljuvala. Rekla je Leni:

Nemoj više nikada da mi meješ!

Lena ju je poslušala.

Mačka Tina brzo je živnula. Pocijepala je zavjesu na prozoru i onu nad kadom. Na namještaju i tepesima oštrila je kandže. Skakala je na slike pa su slike padale. Gurala je kandže u utičnice dok ju nije stresla struja. Spavala je gdje je htjela.

Nini su u otpusnoj listi napisali da je autodestruktivna. Puzala bi, onda bi se počela klatiti i udarati glavom o zid. Lena bi je uzela u naručje, prebacila bi je sebi na bok, jednom rukom bi je zagrlila i pričala joj. Nikada nisam čula Lenu da toliko govori. Lena je u životu uglavnom crtala. Tad je odjednom mnogo govorila. Sve ostale poslove radila je onom drugom, preostalom rukom. Lena i Nina postale su kao sijamski blizanci. Tako je Nina prestala biti autodestruktivna i počela se smijati. Onda je počela i govoriti i pjevati. Onda je počela naglo rasti.

Prije toga, Nina se jako bojala tramvaja, jer dok je bila u domu izgleda da je nisu izvodili izvan ograđenog vrta doma. A možda je nisu izvodili ni iz one sobe s obzirom na to da je bila onako blijeda. Ona i Lena prilazile bi tramvajima kad su stajali i gladili ih. Tako se Nina prestala bojati tramvaja. Pasa i mačaka nikada se nije bojala, što je meni bilo čudno, jer u domovima za napuštenu djecu sigurno ne drže kućne ljubimce. Nina se jako plašila i usisivača. Lena bi istresla vrećicu svakakvog smeća izravno na pod, ili na tepih, pa bi ona i Nina gledale kako mašina "papa". Tako se Nina prestala bojati usisivača. Nina se bojala i vode, naročito kad bi je bilo puno, u kadi primjerice. Jer, tamo, u domovima, izgleda djecu ne kupaju tako da bude veselo, s patkicama i u puno pjene, nego im samo stražnjice gurnu pod ručni tuš da se govna speru. Jednoga dana Lena je napunila kadu pa su ona i Nina zajedno uskočile (a Nina je bila mala, jako mala) i brčkale se i prskale se a ja sam sjedila na zahodskoj školjki i pjevala im, praveći se da uživam. Poslije se Nina kupala sama. Kad je napunila sedam godina, Nina je postala najbolji biciklist u susjedstvu. Najbolje je recitirala pjesmice i najbolje je crtala. To, taj smisao za crtanje kao da je "uhvatila" od Lene. To mi je bilo nevjerovatno. Plivala je bolje od svih svojih prijateljica.

Jednoga dana Nina je pitala:

Jesam li ja bila u tvom trbuhu?

Lena je rekla:

Nisi.

Gdje sam, onda, bila? pitala je dalje Nina.

Bila si svuda okolo u meni, tu i tu i tu, pokazala je Lena.

Kako sam izašla? Kako sam izašla! Moram imam prolaz! Je l' kroz nos, kao slina? već izbezumljena pitala je Nina.

Ne, rekla je Lena.

Znam, na guzu sam izašla! pokušala je Nina pomoći.

Nisi na guzu.

Na usta sam izašla! Moram imam prolaz!

Da. Na usta, kao smijeh, rekla je Lena.

Kasnije, kad je Nina pitala dalje, Lena joj je rekla:

Rodila te je jedna teta.

Onda je Nina potvrdila:

Znam. Kad sam bila u njezinom trbuhu, čula sam kako se sa svojim mužem dogovara. Rekla je: Ja sad moram u Australiju. A on je rekao: Ja moram u Trst. Tako su se rastali. Ta teta je sigurno umrla.

Jeste, rekla je Lena, jer doista, "ta teta" je bila umrla. Kako znaš?

Da nije umrla, sigurno bi došla vidjeti kako sam ja sada lijepa i pametna curica, što misliš?

Mislim da si u pravu, odgovorila je Lena.

Bi li je pustila da uđe? htjela je Nina znati.

Bih, rekla je Lena. Mogla bi ovdje i prespavati. Pogotovo ako dolazi iz Australije.

Nemoj zezati, rekla je Nina.

Prije nego što se rodila Sara, Nina je Leni rekla:

Nemoj umrijeti dok sam ja još mala.

Lena je rekla:

Ne dolazi u obzir.

Onda se doista rodila Sara, pa nisam više imala vremena sve to pratiti. Onda su Lena i Nina otišle u Sloveniju, onda su JNA i Srbija napale Hrvatsku i Bosnu, a Sara i ja preselile smo se u Rijeku, pa u Kanadu.

Kasno jedne noći, u Kanadu nam je telefonirala Nina:

Umrla je mama Lena.

Tako smo napustile Kanadu. Da bismo pokopale moju sestru Lenu. Napustile smo Kanadu s dva kovčega (a došle smo s četiri) i s mačkom Tinom.

Davno, kad su Nina i Sara bile male, moja sestra Lena i ja čekale smo jednu Novu godinu zajedno. Napravile smo brdo ruske salate i zdjelu tatarskog bifteka. Pile smo crno vino iz finih čaša naše bake. Zagrljene, pjevale smo *O, dona Clara* i plakale smo od smijeha. Poslije toga, jedna drugu tako smo zvale kad god bi zagustilo – *O, dona Clara*.

Sad nas je tri: Nina, Sara i ja. I mačka Tina. Guramo.

nije kraj

BILJEŠKE

1. PRIREĐIVANJE SVINJE:

Velike svinje kod nas se obično kolju zimi... Tada su najbolje utovljene, jer su salo i slanina najdeblji. Rad oko klanja i priređivanja pojedinih dijelova svinje nije baš jednostavan posao, i treba mnogo pažnje i prakse da se taj posao izvede u redu. Svinja se najprije zakolje i tada polije vrućom vodom... onda se oštrom nožem stružu čekinje... Čisto ostrugana svinja objesi se obično o stablo ili na bilo koje za to prikladno mjesto. Zatim se proreže trbuh uzduž po sredini, odmah se izvade drob i crijeva dok su topli. Zatim se vade žuč, bubrezi i jetra s plućima i srcem...

Dika Marjanović-Radica, stručna učiteljica Domaćinske škole: *Dalmatinska kuhinja*, drugo dopunjeno izdanje, Novinsko-izdavačko poduzeće "Slobodna Dalmacija", Split, 1951.

2. UPUTE O PERADI:

Perad se može klati tokom cijele godine, ali svaka vrsta ima svoju sezonu u pogledu ukusa i tečnosti mesa. Zimi su najbolje stare koke, jer su u ljetno doba teže probavljive, mladi uškopljeni pijetlovi (kopuni) su također zimi najbolji. Pilići su najbolji u kasno proljeće i kroz ljeto od svibnja i čitav kolovoz. Pitome utovljene patke najbolje su od srpnja dalje kroz cijelu zimu, do siječnja, a u listopadu počinje već sezona tuka (purani) sve do ožujka. Kad se perad zakolje, još toploj se čupa perje, jer je meso tada ukusnije nego kad se perad popari vrućom vodom. Mora se paziti da se ne oguli koža... Kad se perje iščupa, perad se opali gorućim papirom, a dlake i šiljci u mesu protuku rukama. Zatim se učini razrez na dnu vrata, kroz koji se izvuku jednjak, guša i grkljan. Na donjoj strani tijela između nogu, napravi se također razrez poprijeko, a kroza nj se vade crijeva i želudac. Crijeva se pomno i lagano vade, a isto tako i želudac i jetra. Na donjem stražnjem dijelu odreže se crijevni otvor... Sa svakog krila odrežu se šiljci, odsiječe kljun s donjom čeljusti, odstrane se noge i perad se opere po mogućnosti u tekućoj vodi. Ako se perad ima peći, onda se odreže još i vrat i dva vanjska dijela krila... Kad se na tržnici odabire perad već zaklanu i čistu, onda se gleda da je koža ružičasta ili žućkaste boje. Vrsta i ukus mesa zavise o načinu hranjenja peradi. Kod nas se običava dati puranima (tukama) dan prije na što ih se zakolje čašicu rakije da bude meso ukusnije i mekše. Guskama se daje u hrani malo tučena ugljena, da meso bude tečnije, a

prije klanja ne da im se jesti 18 sati.

Perad je po mogućnosti najbolje gojiti kod kuće. Ženska perad – kokice, imade finije i ukusnije meso, jedino uškopljeni pijetlovi (kopuni), poznati su zbog tečnog mesa...

Perad se sprema na više načina... Kad se kupuje živa perad, ustanovit će se da je zdrava, ako ima oči vesele, kljun zatvoren i krunu crvenu, a da nije stara, pozna se po nožicama...

Dika Marjanović-Radica, stručna učiteljica Domaćinske škole: *Dalmatinska kuhinja*, drugo dopunjeno izdanje, Novinsko-izdavačko poduzeće "Slobodna Dalmacija", Split, 1951.

3. Drva su veoma skupa a posebno ako se njima grijete i koristite ih za pripremu hrane. U Sarajevu je cijena bila dostigla 450 DM za prosotrni metar. Zbog toga je potrebno iskoristiti svaku alternativnu energetska sirovinu koja je pri ruci. Preporučamo sljedeće:

a) Plastična ambalaža od USA lanč-paketa. Razvija vrlo visoku temperaturu i dobra je za prokuhavanje vode.

b) Kartonske kutije od istih lanč-paketa. Sadrže dosta smola te izrezane na trake daju odličnu vatru za kuhanje i grijanje.

c) Domaći briketi su posebno otkriće. Prave se od dnevnih novina. Listovi se zamoče u vodu, zgužvaju i dobro stisnu u lopte veličine šake te ostave na suncu da se osuše. Možete ih napraviti uz malo strpljenja. Ovako napravljeni briketi su izvanredno gorivo na kojemu možete kuhati supe, variva, pite, a ako ste bili vrijedni i imate ih dosta, odlični su i za zagrijavanje prostorije.

d) Plastična ambalaža od flaša razvija visoku temperaturu. Koristite je izlomljenu na manje komadiće i isključivo u zatvorenim pećnicama. Daje jak dim i smolu.

e) Manje vrijedno drvo. Koristi se za ambalažu za voće i slično (jelovo drvo). Kalorijska vrijednost je mala ali dobro posluži za zagrijavanje vode i uštedu kvalitetnog drveta (grab, bukva).

g) Grab, bukva, hrast, bor, jasen i preradevine (iverica, panel-ploča, medijapan) i druga kvalitetna i kalorična drva čuvajte za jela koja zahtijevaju žar.

Enesa Šeremet: *Kako preživjeti od humanitarne pomoći*, WHO, UNHCR, WFP, Zagreb, 1994.

4. Prijedlozi za večernje zakuske:

PILEĆA PAŠTETA:

- 2 fildžana ulja
- 3 supene kašike brašna
- 1 jelo iz lanč-paketa br. 6 ili br. 11
- 2 kafene kašike mlijeka u prahu
- 1 kafena kašika soli

MLADI SIR OD RIŽE

- 2 1/2 šolje riže
- 2 litre vode
- 1 1/2 supena kašika sirćeta
- 1 1/2 supena kašika mlijeka u prahu
- 2 kafene kašike soli

NEOBIČNI NAMAZ

- 4 supene kašike brašna
- 1 supena kašika mlijeka u prahu
- 1/2 litre vode
- 1 kafena kašika soli
- 2 fildžana ulja
- “vegeta”, biber, senf, peršun

Enesa Šeremet: *Kako preživjeti od humanitarne pomoći*, WHO, UNHCR, WFP, Zagreb, 1994.

5. “Pred crkvom, čekalo je oko stotinu muškaraca, prljavih tipova koji se kao muhe na govno skupiše s konca i konopca na vijest da će se tu besplatno dijeliti čaj. Vrata su se otvorila i svećenik i neke djevojke povedoše nas kao svoje stado visoko na galeriju, pod sam krov. Bila je to evangelistička crkva, oronula i nastrano ružna, čiji zidovi bjehu oslikani prizorima s mnogo krvi i vatre i koja imaše pjesmaricu s tisuću dvjesto pedeset i jednom himnom... Poslije dijeljenja čaja, trebala se održati molitva, tako da su redovni vjernici već zauzeli mjesta u parteru. Dobili smo čaj, svatko pola litre, i po šest šnita kruha premazanih margarinom. Čim su se orgulje oglasile i tek što je služba započela, kao po kakvom datom signalu, beskućnici i skitnice nadigoše nevjerojatnu galamu. Valjali su se po sjedalima, smijali se, jedan drugom dobacivali i lopticama kruha gađali vjernike u parteru... Bješe to

neobična i prilično gnusna scena. Dolje je sjedila šaka jednostavnog, dobronamjernog puka koji je pokušavao vršiti vjerski obred, a nad njima, stotinu muškaraca koje su oni nahranili u tome ih je sprečavala. S galerije im se nad glavama kesila bulumenta prljavih, dlakavih, gotovo režećih njuški. I što je šaka starica i staraca mogla naspram stotinu neprijateljski raspoloženih skitnica?... Bila je to naša osveta, jer nahranivši nas, oni su nas i ponizili...To ponašanje promatrao sam s velikim zanimanjem. Ono je bilo potpuno suprotno od uobičajenog ponašanja skitnica - od njihove inače servilne, crvolike zahvalnosti kojom gotovo uvijek primaju milostinju... Čovjek koji prima milostinju skoro uvijek mrzi svog dobročinitelja..."

George Orwell: *Down and Out in Paris and London*, Penguin Books, London, 1982. Moj prijevod.

6. Tako Sandra Parson u prasećem tjedniku "Ziggy", broj 5, godina 1996, između ostalog piše: "P. J. prepametno je i vrlo šarmantno prase. Kad smo ga uzeli, nismo bili svjesni kolika će mu briga biti potrebna. I moj muž i ja radimo, te je P. J. po cio dan u kući bio sam. Zato smo (teška srca) odlučili smjestiti ga u dom odakle će, nadamo se, otići na posvojenje. U prihvatilištu, P. J. se preporodio. Posjećujemo ga gotovo svakog vikenda i promjene su frapantne. Tu je upoznao Lucindu, čuvenu po akrobatskim vještinama koje izvodi s izuzetnom lakoćom, kao i Stara, koji u obližnju trgovinu odlazi po jogurt sam. P. J. i Star učestvovat će u ovogodišnjoj božićnoj paradi za koju se već tjednima prilježno pripremaju." Ima i srceparajućih pisama koja sastavljaju sami prasci. Jedan Bacon, u mjesečnom listu "Lucky", od 23. listopada 1996., između ostalog kaže: "Bio sam izložen strahovitom nasilju, bio sam zapostavljen i gotovo konfiniran. Tri mjeseca moji gospodari držali su me u praonici i hranili me isključivo krumpirom. Moj toalet nisu ni čistili ni praznili. Kada bih se uneredio na podu, tukli su me metlom. Nikada me nisu izvodili na zrak, nikada se nisam igrao s drugim malim prascima. Dobio sam i upalu mokraćnih kanala jer su mi, kad bi ponestalo krumpira, davali hranu za mačke. Sad sam spašen. Nalazim se u apsolutnom prasećem raj. Nisam ni sanjao da život može biti tako lijep. Imam svoju kućicu i ogradu o koju se češem. Imam puno prijatelja. Izlazim kadgod poželim, nitko mi ništa ne brani. Ponekad s gospodarima odlazim čak i u ribolov."

7. Navedeni podaci o vijetnamskim trbušastim prascima lako su dostupni: ima ih u knjižnicama, na Internetu, u kioscima. Navedeni podaci o prascima na Balkanu poznati su uglavnom nama s Balkana i vjerojatno stanovnicima nekadašnjeg Istočnog bloka. Detalji o

emigrantima iz bivše Jugoslavije zapadnom svijetu nisu potrebni. Svijet voli promatrati događanja u globalu, voli imati cjelovitu sliku kako bi neka zbivanja lakše shvatio. Primjerice, kolona od 160.000 ruandskih izbjeglica pokušava se iz Zaira vratiti u domovinu. U Ulici Vase Miskina u Sarajevu, od eksplozije granate, a čekajući u redu za kruh, razneseno desetero ljudi. Na tržnici u Sarajevu, od eksplozije granate, poginulo i ranjeno njih osamdesetero. Sve ljudi bez imena. Zato ovdje pamte maloga Rufusa, P. J.-a, Bacona i O. J. Simpsona. Detalje, sličice iz svakodnevnog života, zapadni svijet slaže od vlastitih događanja, kojih hvala bogu ima napretek.

8. Mjesec dana nakon pisanja ovog teksta, u "Arkzinu" pročitah: *Znate li da Predsjedniku pišu? Znate li da Predsjednik pored svih svojih obveza državnika, vrhovnog zapovjednika, supruga, oca, svekra, djeda, povjesničara, te povijesne ličnosti, tenisača i igrača preferansa... stiže čitati i pisma iz puka? Znači, i danas Predsjedniku pišu; znači, neke se stvari ponavljaju.*

9. Mog oca osobno je u vrijeme martovskih demonstracija 1941. tukao šef beogradske Glavnjače, Kosmajac.

10. Nakon ovog rata, u trenucima dokolice, i kadgod se u Rovinju nađem u pošti pred šalterom, sjetim se gospodina koji je ružno shvaćao Jugoslaviju, i pitam se, gdje je on sada: na Palama? Je li 1992. bio blizu Vukovara? Je li na vrijeme, kao Antonije Isaković, prodao svoju jadransku vikendicu, ili možda ima neki strani pasoš pa u Rovinj sad dolazi tiho, gotovo krišom i, umjesto da više na šalterske službenike, svuda okolo šapće?

11. U vezi s istim izborima za narodnu skupštinu FNRJ, održanim u kotaru Poreč-Buzet u studenom 1953. a povodom kojih je djed pisao Titu, otac je pisao Skupštini. Proces se vukao više od tri godine, da bi očeva žalba konačno dospjela do CK SK Jugoslavije. Tu su mu, valjda, kazne poskidali, jer je 1957. poslat u diplomatsku službu u Egipat i to baš kad je tamo izbio rat. Da li za nagradu ili za kaznu, ne znam. Kasnije, kad se ponovno nešto bunio u vezi s Rankovićem, pa su ga ponovno kaznili, pa se on ponovno žalio, poslali su ga, opet ne znam da li za kaznu ili za nagradu - u Sudan.

12. Najviše su slali Lujo i Zlata Goranin. Lujo je svirao harmoniku i pjevao nostalgične pjesme iz staroga kraja.

13. Majčin brat i moj ujak, kasnije novinar "Slobodne Dalmacije". Umro od infarkta 1972. gledajući televizijski prijenos nekakvog boks-meča. Imao je 54 godine.

14. "U domobranskom kraljevskom ugarsko-hrvatskom Topničkom vježbovniku..., u smislu ozakonjene dvojezičnosti u duhu Madžarsko-hrvatske Nagodbe od 1868, komandiralo se mjesto bateriji "bitnici", i taj komandni jezik, vrveći od nakaradnih germanizama i ungarizama, poprimio je značaj konvencije, tako da nikome nije parao uši, kao danas ova karikatura od povampirenih kovanica ("bojnik", "slikopis", "brzoglas", "krugoval" itd.) koje se javljaju kao sjenke davno već preminulog vremena koje se dičilo lažnim ukrasnim pridjevom: "la belle epoque"...Onda se pisalo o "priestolniku francezkom" (dauphinu), da je pozdravljen "davoriama" (canzone di guerra). "Tajnopisom" (šifrom) ili "brzopisom" (stenografijom), "poviesno dokazoslovlje", "polaganje računah", "natrag datirati" (postdatieren), "činitba". "Daždomjer (pluviometre) na Sljemenu pokazao je..." "Odužba", "igrokaz", "razugljiti" (decarboniser), "deseti ulomak", "piknja", "črknja" ili "piknjočrknja" (semicolon). "Piknja dielilja" (decimalna tačka). "Tezulja". "Krasnoslovljenje". "Kolobar." "Klonomjer" (deklinometar). "Gulitba". "Jednačba" (ta je ostala). "Stabloslovlje" (genealogija), "kitoškrge". "Likopisno mjerstvo (deskriptivna geometrija). "Šestar". "Šestilo". "Priekutan" (dijagonalan). "Trojako - bo - stihoslovlje" (tercina). "Dvodomni sustav". "Dobavna pogodba"...Destilator zvao se "priekapilac", a kemijska formula "lučbena kratica dvoživnog amonosolisa: HgC2 HgNH2". "Dokazoslovlje". "Domovinski zemljokaz". "Doum" bio je argumenat, to jest dokaz "cjelovit ili krnji"... "Drobnopisac" bio je sitnoslikar... "Gnjetao u gnjetolovci svršava samomorom." "Krabulje i čuvide", na balu plitvičkojezerskom u Glazbenom zavodu, kada je glazba svirala "karišik" (potpourri), a mjesto drajfirtpolke plesala se "četvorka i valčik". ... Motor zvao se "kretulja". "Razsudani čovjek u svojoj razsudbi kroči krokom krokomjera" (Kritičan čovjek prosuđuje precizno). Riječi kao: "krošnja", "latica" žive do danas. "Časomjer", "ljetokaz", "krugomjerstvo", "istoglasje", "krasopis", "krasoslovac", "krasoćutan", "krasnoznanac", "kružni obod" (periferija)... itd, predale su dušu gospodinu. (Jesu li?) Dok "krilaši", "kornjaši", "prašnici" i "sojka kukmasta" žive do danas u nauci, ne zna se zašto, čitav niz sličnih napasti je pomro."

Miroslav Krleža: *Djetinjstvo i drugi zapisi, Sabrana djela Miroslava Krleže*, sv. 27, str. 83-86, Zora, Zagreb, 1972.

O hrvatskom jeziku pogledati: Stanko Lasić: *Krležologija, Miroslav Krleža i Nezavisna Država Hrvatska (10.4.1941. - 8.5.1945.)*, Globus, Zagreb 1989, knjiga treća, str. 183-238.

15. Telefonom mi se javio ženski glas na hrvatskom:

Ja sam Suzana Lukić. Kakvi su to tečajevi na sveučilištu? Po čijoj knjizi predajete?

Imamo početni i srednji. Vaš hrvatski čini mi se predobrim za oba, kažem. Za udžbenik pitajte profesora B.

Vi uopće ne govorite hrvatski. I tko ste uopće Vi, da predajete na sveučilištu. Još ćemo se čuti!

?!

16. Tako je, primjerice. Veliko Hrvatsko državno kazalište u travnju 1941. na repertoaru imalo "obnovljenu" Puccinijevu "Manon Lescault" u "posve novoj podjeli glavnih partija", Gundulićevu "Dubravku" i Bizetovu "Carmen". U Malom hrvatskom državnom kazalištu davala se Scribeova komedija "Čaša vode", potom komad Stjepana Šantića "Zlatne njive" i Kleistova "vesela igra" "Razbijeni vrč". U kinima "Central", "Croatia", "Urania", "Union", "Trešnjevka", "Tomislav", "Grič", "Rex" i tako dalje, manje zahtjevna publika mogla se razonoditi filmom "U domovinu!" (Mein Mann will in die Heimat), s predigrom "Bombardiranje Srbije", potom "muzičkim velefilmom" "Simfonija života", (Zarah Leander i Marika Röck), ili "Kneginjom Čardaša", s najnovijim ratnim žurnalom "Rat na Balkanu". Ličku janjetinu na ražnju dnevno, od 6 sati na večer, nudila je restauracija DRAGO HRANILOVIĆ, u Vlaškoj ulici broj 9; rezervacije su se primale na telefon 22-189.

Poslovanje na Markovskom sajmu, travnja 1941., bilo je međutim loše jer, kako izvještavaju novine "padala je kiša". Nu, potražnja telića bila je dobra, dok je zbog visokih cijena, poslovanje na Odjelu za svinje bilo slabo.

Krajem travnja 1941. "Obnovljeno je kazalište prema intencijama Poglavnika i jasnim načelima Dogaovnika" tako što se "Još prije vremena određenog za polaganje zakletve članstva Hrvatskog državnog kazališta Poglavniku i Nezavisnoj Državi Hrvatskoj sakupilo na pozornici cjelokupno članstvo. Pozadina pozornice bila je urešena zelenilom i simboličkim prikazom obnovljene Države Hrvatske i velikom slikom Poglavnika omotanom hrvatskom državnom zastavom. Prije nego je obavljena zakletva oprostio se dosadašnji intendant g. arh FREUDEREICH (kapitalizacija moja) s članstvom i zahvalio na suradnji. ...Novi intendant g. prof. Žanko naglasio je da je svečano polaganje zakletve ("prisega" je ušla u opticaj nekoliko mjeseci kasnije - op. aut.) prodiranje novih ideja i činjenica u savjest svakog pojedinca i objavio je skore reforme u članstvu i programu kazališta. ..."

U "Malom oglasniku", u rubrici "Muški traže posao" moglo se pročitati kako Upravu kuća

preuzimaju stručnjaci arijevcima sa prvorazrednim referencama.

17. Deneš Vajs umro je osamdesetih, u jednom od boljih domova za umirovljenike u Zagrebu. Bio je niska rasta i okrugao i dobar. Kad je umrla moja majka, Denešova žena Dana (za glavu viša od svog muža, s očima modrine mora), doputovala je s Denešom iz Zagreba, bacila se na Timein krevet, zagrlila njen jastuk i u njega plačući dugo nešto šaptala. Imale su, valjda, njih dvije svoje tajne, male nestašne planove, neostvarene. Moja ujna iz Sarajeva pohala je teleće odreske, brda telećih odrezaka, za one koji su na majčinu sahranu stizali izdaleka. Ubrzo nakon toga, od karcinoma jajnika umrla je i Dana "partizanka".

18. Ljudevit Tiljak, policijski agent, dugogodišnja desna ruka zloglasnom šefu beogradske Glavnjače, Kosmajcu. Gestapo ga sredinom 1941. dodjeljuje Ustaškom redarstvu u Zagrebu. Imao je ured u policiji u Đorđićevoj. Izlazio je iz zgrade uvijek u 13 sati i par minuta, obično sa šeširovom u ruci. Bio je ćelav. Imao je ogromno iskustvo u borbi protiv jugoslavenskih komunista. Imao je odlično pamćenje. Imao je brata avijatičara koji je stanovao na Ribnjaku.

19. Pet prepoznatljivo njemačkih prezimena, moguće židovskih. Ne znam jesu li kasnije, u novoj Jugoslaviji, ta prepoznatljivo njemačka prezimena, moguće židovska, dobila svoje ulice (makar uske i kratke), je li se po njima zvala kakva tvrtka, kakva ustanova, ne znam. Mogla bih u knjižnici Robarts i to provjeriti, naći plan grada Zagreba. Ne znam kako je sada u Republici Hrvatskoj, jesu li im (ako su ih uopće imali), te ulice sada oduzete? Nove planove grada Zagreba Robarts još nema.

20. Među zagrebačkim ilegalcima pričalo se da su Nadu Hajligštajn, a kasnije i sestre Baković, izdali uhapšeni aktivisti Milan Hupert i Ankica Sertić-Cincipinka.

21. Možda Ivan Šimecki? U knjižnici Robarts odgovora na takva pitanja nema. No, u knjižnici Robarts, toj najvećoj sveučilišnoj biblioteci u Kanadi, ima mnogo podataka o postolarima koji su pomagali antifašistički pokret u Zagrebu između 1941. i 1945. Saznala sam da su se ilegalci najviše koristili prostorijama izvjesnog Masneca, u Jurišićevoj; da je obućarski obrtnik Ljudevit Blažičko imao trgovinu u prolazu kina "Balkan" u Draškovićevoj, Ante Jurjević iz Hercegovske, imao je radionicu na Mirogojskoj cesti, postolar Mance - u Radićevoj; obrtnik Stipančić, u Ilici, preko puta Gundulićeve; Franjo Podrugić, u Praškoj. Izgleda, bilo je puno postolara u Zagrebu. Bilo je i puno tvornica, naročito tvornica tekstila.

22. Vojo Kovačević, član Biroa Mjesnog komiteta KP Zagreba. Izdao ga je, prema sjećanjima mog ujaka, "provokator i konfident Majerhold".

23. Odgovorni urednik "Sveučilištarca za hrvatsko tlo i čovjeka" bio je Ejub Čengić. "Uredništvo" se nalazilo u Zagrebu, a "vlastnik" lista bio je Ustaški sveučilištni stožer. Za izdavača potpisivala se Matica hrvatskih akademičara.
24. Umro 1996. ili 1997. U povijesti neće biti pamćen baš po dobru.
25. Žestoki antisemit. Otvoreno je govorio kako su Židovi "lažljivci i prevaranti" koji "uništavaju" svaku zemlju u koju se dosele. Ništa blaži od Blaira nisu bili ni tadašnji kanadski premijer Mackenzie King i vodeći diplomat Vincent Massey.
26. SS vodnik. Šezdesetih, u Zapadnoj Njemačkoj optužen za suučesništvo u ubojstvu 10.500 ljudi u listopadu 1941. godine u Kaunasu, Litva. Nijemci od Kanade traže ekstradiciju, Kanada - ništa. Nijemci ponovno traže ekstradiciju 1970, pa 1973. i na kraju, 1982. Albert Helmut Rauca biva uhićen u svojoj kući u Torontu i 1983. poslat u Frankfurt. Umire prije početka suđenja u zatvorskoj bolnici.
27. Uhapšen u Kanadi 1987. Kao nacistički kolaboracionist optužen za sudjelovanje u prisilnoj deportaciji više od 8.600 Židova iz Mađarske u Austriju i u poljske koncentracione logore. Na suđenju 1989. oslobođen optužbi. "Slučaj Finta" dopijeva na Vrhovni sud 1992., a Vrhovni sud 1994. zaključuje da je u okvirima postojećeg Zakona o ratnim zločinima, presudu nemoguće donijeti. Slučaj je stavljen ad acta.
28. No, ne treba nikako smetnuti s uma da od svih zemalja saveznica Hitlerova Reicha, dvije zaslužuju osobite pohvale za revnost u rješavanju židovskog pitanja. To su Slovačka i (Kvaternikova) Hrvatska. U "malom poslovnom aneksu" protokola potpisanog 20. siječnja 1942. godine u vili na jezeru Wannsee, Grossberlin, a koji se danas, taj protokol, nalazi u muzeju holokausta u istoj toj vili, stoji: (citiram članak Slobodana Šnajdera "Vila na jezeru Wann", "Novi list", 25. travnja 1995.) *Ubijanje pretpostavlja mašineriju, koja, iako manje-više u cjelini opsluživana ropskim radom, ipak podrazumijeva i neke troškove. Tako je Njemačka, kao zemlja-primalac i, u krajnjoj liniji, davatelj usluge, istakla svoj cjenik u odnosu na zemlju-isporučitelja. Od Slovačke se po cjeniku zahtijevalo između 300 i 500 Reichsmaraka za svakog isporučenog Židova, od Francuza čak 700 Reichsmaraka. Prijateljska Njemačka imala je, međutim, razumijevanja za probleme svog saveznika Hrvatske, pak je ista usluga - zaprimanje Židova, vađenje zlatnih zuba, šišanje i pranje Židova sredstvom Ciklon B, stajalo svega 30 Reichsmaraka. Jest, radilo se o svega 30 Reichsmaraka, ali valja znati da je Hrvatska jedina zemlja - liferant koja je ovoj obvezi i*

udovoljavala!...Letimičan uvid u opsežne, trotomne memoare Austrijanca Glaisea von Horstenaua, koji... je bio Hitlerov opunomoćenik, neke vrsti paralelne vlasti u manje-više ipak okupacijskom režimu unutar jedne tipične satelitske fašističke metastazice kakva bijaše ta nesretna NDH, daje misliti da su Nijemci, barem na njegova usta, Pavelićevim koljačima predbacivali pretjeranu revnost, napose naspram 'pobunjenih Srba'. Što se pak tiče Židova, možda nema za čovjeka koji misli i osjeća hrvatski, a to u svakom trenutku znači protuustaški, i bit će tako do suda, tužnijega dokumenta od protokola u lijepoj vili na jezeru Wannsee, Grossberlin.

29. Stanko Lasić: *Krležologija, Miroslav Krleža i Nezavisna Država Hrvatska* (10.4.1941. - 8.5.1945.), Globus, Zagreb 1989, Knjiga treća, str. 157-158.

30. 1997. bilo je šest godina kako smo Sara i ja otišle iz Beograda. Dobre tri godine prije našeg odlaska, večeri i večeri provodila sam kod Ivane u diskusijama o političkoj situaciji u bivšoj Jugoslaviji. Onda bismo, poslije tih diskusija, otišle na kakav antiratni miting, na kakvu tribinu naših istomišljenika, na paljenje svijeća za mir. Od 1989. do 1991. našim životima carevala je politika. Apsolutno. U Rijeku, Ivana je u početku slala pisma na koja sam odmah odgovarala. Onda, muk. Znam da joj je sin otišao u Brazil kako bi izbjegao mobilizaciju u Miloševićeve vojne i paravojne formacije. Znam da se odebljala, da ima četiri mačke i da je sama. Telefonske veze između Hrvatske i Srbije bile su još u prekidu pa sam, prije našeg odlaska u Kanadu, iz Rijeke vlakom otišla u Ilirsku Bisticu i iz minijature pošte, iz kojih su se zvale isključivo Srbija i Bosna, okrenula 753-229 i rekla Ivani da odlazimo. Politiku nismo ni spomenule.

31. Stvar s očevom penzijom kasnije se sredila tako što ona danas iznosi manje od petsto njemačkih maraka mjesečno.

32. Tek pošto se moja avantura sa Sikima okončala, i tek pošto sam odlučila o toj avanturi ovih nekoliko stranica napisati, kanadska državna televizija, CBC, počinje trodnevno izvješće o nemirima koji su baš u Torontu izbili između skupine militantnih, ortodoksnih Sika i onih umjerenijih. Sukob se odigravao pred jednim njihovim hramom i bio je do te mjere oštar da su svi učesnici u njemu povadili one noževe i mačeve koje pod skutima drže skrivene. "Mekša" struja pokušala je u društvene prostorije hrama unijeti stolove i stolice, a uz njih i pribor za jelo, dok se "tvrda" struja tome energično usprotivila. "Tvrda" struja tvrdi kako Siki i dalje trebaju sjediti na podu i jesti prstima, bez obzira na to što žive u kulturi posve drukčijoj od svoje, Sikhske. Pale su i žrtve. Bilo je ranjenih, po licu i tijelu isječenih, a promatrači, ne-Siki, sve to pratili su zabezegnuto.

33. Kad bi u knjigama iz povijesti prostor posvećen ljudskoj patnji bio proporcionalno raspoređen, Vorkuti bi nesumnjivo pripalo najdeblje poglavlje. Od 1932. do 1957., ovaj rudarski gradić na ruskom Arktiku, u blizini rijeka Pechora i Usa, bio je središte jednog od najvećih evropskih kompleksa koncentracionih logora. U Staljinovom "Arhipelagu Gulag", Vorkutlag se nalazio na drugom mjestu, odmah poslije Kolime u sjeveroistočnom Sibiru... U vrijeme pobune zeka, u Vorkuti je boravilo oko 300.000 duša. Tokom godina u njoj nestaje više ljudi negoli u Auschwitzu; umirali su polagano, u očajanju. Ali malo je povijesne literature koja se tih ljudi prisjeća. Postoje mnoga izvješća očevidaca iz Vorkute, neka čak i na engleskom, no ostala su mahom nepročitana. Jedan preživjeli Židov, 1970-ih godine objavio je detaljan vodič s preko 2.000 "lokacija" sovjetskog Gulaga. Njegovo svjedočenje prošlo je skoro nezapaženo...

U jeku Glasnosti, lokalni stanovnici počeli su s iskopavanjima u Kuropatijskoj šumi u Bjelorusiji, u blizini Minska. Znali su da tu leže posmrtni ostaci žena, djece i muškaraca ubijenih pedeset godina ranije u doba Velikog terora. Otkrili su nekoliko cirkularnih jama, svaka s masovnom grobnicom za oko 3.000 tijela. Vidjeli su da pod borovima leži na desetine, ako ne i na stotine sličnih jama. Ali 1991. vlasti naređuju da se iskopavanja prekinu. Pored puta stanovnici zabijaju križ i prepuštaju tajne Kuropatijske šume zaboravu.

Godine 1989. članovi "Memorijala", ruske organizacije koja se bavi otkrivanjem istine o Staljinovim logorima, otvaraju jamu iz 1930-ih podno Urala, kod Čeljabinska. U njoj nalaze 80.000 kostura.

Mecima probušene lubanje ukazuju na nedvosmislenu priču. To nisu bile žrtve usmrćene radom u logorima Gulaga. "Ljude su izvlačili iz stanova, i s djecom uza skute, ovdje strijeljali", prisjeća se lokalni fotograf...

Nema srednjovjekovne institucije koja je u kasnijim vremenima izazvala toliko ogorčenja koliko je to učinila Sveta Inkvizicija. Mnogim suvremenim povjesničarima okrutnost ispoljena tokom progona heretika, Židova i vještica često je neshvatljiva... No, uz malo razmišljanja, moguće je zaključiti da "fenomen" nije isključivo srednjovjekovni... Paralele između Inkvizicije i "tretmana" sovjetskih disidenata koji su sve do 1980-ih zatvarani u psihijatrijske klinike i s dijagnozom shizofrenije nasilno podvrgavani tretmanu opijata, nisu rijetke. ... Katolički princ-biskup od Bamberga, Johan Georg II. Fuchs von Dornheim, posjedovao je namjenski sagrađenu kuću za vještice, sa savršeno opremljenom salom za mučenje ukrašenom biblijskim tekstovima.

Vjeruje se da je tokom svoje desetogodišnje vladavine (1623.-1633.) spalio šest stotina vještica...

Danas, komparacije su nezaobilazne: kolektivna histerija i lažne denuncijacije u vremenima lova na vještice imaju mnoge sličnosti s fenomenom progona Židova i s komunističkim čistkama.

Norman Davies, *Europe, A History*, Oxford University Press, London, 1996, str. 454, 566, 567, 963. Moj prijevod.

34. Moglo bi se reći da je hrvatsko-kanadska izblajhana frizerka porijeklom iz Lonjice, u Torontu dobro etablirana. Veliki kapital zaradila je na izumu posebne boje za kosu, varijante tizian-crvene, nakon čega je svuda bilo mnogo sličnih tizian-crvenokosih žena. Stotinjak kilometara izvan Toronta, sredovječna frizerka posjeduje vilu s desetak soba, a u središnjoj sobi centralna atrakcija je kamin oko kojeg se zimi okupljaju njezini gosti. Tko su njezini gosti? Njezini gosti mahom su obrazovaniji članovi i članice hrvatske iseljeničke zajednice (zatekne se tu i po koji Kanađanin). Frizerka iz Lonjice u svoj velebni dom poziva inženjere, arhitekte, liječnike, sociologe, kompozitore, - amatere u kazališnim vještinama koji se okupiše oko sočinjenija hrvatske božićne predstave o hrvatskom Božiću u Lonjici, te im uz pomoć svoje stalne ili za posebne prilike unajmljene posluge - najvećma s Filipina - priređuje "otmjena" sijela uz veselu vatru i šarene canapée. Tako frizerka iz Lonjice, kao spisateljica prigodnih populističkih dramskih tekstova s okusom naive i s nesumnjivim darom za oslikavanje autentičnosti hrvatskog sela kroz perspektivu velebnog dominirajućeg kiča, u kakofoniji razgovora njezinih, ipak, obrazovanih gostiju, gradi vlastiti imidž, malo "elitističko" gnijezdo, svoje čarobno zrcalo, stotinjak kilometara izvan Toronta, gdje zimi ima puno snijega i ničega više. A oni, arhitekti, scenografi, slikari, inženjeri i liječnici vikendom k njoj odlaze, što da ne, u toj palači ugodno je i rekreativno, u miru divljine i netaknute prirode razmjenjuju misli dok frizerka iz Lonjice u kuhinji odostraga s poslugom planira večeru. I svi su sretni. I svi su zadovoljni. To je, valjda, ta nova klasa.

35. Mjesec dana po pisanju ovog teksta, pročitala sam sljedeću vijest:

Poginuo Janko Jeknić, ministar inozemnih poslova Crne Gore

Podgorica - U prometnoj nesreći, život je izgubio ministar inozemnih poslova u Vladi Crne Gore Janko Jeknić. Prometna nesreća dogodila se na magistralnom putu Podgorica-Nikšić,

službeno je saopćio Republički sekretarijat za informacije Crne Gore.

Neslužbeno se saznaje da je putničko vozilo kojim je upravljao ministar Jeknić udarilo u pokvareni autobus parkiran pored puta. Nesreća se, također prema neslužbenim saznanjima, dogodila oko četiri sata poslije ponoći na dijelu puta blizu izvorišta Mareza.

Službeno je saopćeno da je povodom tragične smrti ministra Jeknića formiran odbor za sahranu, na čijem je čelu predsjednik Crne Gore Momir Bulatović. Komemorativna sjednica bit će održana u zgradi crnogorske Vlade a sprovod istoga dana na podgoričkom groblju.

Pokojni Janko Jeknić rođen je 1949. godine u Kotoru. Prvi put je za ministra inozemnih poslova Crne Gore izabran 1995. Ministar Jeknić završio je Ekonomski fakultet u Podgorici, a u njegovoj radnoj biografiji ističe se da je bio konzul za ekonomske poslove u Generalnom konzulatu Jugoslavije u Milanu i šef Republičkog protokola. Pokojni ministar Jeknić ima četvero djece iz dva braka.

Kako se iz navedenog saopćenja vidi, o mimozama nigdje ni riječi.

36. POVIJEST VAŠEG LJUBIMCA

- Imate li već kojeg kućnog ljubimca ? (da ili ne - navedite popis)

- Jesu li ti ljubimci cijepljeni? (da ____, ne ____)

- Jesu li sterilizirani - kastrirani? (da ____, ne ____)

- Koliko dugo posjedujete navedene kućne ljubimce?

- Jeste li ikada ranije posjedovali mačku? (da ____, ne ____)

Ako jeste, što se s njom dogodilo?

- Je li ta mačka boravila unutra ____, vani ____, i unutra i vani ____? (štrihirati)

- Imate li svog veterinara? (da ____, ne ____ - štrihirati) Ukoliko imate, navedite njegovu ili njezino ime. Ukoliko nemate, navedite ime veterinara kojeg biste željeli posjećivati.

VI I VAŠE DOMAĆINSTVO

- Vaša dob: ispod 18 godina ____, između 18 i 24 ____, između 25 i 30 ____, između 30 i 44

____, između 45 i 65 ____, preko 65 ____ (štrihirati).

- Broj članova obitelji ____?

- Imate li djece? Da ____, ne ____ . Navesti godine njihove starosti ____ .

- Uloga, zadaci i obveze vaše djece u njezi ljubimca (mačke):
hranjenje ____, čišćenje toaleta ____, druženje ____ .

- Je li bilo koji član domaćinstva alergičan na mačke? Da ____, ne ____, ne znam ____
(štrihirati).

- Vrijeme koje provodite izvan doma:

Kod kuće cijelog dana ____, van kuće pola dana ____, odsutan (tna) između 7 i 10 sati na dan ____ .

- U slučaju putovanja (odmor, obiteljski razlozi, hitni slučajevi), tko će brinuti o ovoj mački?
_____ (detaljno).

- Jeste li ikada ranije kod nas posvojili mačku? Da ____, ne ____ .

- Ukoliko jeste, što se s tom mačkom dogodilo? _____ .

VI I VAŠ NOVI LJUBIMAC - NADE I OČEKIVANJA

- Navedite razloge za posvajanje:

društvo ____, lov na miševе ____, okot ____, drugo ____ . (Detaljno objasniti.)

- Posvajate li mačku za sebe ____, za člana obitelji ____, za nekog drugog ____ .

- Što ćete učiniti s ovom mačkom ukoliko se preselite?

- Tko će biti najodgovorniji za dobrobit ove mačke? (ishrana, novac za hranu i veterinarske usluge)

- Hoćete li sterilizirati, odnosno kastrirati ovu mačku? Da ____, ne ____ .

- Hoćete li joj odstraniti kandže? Da ____, ne ____ .

- Hoće li ovoj mački biti dopušteno izlaziti: Ne, nikada ____, kadgod ona poželi ____, samo noću ____, samo danju ____, ponekad ____ (specificirajte u kojim slučajevima).

- Koliko često namjeravate s ovom mačkom posjećivati veterinara? _____.
- Koliko računate da će vas ova mačka godišnje koštati? \$200 do \$300 ____, \$400 do \$500 ____, \$600 do \$700 ____, \$800 do \$900 ____.
- Koliko dugo namjeravate držati ovu mačku?
- Kakvo je mačije ponašanje za vas neprihvatljivo?

Na dnu tiskanice stoji:

Svojim potpisom potvrđujem da je sve gore navedeno istinito i ukoliko se drukčije utvrdi, prihvaćam mogućnost da moja molba za posvojenje bude odbijena.

37. Bila je to omiljena boja naše majke. *Perlin plavo*, znala je ponavljati, nervirajući se što ne shvaćamo. Pred smrt, počela nam je otkrivati razne svoje male tajne, svakome od nas po neku. Kasnije smo, još uvijek tužni što je odlučila umrijeti i ostaviti nas, te njene tajne spajali u cjelovitu priču, u njen život. Tako smo njen život upoznali kad nje više nije bilo. Kad je jednom jako iskrvarila pa se posteljina nije dobro oprala, rekla sam joj, *Kupit ću vešplav*, a ona je rekla, *To je perlin plavo, taj tvoj vešplav, kao nebo nad Marjanom*. Sad znam kako je plavo perlin plavo.

38. Prilikom svakog razgovora s ocem, on me pita: *Držiš li repeticije?* Ja uopće ne volim "držati repeticije". Meni "držanje repeticija" ide strašno na živce a oni i one kojima ih eventualno držim, još više. Meni je ta rabota jedna grozna stvar. Da otac to zna, vjerujem, ne bi me više nikada pitao *Držiš li repeticije?* Radije bih prodavala svoja jajašca nego što bih Kanađanima držala repeticije.

Daša Drndić

Rođena 1946. u Zagrebu. Diplomirala 1968. na Filološkom fakultetu Univerziteta u Beogradu, kao Fulbrightov stipendist 1971. magistrirala dramaturgiju u Sjedinjenim Državama (Southern Illinois University), a kao stipendist američkog sveučilišta Case Western Reserve započela je rad na doktoratu koji završava u Rijeci (s temom o profemizmu i političkom angažmanu određenih spisateljica kroz njihova djela). Radila je kao profesorica engleskog jezika, kao urednica u nakladničkoj kući Vuk Karadžić u Beogradu, kao urednica-dramaturg u Dramskom programu Radio-Beograda, kao odgajateljica u engleskom vrtiću u Ičićima, Hrvatska, kao asistent za školstvo pri UNHCR-u u Rijeci, kao emigrant, lektor za hrvatski i srpski jezik na University of Toronto, Kanada. Kao izvanredni profesor na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Rijeci predavala je britansku književnost, kreativno pisanje, literaturu na filmu i modernu angloameričku dramu. Napisala 12 knjiga proze od kojih su neke nagrađene i prevedene na engleski, francuski, njemački, poljski, nizozemski, mađarski, slovački, slovenski, talijanski, finski i makedonski, a odlomci iz proze na još nekoliko jezika.

Objavila: *Put do subote* (1982), *Kamen s neba* (1984), *Marija Czestochowska još uvijek roni suze ili Umiranje u Torontu* (1997), *Canzone di guerra : nove davorije* (1998), *Totenwande / Zidovi smrti* (2000), *Doppelgänger* (2002, 2005), *Leica format* (2003), *After Eight : književni ogledi* (2005), *Feministički rukopis ili politička parabola : drame Lillian Hellman* (2006), *Sonnenschein : dokumentarni roman* (2007), *April u Berlinu* (2009) i *Belladonna* (2012).

Godine 2004. knjiga *Leica format* ušla je u uži izbor za književne nagrade Jutarnjeg lista i Vjesnika, te za nagrade Gjalski i Kiklop, a 2005. *After Eight* za nagradu Kiklop. Roman *Sonnenschein* 2007. dobio je nagrade Fran Galović i Kiklop za roman godine, te ušao u uži izbor za nagradu Jutarnjeg lista. Knjiga *April u Berlinu*, 2009. godine ušla je u uži izbor za nagradu Jutarnjeg lista. Godine 2013., *Sonnenschein* (u engleskom prijevodu - *Trieste*) ušao je u uži izbor za nagradu lista Independent za najbolju stranu knjigu prevedenu na engleski jezik a objavljenu u Velikoj Britaniji u 2012. i dobio je nagradu čitalaca. Godine 2014. u SAD-u izlazi američko izdanje *Sonnenscheina (Trieste)* kod Houghtona Mifflina Harcourta. Iste godine Daša Drndić dobiva međunarodnu nagradu "Prozart" za doprinos balkanskoj književnosti.

Daša Drndić napisala je i realizirala tridesetak igranih i dokumentarnih radio-drama koje su emitirane u Hrvatskoj i inozemstvu, te objavila tridesetak kratkih priča od kojih su neke nagrađene. Piše eseje i književnu kritiku. Prevodi s engleskog i na engleski. Od 1968. do

1991. bila je članica Društva književnih prevodilaca Srbije. Predsjednica je Udruge samohranih roditelja Minus jedan. Članica je Hrvatskog društva pisaca (HDP) i Hrvatskog P.E.N. centra.

Biblioteka Online

knjiga 34

Daša Drndić

CANZONE DI GUERRA

nove davorije

© 2007 Daša Drndić

© za elektroničko izdanje: Društvo za promicanje književnosti
na novim medijima, 2007, 2015

Izdavač

Društvo za promicanje književnosti
na novim medijima, Zagreb

Za izdavača

Aleksandra David

Urednici

Krešimir Pintarić

Dario Grgić

Fotografija

© Domagoj Lozina

ISBN 978-953-6924-57-8 (HTML)

ISBN 978-953-345-033-9 (EPUB bez DRM)

ISBN 978-953-345-034-6 (PDF)

ISBN 978-953-345-035-3 (MOBI)

Prvo izdanje

Meandar, Zagreb, 1998.

Knjiga je objavljena uz financijsku potporu

Grada Zagreba i Ministarstva kulture Republike Hrvatske.